

T. C.
ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ÇALIŞMA EKONOMİSİ VE ENDÜSTRİ
İLİŞKİLERİ ANABİLİM DALI

**ENFORMEL BİR İSTİHDAM TÜRÜ OLARAK ATIK
MADDE TOPLAYICILARININ SOSYAL VE EKONOMİK
GÖRÜNÜMÜ: ANKARA ÖRNEĞİ**

(YÜKSEK LİSANS TEZİ)

MELİH TUTAR

BURSA – 2020

T. C.
ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ÇALIŞMA EKONOMİSİ VE ENDÜSTRİ
İLİŞKİLERİ ANABİLİM DALI

**ENFORMEL BİR İSTİHDAM TÜRÜ OLARAK ATIK
MADDE TOPLAYICILARININ SOSYAL VE EKONOMİK
GÖRÜNÜMÜ: ANKARA ÖRNEĞİ**

(YÜKSEK LİSANS TEZİ)

MELİH TUTAR
ORCID: 0000 – 0002 – 8796 – 0850

Danışman:
PROF. DR. TAHİR BAŞTAYMAZ

BURSA – 2020

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
YÜKSEK LİSANS/DOKTORA İNTİHAL YAZILIM RAPORU

BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ÇALIŞMA EKONOMİSİ VE ENDÜSTRİ İLİŞKİLERİ ANABİLİM DALI BAŞKANLIĞI'NA

Tarih: .../.../.....

Tez Başlığı / Konusu: İNFORMEL BAĞIŞTINDAYI BACCOLANAK ATIL MADDE TOPLAYICILARININ
SOSYAL VE EKONOMİK EĞİTİMİNE ANLAMA ÖLNEĞİ

Yukarıda başlığı gösterilen tez çalışmamın a) Kapak sayfası, b) Giriş, c) Ana bölümler ve d) Sonuç kısımlarından oluşan toplam 161 sayfalık kısmına ilişkin, 25.2.2020 tarihinde şahsım tarafından TUTAN adlı intihal tespit programından (Turnitin)* aşağıda belirtilen filtrelemeler uygulanarak alınmış olan özgünlük raporuna göre, tezimin benzerlik oranı % 3 'tür.

Uygulanan filtrelemeler:

- 1- Kaynakça hariç
- 2- Alıntılar hariç/dahil
- 3- 5 kelimedenden daha az örtüşme içeren metin kısımları hariç

Bursa Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Çalışması Özgünlük Raporu Alınması ve Kullanılması Uygulama Esasları'nı inceledim ve bu Uygulama Esasları'nda belirtilen azami benzerlik oranlarına göre tez çalışmamın herhangi bir intihal içermediğini; aksinin tespit edileceği muhtemel durumda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve yukarıda vermiş olduğum bilgilerin doğru olduğunu beyan ederim.

Gereğini saygılarımla arz ederim.

Tarih ve İmza

25.2.2020

Adı Soyadı: MELİH TUTAN

Öğrenci No: 2017 13 002

Anabilim Dalı: ÇALIŞMA EKONOMİSİ VE ENDÜSTRİ İLİŞKİLERİ

Programı: YÜKSEK LİSANS

Statüsü: Y.Lisans Doktora

Danışman
(Adı, Soyad, Tarih)

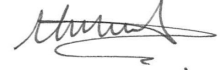
* Turnitin programına Bursa Uludağ Üniversitesi Kütüphane web sayfasından ulaşılabilir.

YEMİN METNİ

25/02/2020

Yüksek Lisans Tezi olarak savunduğum “Enformel Bir İstihdam Türü Olarak Atık Madde Toplayıcılarının Sosyal ve Ekonomik Görünümü: Ankara Örneği” başlıklı çalışmanın bilimsel araştırma, yazma ve etik kurallarına uygun olarak tarafımdan yazıldığına ve tezde yapılan bütün alıntıların kaynaklarının usulüne uygun olarak gösterildiğine, tezimde intihal ürünü cümle veya paragraflar bulunmadığına şerefim üzerine yemin ederim.

MELİH TUTAR

Adı Soyadı: Melih TUTAR

Öğrenci No: 701713002

Anabilim Dalı: Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri

Programı: Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri

Statüsü: Yüksek Lisans

ÖZET

Yazar Adı ve Soyadı: Melih TUTAR
Üniversitesi: Bursa Uludağ Üniversitesi
Enstitü: Sosyal Bilimler Enstitüsü
Anabilim Dalı: Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri
Bilim Dalı: Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri
Tezin Niteliği: Yüksek Lisans Tezi
Sayfa Sayısı: xi + 185
Mezuniyet Tarihi: / /
Tez Danışmanı: Prof. Dr. Tahir Baştaymaz

ENFORMEL BİR İSTİHDAM TÜRÜ OLARAK ATIK MADDE TOPLAYICILARININ SOSYAL VE EKONOMİK GÖRÜNÜMÜ: ANKARA ÖRNEĞİ

1970’li yıllardan itibaren uygulanmaya başlayan neoliberal politikalar ile birlikte ekonomik dönüşümlerin yanı sıra sosyal, kültürel ve siyasal dönüşümler de yaşanmıştır. Bu politikaların uygulanması ile birlikte işsizlik sayılarında yaşanan artışlar, insanları bir iş bulabilme umuduyla kentlere yönlendirmiştir. Kentlere göç sonucu oluşan nüfus artışı nedeniyle yeni kentsel sorunlar ortaya çıkmıştır. Kentleşmenin getirdiği yeni kentsel sorunlar insanların yaşamlarının daha da zorlaşmasına neden olmuştur. Böyle bir durumun varlığı işsizlikle beraber gelişince insanlar kendilerini enformel sektörün içerisinde bulmuşlardır. Bu bağlamda işgücü talebinin işgücü arzını karşılayamaması nedeniyle insanlar enformel sektöre yönelmişlerdir. Bir anlamda insanlar işsizlik sorunu nedeniyle kendi sektörlerini kendileri yaratmışlardır. Bunlardan birisi de atık madde toplayıcılığıdır. Bir iş bulabilme umudu ile kentlere göç eden insanlar güvencesizliğin hâkim olduğu enformel sektörde çalışmak zorunda kalmışlardır. Günümüzün önemli sorunlarından biri olan enformel istihdamın bir parçası atık madde toplayıcılarının yaşamları; Türkiye’de kötü ve zor çalışma şartlarının olması, düzensiz çalışmaları, insanların bakış açıları, resmî kurumlar ile ilişkileri, resmiyette olmamaları yani yasa ve yönetmelik dışında olmaları gibi birçok sorun ile karşı karşıya kalmaları nedenleri ile daha ağır ve zor bir hale gelmektedir. Bu çalışmanın amacı enformel bir istihdam türü olan atık madde toplayıcılarının göç süreci, bu işe başlama nedenleri, çalışma pratikleri, yaşam koşulları ve örgütlenme deneyimleri özetle sosyal ve ekonomik görünümünü ortaya çıkarmaktır. Bu bağlamda Ankara ili bazında 17 atık madde toplayıcısı ile yarı yapılandırılmış derinlemesine görüşme tekniği uygulanarak atık madde toplayıcılarının sosyal ve ekonomik görünümü incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: İşsizlik, Enformel İstihdam, Atık, Atık Ekonomisi, Atık Madde Toplayıcıları

ABSTRACT

Name and Surname: Melih TUTAR
University: Bursa Uludağ University
Institution: Social Sciences Institution
Field: Labour Economics and Industrial Relations
Branch: Labour Economics and Industrial Relations
Degree Awarded: Master
Page Number: xi + 185
Degree Date: / /
Supervisor: Prof. Dr. Tahir Baştaymaz

AS A TYPE OF INFORMAL EMPLOYMENT; THE SOCIAL AND ECONOMIC OUTLOOK OF WASTE PICKERS: THE CASE OF ANKARA

Along with the neoliberal policies that have been implemented since the 1970s, social, cultural and political transformations have been experienced along with economic transformations. The increase in unemployment rate with the practice of these policies have led people to the cities in the hope of finding a job. New urban problems have emerged because of the population increase that is a result of the migration from the country to town. New urban problems arising from urbanization have made people's lives more difficult. When these circumstances met unemployment, people found themselves in informal sector. They have leaned to informal sector because the labour demand didn't meet the labour supply. In a sense, people created their own sector because of the unemployment problem. Foraging waste material is one of them. People who migrated to the cities in the hope of finding a job have to work in the informal sector in which precarity dominates. Lives of waste material gatherers who are a part of informal employment, one of the most important problems of today, is getting more difficult because there are bad and difficult work conditions in Turkey and because of rough operation, people's viewpoints, their relationship with public enterprises, informality which means they are faced with being out of laws and regulation. The aims of this study are the process of the immigration of the waste gatherers, why they started, their operation principles, living conditions and organizational forms. As a summary, to reveal their social and economic outlook. Within this context, social and economic outlook of the waste material gatherers have been observed by applying semi-structured depth interview with 17 waste material gatherers in Ankara.

Keywords: Unemployment, Informal Employment, Waste, Waste Economy, Waste Collectors

ÖNSÖZ

Uzun bir sürecin ardından tez çalışmamın sonuna gelmiş bulunmaktayım. Emek vermenin ne demek olduğunu daha iyi öğrendiğim bu süreçte yardımlarını hiçbir zaman esirgemeyen değerli danışman hocam *Prof. Dr. Tahir BAŞTAYMAZ*' a teşekkürlerimi sunuyorum.

Yüksek lisans eğitimim süresince bana belirli bir bakış açısı kazandıran ve hiçbir zaman güler yüzünü eksik etmeyen değerli hocam *Doç. Dr. Şenol BAŞTÜRK*'e teşekkürlerimi sunuyorum.

Tez dönemimde beni fikirleri ile aydınlatan değerli hocam *Doç. Dr. Yener ŞİŞMAN*' a çok teşekkür ediyorum.

Tez çalışmam süresince pozitif enerjisiyle her zaman yanımda olan ve bana yol gösteren değerli hocam *Dr. Seher DEMİRKAYA*' ya teşekkürlerimi sunuyorum. Kendisi ile yaptığımız görüşmelerden çok şey öğrendiğimi belirtmek isterim. Yüksek lisans eğitimim boyunca fikirleri ile bakış açımı değiştiren değerli hocam *Dr. Burak Faik EMİRGİL*' e teşekkür ediyorum.

Yüksek lisansın bana kazandırdığı yegâne dostluklardan biri olan değerli arkadaşım *Hüsem DEMİRLER*' e teşekkür ediyorum. Tez dönemi boyunca akademik açıdan koyduğumuz hedefleri ve tez ile ilgili tartışmalarımızı hiçbir zaman unutmayacağımı belirtmek isterim. Tezin düzenlenme aşamasında yardımlarını eksik etmeyen değerli arkadaşım *Mine KILIÇARSLAN*' a teşekkür ediyorum. Burada tek tek sayamadığım ve bana bu süreçte destek olan arkadaşlarıma teşekkürlerimi sunuyorum.

Bu uzun ve zorlu süreçte her zaman yanımda olan ve sabırla bana yol gösteren değerli annem *Songül TUTAR* ve değerli babam *Hasan TUTAR*' a sonsuz teşekkürlerimi sunuyorum. Ailemin bana inancı bu tezi bitirebilmemdeki en büyük ayrıntıdır.

Melih TUTAR

Bursa – Ağustos 2020

İÇİNDEKİLER

ÖZET	iii
ABSTRACT.....	iv
ÖNSÖZ	v
İÇİNDEKİLER.....	vi
TABLolar.....	x
KISALTMALAR.....	xi
GİRİŞ.....	1

BİRİNCİ BÖLÜM

ATIK MADDE TOPLAYICILIĞINA GİDEN YOL: ENFORMEL İSTİHDAM KAVRAMSAL ÇERÇEVE

1. İŞSİZLİĞE GENEL BİR BAKIŞ	4
1.1. Gelişmiş Ülkelerde, Gelişmekte Olan Ülkelerde ve Az Gelişmiş Ülkelerde İşsizlik.....	4
1.2. Türkiye’de İşsizlik	8
2. İŞSİZLİĞİN BİR GÖRÜNÜMÜ OLARAK ENFORMEL İSTİHDAM	11
2.1. Enformel Ekonomi.....	11
2.2. Enformel Sektör	13
2.2.1. Enformel Sektörü Ortaya Çıkaran Nedenler.....	16
2.3. Enformel İstihdam	23
2.3.1. Enformel İstihdam Biçimleri	26
2.3.2. Türkiye’de Enformel İstihdam.....	29

İKİNCİ BÖLÜM

ENFORMEL BİR İSTİHDAM TÜRÜ OLARAK ATIK MADDE TOPLAYICILARI

1. ATIK	34
2. ATIK EKONOMİSİ.....	37
2.1. Atık Yönetimi	37
2.1.1. Türkiye’de Atık Yönetimi.....	44
2.1.2. Türkiye’de Atık Yönetimi ile İlgili İstatistik Veriler.....	49
2.2. Atık İşletmeciliği	52
2.2.1. Atıkların Ayrıştırılması.....	53
2.2.2. Atıkların Toplanması, Depolanması ve Taşınması.....	54
2.2.3. Geri Dönüşüm.....	55
3. ENFORMEL BİR İSTİHDAM TÜRÜ OLARAK ATIK MADDE TOPLAYICILARI	58
3.1. Atık Madde Toplayıcılığı ve Atık Madde Toplayıcıları Hakkında Genel Bilgiler	58
3.2. Türkiye’de Atık Madde Toplayıcıları.....	62
3.3. Atık Madde Toplayıcılarının Örgütlenmesi.....	66

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ENFORMEL BİR İSTİHDAM TÜRÜ OLARAK ATIK MADDE TOPLAYICILARININ SOSYAL VE EKONOMİK GÖRÜNÜMÜNE İLİŞKİN ARAŞTIRMA BULGULARI

1. ARAŞTIRMANIN AMACI	71
2. ARAŞTIRMA METODOLOJİSİ.....	71
2.1. Yöntem.....	72
2.2. Veri Toplama Yöntemi	73
2.3. Veri Toplama Süreci	75
2.4. Araştırmanın Sınırlılıkları.....	76
3. ARAŞTIRMA BULGULARI.....	77

3.1. Araştırma Örnekleminin Sosyo-Demografik Özellikleri.....	77
3.2. Atık Madde Toplayıcılığına Başlamak	78
3.2.1. İşsizliğin Bir Görünümü Olarak Enformel Bir İstihdam Türü Olan Atık Madde Toplayıcılarının Göç Süreci ve Bu İşi Yapma Nedenleri	78
3.2.2. Enformel Dayanışma Mekanizmaları: Hemşehrilik, Akrabalık ve Arkadaşlık	87
3.3. Atık Madde Toplayıcılarının Çalışma Pratikleri.....	89
3.3.1. Atık Madde Toplayıcılarının Bir Günü.....	90
3.3.1.1. Çalışma Bölgeleri.....	94
3.3.1.2. Çalışma Süreleri.....	96
3.3.2. Atık Toplarken Kişisel Önlem Almaları.....	99
3.3.3. Atık Madde Toplayıcılığının Kendilerine Ne İfade Ettiği.....	100
3.3.4. Topladıkları Atıklar ve Atıkların Değerleri	103
3.3.5. Yaşadıkları Sorunlar	106
3.3.5.1. İnsanların Bakış Açıları	106
3.3.5.2. Resmî Kurumlar İle İlişkiler	111
3.3.5.3. Yaşadıkları Diğer Sorunlar	114
3.4. Atık Madde Toplayıcılarının Yaşam Koşulları.....	118
3.4.1. Barınma ve Konut Koşulları	118
3.4.2. Toplayıcıların Sosyo-Ekonomik Durumu.....	122
3.4.3. Sosyal Koruma.....	125
3.4.4. Geleceğe Dair Görüşleri ve Beklentileri.....	130
3.5. Atık Madde Toplayıcılarının Örgütlenme Deneyimleri	136
SONUÇ VE ÖNERİLER.....	145
KAYNAKÇA.....	155
EKLER.....	169

Ek.1: Fotoğraflar	169
Ek.2: Görüşme Soruları	183

TABLULAR

Tablo 1: Dünya'da 2000'den Günümüze İşsizlik Oranları	7
Tablo 2: Türkiye'de 1980 Yılından Günümüze Ekonomik Kalkınma ve İşbirliği Örgütü (OECD) Verilerine Göre İşsizlik Oranları	10
Tablo 3: Enformel Ekonomik Faaliyetler	26
Tablo 4: Atık Yönetimi Hiyerarşisi	40
Tablo 5: Türkiye'de Toplam Belediye Sayısı ve Atık Hizmeti Verilen Belediye Sayısı	50
Tablo 6: Belediye Atık İstatistikleri.....	51
Tablo 7: Katılımcıların Sosyo-Demografik Özellikleri	77
Tablo 8: Katılımcıların Göç Etme Nedenleri.....	86
Tablo 9: Görüşme Yapılan Katılımcıların Topladığı Atıklar ve Atıkların Değerleri ...	103
Tablo 10: Katılımcıların Yaşadıkları Konut Tipleri	119
Tablo 11: Katılımcıların Gelir Durumları.....	123

KISALTMALAR

Bibliyografik Bilgiler	Kısaltma
Avrupa Birliği	AB
Dünya Bankası	DB
Çok Yazarlı Eserlerde İlk Yazardan Sonrakiler	Vd.
Ekonomik Kalkınma Ve İşbirliği Örgütü	OECD
Kendi Hesabına Çalışan Kadınlar Birliği	SEWA
Sokak Atık Toplayıcıları Derneği	SATDER
Türk Dil Kurumu	TDK
Türkiye İstatistik Kurumu	TÜİK
Uluslararası Çalışma Örgütü	UÇÖ
Uluslararası Para Fonu	UPF

GİRİŞ

Dünya’da 1970’li yıllardan itibaren uygulanmaya başlayan neoliberal politikalar ile birlikte ekonomide büyük dönüşümler yaşanmıştır. 1970’li yıllarda başlayan ve ekonomik krizden çıkış yolu olarak tasarlanan bu politikalar sorunların daha da derinleşmesine neden olmuştur. Zira ekonominin serbestleşmesini esas alan neoliberal politikalar ile birlikte formel işgücü piyasaları giderek daralma göstermiştir. Bu bağlamda bu politikalar ile birlikte enformel olarak istihdam edilen işgücü sayısında artışlar yaşanmıştır. Bir başka deyişle neoliberal politikaların uygulanmasıyla birlikte işçi sınıfının gücünün zayıflatıldığı ve güvencesizliğin hâkim kıldığı bir ortam yaratılmıştır. Bu durum sermaye kesiminin lehine, işçi sınıfının aleyhine gerçekleşmiştir. İşçi sınıfının gücünü zayıflatan bu politikalar Dünya’da yoksulluk ve güvencesizliğin derinden hissedilmesine neden olmuştur.

Türkiye’de ise 1980’li yıllarda uygulanmaya başlayan neoliberal politikalar ile birlikte ekonomi serbest bir hale bürünmüştür. Uygulanan bu politikalar ile işçi sınıfının güçlerinin zayıflatıldığı, sendikalaşma oranlarının düştüğü, güvencesizliğin hâkim kıldığı ve enformel istihdamın genişlediği bir alan yaratılmıştır. İşsizlik oranlarında yaşanan artışlar nedeniyle iş bulamayan insanlar, iş bulabilme umuduyla nüfusun fazla ve sanayi ve hizmetler sektörünün gelişmiş olduğu kentlere göç etmişlerdir. Gittikleri kentlerde formel işgücü piyasası dışında kalan bu insanların enformel sektöre yönelmeleri kaçınılmaz olmuştur. Bir anlamda kendi sektörlerini kendilerinin oluşturdukları söylenebilir. Nitekim bu tez çalışmasının odak noktası enformel bir istihdam türü olan atık madde toplayıcılarıdır.

Türkiye’de işsizlik sorunu yapısal bir hale gelmiş durumdadır. İşsizlik oranlarında yaşanan sürekli artışlar insanları çaresiz bırakmaktadır. İş bulamayan insanlar iş bulabilme umuduyla genel olarak kırsal kesimlerden kentlere göç etmektedirler. Göç sonucunda kentlerde süregelen nüfus artışı nedeniyle artış gösteren işgücü arzı işgücü talebini karşılamayacak seviyeye ulaşmaktadır. İşgücü arzı fazlalığı, kentsel alanlarda işsizliğin daha da artış göstermesine neden olmaktadır. Formel işgücü piyasası dışında kalan bu insanlar girişin daha kolay olduğu enformel sektöre yönelmektedirler.

Dünyanın geleceği açısından geri dönüşüm büyük bir öneme sahiptir. Bu bağlamda atık kullanımı açısından bakıldığında insanlara büyük sorumluluklar düşmektedir. Tüketim toplumunun varlığı, insanların her an atık üretme potansiyeline neden olmuştur. Söz konusu bu atıkların geri dönüşüm safhasına gelmeden enformel yoldan çalışan insanlar aracılığıyla bir başka deyişle atık madde toplayıcıları tarafından toplanması Türkiye’de çözüm bekleyen önemli sorunların başında gelmektedir. Zira atık ekonomisi içerisinde yer alan ve geri dönüşüm sektörü içerisinde üretilen gelirden en az payı alan atık madde toplayıcıları bu sistemin içerisinde en fazla zararı gören kesimi oluşturmaktadır.

Atık madde toplayıcıları genellikle kırsal kesimlerden kentlere bir iş bulabilme ümidiyle göç eden ancak iş bulamadıkları için enformel sektöre yönelen insanlardan oluşmaktadır. Atık madde toplayıcıları bu işi yaparken birçok zorluk ile karşı karşıya kalarak yoksulluğu derinlemesine yaşayan insanlardan oluşmaktadır. Formel işgücü piyasasına girebilme ümidiyle göç eden atık madde toplayıcılarının bu sektörde iş bulamadıkları için işçileşme süreçlerinden geçmeden enformel sektöre yönedikleri söylenebilir. Ayrıca kentin daha çok merkezi olmayan kesimlerinde yaşayan bu insanların her açıdan kentlileşemedikleri görülmektedir.

Enformel bir istihdam türü olarak atık madde toplayıcılarının yasal bir statüde resmi olarak tanınmadıkları, güvencesiz bir ortamda çalıştıkları, yaşam koşullarının zorluğu, çalışma koşullarının ağır olması, atık toplarken belli kesimler ile sorunlar yaşamaları ve topladıkları atık fiyatlarının dalgalanmalar göstermesi gibi durumların varlığı bu insanların hayata karşı umutsuz bakmalarına neden olmaktadır.

Çalışmanın ana eksenini enformel bir istihdam türü olan atık madde toplayıcıları oluşturmaktadır. Bu bağlamda bu çalışmanın amacı enformel bir istihdam türü olarak atık madde toplayıcılarının; göç süreci, bu işe başlama nedenleri, çalışma pratikleri, yaşam koşulları ve örgütlenme deneyimleri özetle sosyal ve ekonomik görünümünü ortaya çıkarmaktır.

Çalışmanın birinci bölümünde, bir anlamda işsizliğin bir görünümü olan enformel istihdam kavramı açıklanmadan önce işsizliğe genel bir bakış başlığı altında; gelişmiş ülkelerde, gelişmekte olan ülkelerde ve az gelişmiş ülkelerde işsizliğin ve Türkiye’de

işsizliğin durumu incelenmiştir. Ardından işsizliğin bir görünümü olarak enformel istihdam başlığı altında; enformel ekonomi, enformel sektör ve enformel istihdam kavramları açıklanmıştır. Enformel istihdam başlığı altında; enformel istihdam biçimleri ve Türkiye’de enformel istihdam adlı iki başlık açılarak konunun daha anlaşılabilir olması amaçlanmıştır. Enformel istihdam biçimleri adlı başlık altında tez konusu gereği atık madde toplayıcılarının hangi enformel istihdam biçimine dahil olduğu belirtilmiştir.

Çalışmanın ikinci bölümünde, enformel bir istihdam türü olan atık madde toplayıcıları ele alınmıştır. Bu bağlamda ilk olarak atık kavramı açıklanmış olup ardından atık ekonomisi kavramı açıklanmıştır. Atık ekonomisi kavramı da iki alt başlık ile; atık yönetimi ve atık işletmeciliği şeklinde ele alınmıştır. Buradaki esas amaç, geri dönüşüm sektörü içerisinde atık madde toplayıcılarının yerinin gösterilmek istenmesidir. Ardından enformel bir istihdam türü olarak atık madde toplayıcıları başlığı altında; atık madde toplayıcılığı ve atık madde toplayıcıları hakkında genel bilgiler, Türkiye’de atık madde toplayıcıları ve atık madde toplayıcılarının örgütlenmesi başlıkları açıklanarak konunun daha anlaşılabilir olması amaçlanmıştır.

Çalışmanın üçüncü ve son bölümünde ise enformel bir istihdam türü olan atık madde toplayıcılarının sosyal ve ekonomik görünümüne ilişkin araştırma bulguları ele alınmıştır. Bu bağlamda atık madde toplayıcılarının sosyal ve ekonomik görünümü; atık madde toplayıcılığına başlamak, çalışma pratikleri, yaşam koşulları ve örgütlenme deneyimleri ekseninde açıklanmıştır. Çalışmanın sonuç ve öneriler kısmında ise elde edilen araştırma bulguları değerlendirilmiş olup, ayrıca atık madde toplayıcılarının çalışma koşulları ile ilgili çeşitli önerilerde bulunulmuştur.

BİRİNCİ BÖLÜM

ATIK MADDE TOPLAYICILIĞINA GİDEN YOL: ENFORMEL İSTİHDAM

KAVRAMSAL ÇERÇEVE

1. İŞSİZLİĞE GENEL BİR BAKIŞ

İşsizliğin ve yoksulluğun bir sonucu olan enformel istihdamın kavramsal çerçevesine geçilmeden önce gelişmiş ülkelerde, gelişmekte olan ülkelerde ve az gelişmiş ülkelerde işsizlik ve Türkiye’de işsizlik ayrı başlıklar altında incelenecektir. Şöyle ki; işsizlik ve enformel istihdam arasında kuvvetli ilişkiler vardır. Zira işsiz kalan insanların büyük bir bölümü enformel olarak istihdam edilmek üzere enformel sektöre yönelmektedirler. Enformel istihdamın kavramsal çerçevesine geçilmeden önce bu başlıkları açıklamak konunun anlaşılabilirliği açısından faydalı olacaktır.

1.1. Gelişmiş Ülkelerde, Gelişmekte Olan Ülkelerde ve Az Gelişmiş Ülkelerde İşsizlik

Sanayi Devriminin gerçekleşmesiyle beraber dünyada toplumların yapısı büyük ölçüde değişime uğramıştır. Bu yeni toplum yapısına da “*Sanayi Toplumu*” adı verilmiştir. Sanayi toplumunun oluşturduğu dinamik yapı üretimin artmasıyla; mal ve hizmetlerin fiyatlarının düşmesine, bunun sonucunda hızlı tüketimin artış göstermesine ve toprağa bağımlılığın azalmasına neden olmuştur. Ayrıca bu durum, insanların serbest hareket etmelerine neden olmuştur. Bunları takiben; sağlık alanında yaşanan dönüşümlerle ölüm oranlarında yaşanan azalma, doğum oranlarının artışı ve nüfus artışında önemli gelişmeler yaşanmıştır. Nitekim bu gelişmeler, nüfusun artması ile gelirin yetersiz olmasından dolayı bütün aile bireylerinin çalışmasını zorunlu kılmıştır. Çalışma yerlerinin de belli bölgelerde olması nedeniyle yaşanan nüfus hareketleri sonucu artış gösteren işgücü fazlalığı işsizliğe neden olmuştur. Sanayi toplumu bu çeşit gelişmelerle toplum yapısını farklı konumlara taşımıştır (Özdemir, 2015: 107).

Günümüzde Avrupa ülkelerinin sosyal sorunlarının başında işsizlik ile mücadele,

işsiz olan insanlara yeni istihdam olanakları yaratılması ve istihdamda yaşanan sorunlar gelmektedir. Nitekim günümüzde de gerek gelişmiş gerekse gelişmekte olan ve az gelişmiş ülkelerde işsizlik; sosyal, ekonomik ve psikolojik sonuçları ile öne çıkan ve sorunun çözümü için politikalar üretilen konuların başında yer almaktadır (Ekin, 2000: 134).

Gelişmiş ülkelerde ilk büyük çapta işsizlik 1929 Ekonomik Bunalımı sonrasında gerçekleşmiştir. Bu bunalımdan sonra ülkelerin ekonomi politikalarında değişiklikler yapılmıştır. İkinci Dünya savaşı sonrasında ise ülke ekonomilerinde hem bir büyüme sağlanmış hem de Keynesyen politikalarla beraber istihdam düzeyinde artışlar yaşanmıştır. Bu dönemde az gelişmiş veya gelişmekte olan ülkelerdeki insanlar gelişmiş ülkelerdeki işgücü açığını kapatmak için bu ülkelere göç etmişlerdir. Nitekim Türkiye’de Avrupa ülkelerine göç veren bir ülke olmuştur (Koray, 2018: 228).

Batılı ülkeler tarafından altın çağ olarak ifade edilen 1945-1975 yıllarında çalışanlar açısından “*istihdam, sosyal koruma ve örgütlenme*” gibi hususlarda yasal güvenceler bulunmaktaydı (Temiz, 2004: 56). 1945-1975 yıllarının ardından, özellikle 1973 yılından itibaren işsizlik sayılarında sürekli olarak artışlar yaşanmıştır. 1980 sonrasına gelindiğinde, petrol fiyatlarının yükselmesi sonucu maliyetlerin artması buna karşın Japonya gibi yeni endüstrileşen ülkelerin ortaya çıkması gibi durumlar karşısında gelişmiş ülkelerde büyüme oranları azalmış ve bu ülkeler ekonomi politikalarını değiştirmek zorunda kalmışlardır (Koray, 2018: 228). Bu bağlamda gelişmiş ülkelerin büyük bir bölümü 1980’lerde yüksek işsizlik oranları ile mücadele içerisine girmişlerdir. 1980 ve 1990’lı yıllarda hükümetler liberal politikaların öne çıktığı serbest piyasa düzenine göre işleyen bir ekonomik düzen oluşturulmak istemişlerdir. Bu düzenin kilit kavramları; “*devletin ekonomik anlamda küçültülmesi, özelleştirme ve kuralsızlaştırma*” şeklinde sıralanmaktadır (Şahin, 2011: 547).

Gelişmiş ülkelerde 1980’li yılların başında işsizlik yüksek bir seviyeye ulaşırken; yüksek işsizlik oranları 1990’lı yıllara kadar devam etmiş ve süreç içerisinde sürekli olarak değişen bir seyir kazanmıştır. Bu yüksek işsizlik oranları 1990’lı yılların ortalarına kadar devam etmiştir. 1990’lı yılların ortasından itibaren işsizlik oranlarında bir düşüş yaşanmıştır. Bu dönemde meydana gelen işsizlik oranlarındaki düşüşe rağmen günümüzde gelişmiş ülkelerin çoğunda işsizlik özellikle 2008 yılında yaşanan küresel

kriz sonrası yüksek seviyelere ulaşmıştır (Ghose vd., 2010: 155).

Gelişmekte olan ülkelerde ise işsizlik oranları daha yüksek bir seviyede gerçekleşmekte ve çözümü gelişmiş ülkelere göre daha zor gözükmektedir. Bu gruba dahil olan ülkeler öncelikli olarak milli gelirlerini arttırmak ve ülke ekonomilerinin tarım ağırlıklı yapısının endüstri ağırlıklı bir yapıya dönüştürme hedefi içerisindeyler. Zira sözü edilen ülke grubu içerisinde yer alan ülkeler; sermayenin yetersizliği, bilgi yetersizliği ve teknolojide yaşanan sorunlar nedeniyle bu hedefleri gerçekleştirme yolunda sorunlar yaşamaktadırlar. Bu ülkelerde kırsal kesimden iş bulma ümidiyle kentlere göç sürerken kentlerde yoksulluk ve işsizlik devam etmektedir (Koray, 2018: 233-236).

Gelişmiş ülkeler ve gelişmekte olan ülkeleri birbirinden ayıran bazı özellikler vardır. Bunlar şu şekilde sıralanmaktadır (Ghose vd., 2010: 57-58):

- Bunlardan ilki gelişmekte olan ülkelerde işgücü piyasası, işgücünün bir kısmını istihdam eden formel sektör ve enformel sektör olarak ikiye ayrılmıştır.
- Diğer bir özellik ise gelişmekte olan ülkelerde var olan işgücü fazlalığı olarak ifade edilmektedir.
- Son olarak, gelişmekte olan ülkelerde insanların ihtiyacı olan sosyal güvenlik sisteminin kurumsal bir işleyişe sahip olmamasıdır.

Az gelişmiş ülkelerde işsizlik ise, gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelere göre daha ağır sonuçları olan daha çok yoksullukla mücadele içinde geçmektedir. Bu ülkelerde yaşayan insanların çoğunun yoksulluk sınırının altında bir yaşam sürdüğü ve kırsal kesimden kentlere gelip formel işgücü piyasasında iş bulamayan insanların enformel sektörde çalıştıkları görülmektedir (Ekin, 2000: 177).

Tablo 1: Dünya'da 2000'den Günümüze İşsizlik Oranları

Yıllar	İşsizlik Oranları (%)
2000	5,5
2001	5,6
2002	5,8
2003	5,9
2004	5,7
2005	5,6
2006	5,3
2007	4,9
2008	5,0
2009	5,6
2010	5,5
2011	5,4
2012	5,4
2013	5,4
2014	5,2
2015	5,2
2016	5,2
2017	5,1
2018	5,0

(World Employment Social Outlook: Trends 2019, International Labour Organization, s:84-85)

Uluslararası Çalışma Örgütü (UÇÖ)'nün yayınladığı Dünyada İstihdam ve Sosyal Görünüm: Eğilimler 2019 raporuna göre 2018 yılında dünyada 172 milyon kişi işsizlik sorunu ile karşı karşıya kalırken bu sayı örgütün tahminlerine göre daha da yükselecektir. Bu rapora göre 2019 yılında dünyada işsizlik oranı %4,9 (173,6 milyon kişi) olarak tahmin edilirken, 2020 yılında bu oran yine %4,9 (174,3 milyon kişi) olarak tahmin edilmektedir (ILO, 2019: 19). Yine bu rapora göre insanların çoğu yeterli olmayan istihdam koşullarına razı gelmek durumunda kalmaktadır. Bu rapora göre insana yakışır işlerde büyük bir eksiklik devam etmekte ve böyle devam ederse ülkelerin koydukları

hedeflere ulaşamayacaklarına kesin gözüyle bakılmaktadır.¹

Dünyada küresel işsizlik oranlarına bakıldığında bu noktada 15-24 yaş arası oluşturulan genç işsizliği büyük önem taşımaktadır (Işığışık, 2019: 136). UÇÖ'nün yayınladığı Dünyada İstihdam ve Sosyal Görünüm: Eğilimler 2019 raporuna göre 2018 yılında genç işsizlerin oranı %11,8 (59,3 milyon kişi)'e ulaşmıştır (ILO, 2019: 19).

1.2. Türkiye'de İşsizlik

Türkiye'nin önemli sosyo-ekonomik sorunlarının başında işsizlik gelmekte ve diğer gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde olduğu gibi geçmişten günümüze kadar gelen ve son yıllarda da artış gösteren önemli bir sorun olarak süregelmektedir (Işığışık, 2018: 176; Koray, 2018: 393).

Türkiye'de işsizliğin ana çerçevesini oluşturan dört dönem bulunmaktadır. Bunlardan ilkinisi; 1950'li yıllarda başlayan iç göç oluşturmuş ve bu çerçevede gelişmiş kentlere göç eden nüfus, nüfus artışı ve hızlı kentleşme nedeniyle işsizlik sorunlarıyla karşı karşıya kalmıştır. İkincisi; 1960'lı yıllarda yurt dışına göçün ve planlı dönemin başlaması çeşitli istihdam sorunlarını beraberinde getirmiştir. Üçüncüsü; 1970'li yıllarda yaşanan petrol krizi nedeniyle yaşanan “*ekonomik durgunluk, dış ve iç borçların artışı, yurt dışına göç olanaklarının ortadan kalkması*” yine istihdam sorunlarının artmasına neden olmuştur. Son olarak 1980'li yıllardan itibaren yaşanan “*ekonomi politikalarındaki dönüşüm, özelleştirme, işletme ölçeğinin küçülmesi, küreselleşme, gümrük birliği*”, *taşeronlaşma* gibi politikalar yeni sorunların meydana gelmesine neden olmuştur (Tokol, 2000: 114).

Türkiye işsizlik sorunu ile uzun yıllardır bir savaş vermektedir. Türkiye'de işsizliğin yapısal hale gelmesi ve bu yapısal özellikleri önleme çerçevesinde uygulanan politikalar işsizliği önlemede yeterli olmamıştır. Dünya'da ve Türkiye'de yaşanan krizler ve ekonomide büyümenin sağlanamaması bunların yanında yeni oluşturulan ekonomik düzene uyum ve rekabet gücünde istenilen düzeye gelinememesi nedeniyle Türkiye'de işsizlik gün geçtikçe artış göstermiştir (Şahin, 2011: 572-573).

¹ https://www.ilo.org/ankara/news/WCMS_679784/lang--tr/index.htm, (Erişim Tarihi: 7.10.2019).

Türkiye’de işgücü piyasası çeşitli parçalar haline bölünmüştür. Bu parçalar arasında büyük oranda ücret ve gelir farklılıklarının olduğu literatürde kabul görmektedir. Sözü edilen işgücü piyasaları; “tarım-sanayi”, “formel-enformel”, “küçük işletme çalışanları-büyük işletme çalışanları”, “kamu çalışanları-özel sektör çalışanları” olarak sıralanmaktadır. Türkiye’de önemli ekonomik ve toplumsal sorunların başında gelen işsizliğin nedenlerinden birisi modernleşme ve devamında yaşanan kırdan kente göç ile birlikte kentlerde formel sektörde istihdam alanlarının yaratılamaması gelmektedir (Lordoğlu ve Özkaplan, 2018: 328).

Türkiye’de işsizlik; iç göç, kentleşme, nüfus artışı, genç işsizliği, kırsal kesimden kentlere göç eden insanların kentlerde yeterli istihdam olanaklarına sahip olamamaları nedeniyle kentlerde kentsel istihdam sorunlarının artması gibi unsurlar ile kendisini göstermektedir. Bu sorunlardan biri de kentlerde çarpık kentleşmenin, gecekondulaşmanın çoğalması ve bunların yanında marjinal işler, açık işsizlik, gizli işsizlik ve yoksulluk sorunlarının ortaya çıkmasıdır. Bu bağlamda ortaya çıkan eğitim ve bölgeler arası dengesizlik de işsizliğin artmasına neden olmaktadır. Ayrıca sanayileşme yolunda beklenen hedeflerin gerçekleşmemesi, tarım toplumu niteliklerinin hala devam etmesi, genç işsizliğinin sürekli olarak artması ve gençler için istihdam olanaklarının yaratılmaması sonucu işsizlik yapısal bir hale dönüşmektedir. Bu sorunların yanı sıra Türkiye’de istihdam sorunlarından biri de enformel istihdamın yaygınlığı olarak ifade edilmektedir (Bozdağlıoğlu, 2008: 50-57; Koray, 2018: 385-387).

Türkiye’nin genç ve dinamik bir nüfus yapısına sahip olmasının yanı sıra; işgücü arzının fazla olması, işgücünün genç ve niteliksiz özellikler göstermesi, tarımsal istihdamın geniş olması, toplam istihdam içerisinde ücretli çalışanların diliminin az olması, işgücü piyasasının kurumsallaşma seviyesinin yavaş ilerlemesi, istihdam hizmetlerinin yetersiz olması gibi sorunlar Türkiye’de işgücü piyasasının ana hatlarını oluşturmaktadır (Işığıçok, 2018: 177).

Tablo 2: Türkiye’de 1980 Yılından Günümüze Ekonomik Kalkınma ve İşbirliği Örgütü (OECD) Verilerine Göre İşsizlik Oranları

Yıllar	İşsizlik Oranları (%)
1980	8,1
1985	7,1
1990	8,0
1995	7,6
2000	6,5
2005	10,3
2010	10,7
2015	10,2
2016	10,8
2017	10,8
2018	10,9

(Labour Force Statistics 1980-2000, OECD 2001, s:264- Labour Force Statistics 1984-2004, OECD 2005, s: 332- Labour Force Statistics 1987-2007, OECD 2008, s: 340-341- Labour Force Statistics 2008-2017, OECD 2018, s:143- Labour Force Statistics 2009-2018, OECD 2019, s: 143)

Görüldüğü üzere işsizlik oranları son yıllarda artış göstermektedir. UÇÖ’nün yayınladığı Dünyada İstihdam ve Sosyal Görünüm: Eğilimler 2019 raporuna göre Türkiye’de işsizlik 2018 yılında 10,9 olarak gerçekleşmiştir. Bu oran sayı ile açıklandığında 2018 yılında var olan işsiz sayısı 3,5 milyon kişiden oluşmaktadır. Raporda işsizlik oranının bir sonraki yıl yüzde 12 civarında gerçekleşmesi beklenmektedir. Rapora göre oranın daha da yükselmesi işgücü piyasasının olumsuz bir şekil alacağı anlamına gelmektedir (ILO, 2019: 53).

Nitekim tüm bu bilgiler ışığında Ekin’e (2001: 158-160) göre Türkiye’de işsizliğin belli boyutları bulunmaktadır. Bunlar şu şekilde sıralanmaktadır:

- Bunlardan ilki; Türkiye’de “*geleneksel tarım sektörünün*” varlığıdır. Bunlar aile işletmelerine dayalı, kadın istihdam eden ve emek yoğun üretim yapan “*ücretsiz aile yardımcıları (ücretsiz aile işçisi)*” olarak çalışan mevsimsel dalgalanmalar gösteren bir istihdam sistemine işaret etmektedir. Var olan bu işgücünde yüksek seviyede bir fazlalık mevcuttur.

- İkincisi; “*kentsel enformel istihdamdır.*” Kentlere göç eden insanlar kentlerde işgücü arzı fazlalığı oluşturmakta ve iş bulamayanlar da enformel sektörde çalışmak zorunda kalmaktadırlar. Bunlar genelde kentlere göç eden vasıfsız işgücünü oluşturan insanlar; kadınlar, çocuklar, ikincil iş olarak enformel sektörde çalışanlar ve yabancı kaçak işçiler olarak ifade edilmektedir. Bu sektörde çalışan insanların genel olarak sosyal güvenceleri bulunmamakta ve düşük ücret ile uzun çalışma saatleri çerçevesinde çalışmaktadırlar.
- Son olarak da “*formel sektörde kayıt dışı*” olarak istihdam edilen kişilerin varlığıdır. Bunlar; kayıt altına alınmayan mevsimlik, geçici, belirli hizmet sözleşmesi ile çalışanlar, iş kanunu ve sigorta yükümlülükleri eksik veya tamamen gösterilmeyen kişilerden oluşmaktadır.

2. İŞSİZLİĞİN BİR GÖRÜNÜMÜ OLARAK ENFORMEL İSTİHDAM

Enformel istihdamın kavramsal çerçevesi açıklanmadan önce konunun daha anlaşılabilir olması açısından enformel ekonomi ve enformel sektör kavramları da açıklanacaktır.

2.1. Enformel Ekonomi

Günümüz dünyasında enformel çalışma biçimleri gelişmekte olan ülkelerin bir özelliği olarak son yıllarda önemli artışlar göstermektedir. Ekonomik ve mali krizler sonucunda gelişmekte olan ülkelerin artan borç yükü, kamu sektörünün işlevini yitirmesi, Uluslararası Para Fonu (UPF) ve Dünya Bankasının (DB) yapısal uyum programları adı altında düzenlemeleri ve bunların sonucunda işgücü piyasasının serbestleştirilmesi insanları formel ekonomiden enformel ekonomiye itmiştir (Gallin, 2002: 23). Kapitalist ekonomik düzeninin hâkim olduğu ülkelerde formel ekonomik faaliyetler giderek azalırken enformelleşme sürekli olarak artış göstermektedir. Günümüzde ülkelerin gelişmişlik düzeylerine bakılmaksızın dünyanın her yerinde sermayeler enformel ekonomiye bağımlı hale gelmeye başlamışlardır. Bu durum hemen hemen tüm ülkelerde enformel ekonomiyi genişletmektedir (Erdut, 2005: 12).

1980 ve 1990’larda uygulanan yapısal uyum ve istikrar politikaları yoksulluğun ve işsizlik oranlarının artması ile sonuçlanmış ve bu da enformel ekonominin

yaygınlaşmasına neden olmuştur. Bu politikaların savunuculuğunu yapan ulusal, bölgesel ve küresel şirketler bu politikaların yarattığı istihdamın sonuçlarına önem vermemekte, yoksulluğun ortadan kaldırılması ve sürdürülebilir kalkınma hedeflerinden söz etmektedirler (ILO, 2002: 30).

Enformel ekonomi en genel anlamıyla, gerçekleştirilen bir ekonomik faaliyet sonucu, bu faaliyetten doğan gelirin kamu organları tarafından oluşturulan yasal düzenlemelerden, vergilendirme uygulamalarından ve bilgi vermekten kaçırma olarak tanımlanmaktadır (Ekin, 1995: 11). Bir başka tanıma göre enformel ekonomi, hiçbir yerde kaydı olmayan, vergileme açısından izlenemeyen kazançları içermektedir (Güngör, 1995: 205). Enformel ekonomi ulusal gelir hesaplamaları içinde yer alan fakat denetimin yetersiz olması nedeniyle bulunamayan tüm faaliyetler olarak nitelendirilmektedir (McCrohan ve Smith, 1986: 49). Bu kavram günümüzde kırsal ve kentsel alanlarda enformel olarak faaliyet gösteren ve bu kesimlerde gittikçe genişleyen ve artan işçi ve işletmeleri kapsayan bir terim olarak kullanılmaktadır (ILO, 2002: 2). Nitekim, Atauz ve Atauz 'a (1992: 13) göre enformel ekonomi, *“düzenlendiği bir ekonomide faaliyetlerin yasal ve toplumsal bir çerçevede tanımlanmadığı, ona eklenmiş olarak toplumsal kurumlara düzenlenmemiş gelir getirici faaliyetlerindeki üretim ilişkileri”* olarak tanımlanmıştır. Bu ilişkilerin ana özelliği ise bu faaliyetleri düzenleyen yasal, toplumsal kurumların ve toplumsal çerçevenin dışında bulunmasıdır (Castells ve Portes, 1992: 33-34)

Enformel ekonomi genellikle şu şekillerde karakterize edilmektedir (Ekin, 1995: 13; Becker, 2004: 11):

- Enformel ekonomiye giriş sermaye ve mesleki yeterlilik açısından formel ekonomiye göre daha az şartlara bağlanmıştır.
- Bu ekonomilerde kuralsızlık egemendir.
- Vergilendirme bulunmamaktadır.
- Ölçümünün olmamasıdır.
- Küçük ölçekli faaliyetlerin varlığı yoğunluktadır.
- Beceriler genellikle eğitim almadan edinilmektedir.
- Genel olarak emek yoğun üretimin yapıldığı yerler olarak ifade edilmektedir.

Enformel ekonomiyi ortaya çıkaran birçok neden vardır. Bunlardan bazıları; kentlerde yasal ve teknik imkansızlıklar nedeniyle formel yapının giremediği faaliyet alanlarının olması, enformel faaliyetlere var olan ilgi, bazı ekonomik faaliyetlere girişin yasalar tarafından konulan bir engelin olmaması, vergi düzenlemelerinden kaçınma, devlet memurlarının ve işçilerin enformel ekonomiye yönelmesi, emekli olmuş veya çalışma çağına gelmemiş kişilerin geçimini sağlamak zorunda olmaları gibi birçok neden sayılabilir (Baştaymaz, 1986: 88).

Günümüzde enformel ekonomi kavramının yerine birçok kavram kullanılmaktadır. Bunlar; “yeraltı ekonomisi”, “yasadışı ekonomi”, “bildirilmemiş ekonomi”, “düzensiz ekonomi”, “gözlenemeyen ekonomi”, “saklı ekonomi”, “ikinci ekonomi”, “elaltı ekonomisi”, “paralel ekonomi”, “hanehalkı ekonomisi”, “görünmez ekonomi”, “resmi olmayan ekonomi”, “vergilenmeyen ekonomi”, “kayıp ekonomi” gibi kavramlardır (Ekin, 1995: 11-12).

2.2. Enformel Sektör

Enformel sektör kavramı 1970’li yılların başında ilk kez Keith Hart’ın Ghana araştırmaları sonrasında kaleme aldığı “*Kentsel İstihdam ve Enformel Gelir Olanakları*” adlı çalışmasında kullanılmıştır (Baştaymaz, 1986: 98). Keith Hart’a göre enformel sektörün ana belirleyicisi kendi hesabına çalışma iken, formel sektörün ana belirleyicisi ise ücret karşılığı çalışma olmaktadır (Hart, 1973 akt.; Selçuk, 2002: 23). Kavram daha sonra uluslararası literatürde UÇÖ’nün Dünya İstihdam Programı kapsamındaki Kenya Raporu ile tanınmıştır (Charmes, 1990: 11).

Enformel sektör; kayıtlı olmayan üreticileri, çalışanları veya kayıtlı olan işletmelerde kayıtlı olmadan çalışanları kapsayan çok geniş kavram olarak ifade edilmektedir (Özsoylu, 1996: 91-92). Enformel sektör, hukuki açıdan tanımlanmamış, tanınmamış ya da yasalarla belirlenmiş olsa bile kurallara göre işlemeyen; kurumsallaşmamış bir yapı gösteren üretim ve çalışma ilişkilerini kapsar (Güngör, 1995: 203). Bu bilgiler ışığında genel bir tanım yapılacak olursa enformel sektör; “*birincil amacı ilgili kişilere istihdam ve geçimlik gelir yaratmak olan, basit iş örgütlenmesine dayalı, devlet denetimi altında olmayan piyasalarda faaliyet gösteren, küçük ölçekli, gayri-resmi ekonomik birimlerin; herhangi bir yerde kaydı bulunmayan, vergileme*

bakımından izlenmeyen, yasalar tarafından düzenlenmemiş, bu anlamda yasal korumadan yararlanmayan ekonomik faaliyetler” olarak tanımlanmaktadır (Şişman, 1999: 33).

Enformel sektörde çalışan insanlar herhangi bir sigorta kurumuna dahil olmayan, devamlılığı olmayan işlerde çalışan, sokak satıcılarını, atık madde toplayıcılarını ve ev içerisinde üretim yapan vb. işleri içine alan geniş bir sektördür. Enformel olarak yapılan işin iki boyutu vardır: Bunlardan ilki; enformel olarak çalışanlar enformel işletmelerde yani küçük ölçekli birimlerde istidam edilmektedirler. İkinci boyutu ise enformel olarak çalışan insanlar düzenli bir ücret almadan, herhangi bir sosyal güvence olmadan ve sözleşme bulunmadan çalıştırılmaktadırlar. Nitekim enformel istihdam biçimlerinin tümünün ortak özelliği “*sosyal güvenceden yoksun olma ve kayıt altında olmama*” olarak ifade edilmektedir (Sarı, 2006: 127).

Enformel sektörün karakteristik özellikleri aşağıdaki gibidir (ILO, 1972: 6, Baştaymaz, 1986: 106-110, Bozkır, 1993: 39-41, Şişman, 1999: 26-36):

- Enformel ekonomik faaliyetlere giriş kolaydır.
- Yerli kaynaklar yoğunluktadır.
- Enformel işletmelerde aile mülkiyeti yoğunluktadır.
- Küçük ölçekli işletmeler yoğun olarak görülmektedir.
- Emek yoğun üretimin yapılması ve uyarlanmış teknolojinin kullanımı hakimdir.
- Kişi formel eğitimi dışında kazandığı beceriler ile enformel sektörde çalışabilmektedir.
- Düzensiz ve rekabetçi pazarların varlığı hakimdir.
- Enformel sektör faaliyet alanları kentlerde formel sektörün dışında kalan sahalar olarak ifade edilmektedir.
- Enformel sektördeki işler düşük sermaye ile kurulmaktadır.
- Enformel sektörde çalışan insanların iş güvencesi bulunmamaktadır.
- Enformel sektörde yasadışılık değil, kural dışılık söz konusudur.
- Enformel sektör işçi devrinin yüksek olduğu faaliyet alanları olarak ifade edilmektedir.

Günümüzde gelişmiş ülkelerde, gelişmekte olan ülkelerde ve geçiş ülkelerindeki insanların çoğu formel ekonomide iş bulamadıkları için istihdamın çoğunluğu enformel ekonomide yoğunlaşmıştır (ILO, 2002: 1). Formel sektörde iş bulamayan insanlar yaşamlarını devam ettirebilmek için formel sektör dışında kalan çalışma alanlarında iş imkanları aramak durumunda kalmaktadır. Kırsal kesimlerden kentlere göç eden insanlar yaşamlarını devam ettirebilmek için ihtiyaç duydukları mal ve hizmetleri kendileri tarafından kurulan enformel işletmeler aracılığıyla elde etmektedirler. Ayrıca yoksulluk ve enformel sektör de birbirleriyle etkileşim içerisinde. Yoksulluğun var olması insanları elverişli olmayan işlerde çalışmaya itmektir. Bu durumda insanlar düşük ücretle çalışma, yoksulluk ve enformel sektör arasında bir döngü oluşturmaktadır (Özşuca ve Toksöz, 2003: 6-12). Nitekim, kentlerde formel sektörde iş bulamayan insanlar için “*bekleme odası*” olarak nitelendirilen enformel sektör, insanlara yaşama ve çalışma olanağı sunan ve kentlerin yapısal bir sorunu haline gelen çalışma alanı olarak ifade edilmektedir. (Ekin, 1995: 105-106). Bu bilgiler ışığında enformel sektörün esas olarak işsizliği önleyen değil, gizleyen bir olgu olarak ortaya çıktığı söylenebilir. Enformel sektörde çalışmak bir diğer gün için iş garantisinin olmadığı ve işsiz kalma riskinin yüksek olduğu bir alandır (Açıkalin, 2007: 57).

Enformel sektörün giderek gelişmesi ve büyümesi ile yaşam değerleri ve kurallar arasında önemli ilişkilerin olduğu bir gerçektir. Yaşam şartlarının ağırlaşması sonucu bu duruma uyum sağlamaya çalışan insanlar ekonomik durumlarını iyileştirme yoluna gideceklerdir. Bunu yapabilmesi için de ya harcamalarını azaltacaklar ya da gelirini arttırmak isteyeceklerdir. Günümüzde gelişen teknoloji ve var olan tüketim ekonomisi harcamaları azaltma yoluna izin vermemektedir. Nitekim, insanlar gelirlerini arttırma yolunu seçecek ve enformel sektörün en önemli faaliyeti olan “*kaçak çalışma*” için uygun zemin hazırlanmış olacaktır. Ayrıca kaçak çalışma, sigorta primleri ödenmeksizin çalışma veya gelir getirmesi açısından ikinci bir işte çalışma ya da evde mal ve hizmet üretiminin gerçekleştirilmesi şeklinde de karşılaşılabilmektedir (Özsoylu, 1996: 96).

Enformel sektör ilk başta işgücü arzı fazlalığı sonucu meydana gelen işsizlik sorunlarına bir çözüm olarak görülmüş, kırsal kesimden kentlere göç eden insanların kentlerde iş bulamamalarından dolayı kendi işini oluşturmaları ve bu yolla gelir elde etmeleri perspektifinden bakılmış ve geçici bir durum olarak değerlendirilmiştir. Ancak

enformel sektörün geçici bir durum olmadığı süreç içerisinde anlaşılmış ve giderek artan bir ekonomik sorun haline geldiği görülmüştür. Ayrıca enformel sektör geçimini sadece bu sektörde sağlayan insanları değil, aynı zamanda formel sektörde çalışan insanların gelirlerini arttırmak amacıyla enformel sektör işyerlerinde ikinci bir işte çalışanları da kapsayan geniş bir yapıya sahiptir (TÜSİAD, 2002: 98). Özellikle ekonomik krizlerin yaşandığı dönemlerde bu insanların sayısı da artış göstermekte ve bu kesimin yanına emekli olup artık çalışmayan insanların da katıldığı görülmektedir (Baştaymaz, 1990: 12).

Enformel sektör kavramı ile ilgili bir mutabakat sağlanabilmiş değildir. Bunun nedeni; enformel sektörün çok değişken özellikler barındıran bir karaktere sahip olması ve ülkeler arasında farklı şekillerde ortaya çıkabilmesi nedeniyle ortak bir tanım yapılması zorlaşmaktadır. Bu bilgiler ışığında enformel sektör kavramı yerine “*marjinal kesim*”, “*tersiyer sektör*”, “*örgütlenmemiş sektör*”, “*kurumsallaşmamış sektör*”, “*korunmasız sektör*”, “*türedi sektör*”, “*gecekondu istihdamı*”, “*marjinal hizmetler sektörü*”, “*üzerinde veri olmayan sektör*”, “*karaborsa ekonomisi*” gibi kavramlar da kullanılabilir (Baştaymaz, 1986: 93-97).

2.2.1. Enformel Sektörü Ortaya Çıkaran Nedenler

Enformel sektör geliştirmekte olan ülkelerin yanı sıra az gelişmiş ülkelerin düzensiz toplumsal yapısı sonucu ortaya çıkan toplumsal ve ekonomik bir sorun olarak ifade edilmektedir (Işık ve Pınarcıoğlu, 2011: 51). Enformel sektörün ortaya çıkmasında ve büyüüp genişlemesinde özellikle kırsal kesimlerden kentsel kesimlere yaşanan göç sonucunda kentsel işgücü fazlalığı oluşması ve bu ülkelerde formel sektörün yeterli istihdam olanakları yaratamaması nedeniyle kendi hesabına çalışma ve mikro işletmeler önemli bir ekonomik faaliyet ve istihdam kaynağı haline gelmiştir (Özşuca ve Toksöz, 2003: 5). Bir anlamda Şişman’ın (1999: 60) deyiimiyle devletin yeterli istihdam olanakları yaratamaması nedeniyle insanlar kendi istihdam olanaklarını kendileri yaratmıştır.

Enformel sektör piyasaları, formel sektör piyasaları içerisinde kalkınma gayreti gösteren az gelişmiş ülkelerin bağımlı ekonomilerinin oluşturduğu bir sonuçtur. Bu anlamda tarıma teknolojinin girmesiyle birlikte açıkta kalan işgücünün kentlere göç etmesi sonucunda bu kitlenin barınma ve gelir elde etme çabaları enformel sektörün

oluşmasına neden olmuştur (Işık ve Pınarcıoğlu, 2011: 50).

Üretim faktörlerinden biri olan emek faktörünün kullanılamaması nedeniyle ortaya çıkan işsizlik hem üretimde kayba hem de kişinin geliri olmaması nedeniyle, kendisine, çevresine ve de topluma çeşitli maliyetler yüklemesi ve insanların enformel sektöre yönelmeleri bakımından sosyal nitelikleri ağır basan ve tüm dünyada çözüm bekleyen bir sorundur (Biçerli, 2018: 427). Bu soruna neden olan etmenler “*göç, kentleşme, nüfus artışı, kentlileşme, işçileşme ve işçileşememe*” kavramları çerçevesinde ele alınacaktır.

Nüfusun hızla artması, ekonomik büyümenin yüksek olmaması, ekonominin krizlerin varlığı nedeniyle küçülme yaşaması ve tarım kesiminin ekonomiden aldığı payın gittikçe küçülmesi, kırsal kesimden kentlere göç ile meydana gelen niteliği düşük işsiz kesimin enformel sektöre yönelmesine neden olmaktadır. Bir anlamda kırsal kesimden kentlere doğru yaşanan göçler kentlerde enformel sektörü oluşturmaktadır (Yereli ve Karadeniz, 2004: 106).

Göç tarih boyunca var olan coğrafi olarak bir yerden bir yere hareketten çok, sosyal, ekonomik, kültürel ve psikolojik birçok nedeni içinde barındıran çoklu bir olgudur (Sağlam, 2006: 33-34). İnsanlar göç edilecek yerdeki ekonomik faaliyetlerden etkilenmektedir. İnsanların yaşadığı yerler ve göç olasılığı bulunan yerdeki kazanç farklılıkları göçün gerçekleşmesine neden olan önemli bir faktördür. İnsanların yaşadığı yerdeki işsizlik oranlarının yüksekliği kişinin göç etmesine neden olan faktörlerden birisidir. İnsanlar göç etmeden önce yaşadıkları yerdeki işsizlik ile göç olasılığı bulunan yerdeki işsizliği karşılaştırırlar. İç göçün gerçekleşmesi sonucunda da kentlerde kentsel işgücü arzı artmaktadır. Göç sonucu kentsel işgücü arzının artması, ihtiyaç varsa işgücü talebini karşılayarak işgücü piyasasını olumlu yönde etkileyecektir. Eğer ihtiyaç yok ise göç sonucunda artan kentsel işgücü arzını işgücü talebi karşılayamayacaktır. Bunun sonucunda da kentsel işsizlik meydana gelecektir (Tansel, 2012: 47-50). Bu bağlamda göç sonucu kentlerde işgücü talebinin işgücü arzını karşılayamaması durumunda, enformel sektöre yönelme ve sonuç olarak yoksullaşma süreci başlayacaktır (Canbey Özgüler, 2014: 158-159).

Kentleşme tarımsal üretimden daha ileri bir üretim seviyesine geçiştir. Yukarıda

da bahsedildiği üzere kentlere olan göçler sonucunda kentler büyür, kentsel nüfus artar ve kentlerde homojen olmayan bir topluluk oluşmaktadır (Keleş, 2015: 21). Bu noktada özellikle az gelişmiş ülkelerde ve gelişmekte olan ülkelerde ekonomi ve istihdam üzerinde işsizliğe neden olan önemli nedenlerden birisi de nüfus artışıdır (Murat, 2007: 324).

Kentleşme, kent sayısının ve kentlerde yaşayan kişi sayısının artması olarak ifade edilmektedir. Kentleşmeyi sadece insanların kentlere doğru gerçekleştirdiği bir nüfus hareketi olarak görmek doğru olmasına karşın eksik bir değerlendirme olacaktır. Zira kentleşme bir ülkenin ekonomik ve toplumsal yapısındaki değişimler sonucu gerçekleşmekte ve bu çerçevede sonuçlar meydana getirmektedir (Keleş, 2015: 20). Kırsal kesimden kentlere göç eden insanlar artık kentlerde yaşayan nüfusun bir parçası olmaktadır. Nitekim, kırsal kesimden kentlere göç eden kesim artık tarımda çalışan insanlar olmaktan çıkıp kentlileşmektedirler. Kente göç eden ve kentlileşen insanların uğraşları artık tarım ile ilgili işlerden ziyade tarım dışı işler ile gelir elde etmeye çalışan insanlara dönüşmektedir (Şenyapılı, 1978: 32).

Kentlileşme, “*temelde insanın kentle bütünleşmesini ifade eder.*” İnsanların kent ve kır arasında yaşadığı değişimler bu insanların kentlileştiğine veya kentlileşemediğine dair göstergeler sunmaktadır. Kentlileşen insan da “*ekonomik ve sosyal*” yönden olmak üzere iki türlü değişim yaşamaktadır. Ekonomik bakımdan kentlileşme; kırdan kente göç eden insanların geçimini kentte veya kente uygun işlerde gerçekleştirmesi olarak ifade edilmektedir. Sosyal bakımdan kentlileşme ise kırsal kesimden kente göç eden insanların kentin değer yargılarını, davranış biçimlerini, tavırlarını benimsemesi olarak açıklanabilir. Bu değişimleri yaşayamayan yani kentlileşemeyen insanlar ise ekonomik bakımdan kentlileşme düşünüldüğünde enformel sektöre yöneleceklerdir (Es ve Ateş, 2010: 214-215).

Kente göç eden insanlar bir yandan yoksullaşma diğer yandan da mülksüzleşme ile beraber üretimin sermayeleşmesi ve üretimin özel mülkiyet elinde yoğunlaşması nedeniyle bir işçileşme yani proleterleşme süreci içine girmektedirler. İşçileşme insanlar üzerinde daha önce yaptıkları işlerden farklı olarak emeğin vasıfsızlaşması, değersizleşmesi ve hayatlarının nakit para geliri üzerinden devam etmesidir (Özügür, 2008: 64-65). Bir anlamda işçileşme söyleminin; iş disiplininin olduğu, modern üretim

tekniklerini kullanmasını bilen, üretim için hazır bir durumda olan nüfus ve üretkenliği ve geliri yüksek olan bir durum olacağı düşünülmektedir. Bu bağlamda gelişmiş ülkelerde emeğini bir hizmet sözleşmesi ile karşı tarafa sunan insanlar büyük çoğunluğu oluşturmaktadır. Ancak gelişmekte olan ülkelerde bu durum insanların daha çok kendi hesabına çalışmaları olarak süregelmektedir (Şişman, 1999: 79). Bir anlamda kırsal kesimden kentlere göç edip işçileşemeyen insanlar (yani sanayi sektöründe, hizmet sektöründe ve formel sektörde istihdam olanakları bulamamaları durumunda) enformel sektörde çalışmak ve bunun sonucunda düşük gelirlerle ailelerinin geçimlerini sağlamak zorunda kalacaklardır (Ekin, 1995: 73).

Kentlerde mevcut olarak iş arayanların yanında kırsal kesimlerden kentlere gelen ve herhangi bir iş tecrübesi ve eğitimi olmayan insanların kentlerde formel olarak istihdam edilebilmeleri çok olanaklı değildir. Bu insanların kentlere alışma sürecinin uzun sürmesi ve işçileşme süreçlerinin çok uzun zaman alacak olması nedeniyle de bu kesim kendi kurdukları sermaye ve becerinin çok az olduğu basit iş örgütlenmesine dayalı işlerde çalışarak gelir elde etmektedirler (Güloğlu, 2005: 13). Bu bağlamda insanların kırdan kente göç ederek kentsel nüfusu hızla arttırması ve bu insanlara sanayi ve hizmet sektöründe iş olanaklarının cevap vermemesi nedeniyle enformel sektör işsizliğe bir çözüm yolu gibi gözükmektedir. Enformel sektör, kişinin emek yoğun çalışmasına dayanan, örgütsüz, düşük sermayeli, sosyal güvencenin olmadığı, statünün düşük olduğu bir çalışma alanı olarak ifade edilmektedir. Kentsel yaşamın bir sonucu olarak ortaya çıkan enformel sektör; iş bölümü, uzmanlaşma, farklılaşma, meslekte var olan hiyerarşi gibi formel işgücü piyasalarında ortaya çıkan bu durumların olmadığı bir çalışma düzenini ifade etmektedir (Kocacık, 2004: 99-100). Ayrıca enformel sektör sadece kırsal kesimden kentlere göç eden insanların yanı sıra kentlerde düşük ücretle örgütlü bir işte çalışan insanlara da istihdam ve gelir imkânı sunması bakımından çeşitlilik gösteren bir sektör olarak ifade edilmektedir (Baştaymaz, 1999: 1).

Nitekim kırsal kesimden kentlere bir iş bulma ümidi ile göç eden insanlar ya iş bulup, bilincin, iş disiplinin ve örgütlenmenin var olduğu formel bir iş piyasasında çalışacaklar ya da bu durumların olmadığı enformel sektörde çalışmak durumunda kalmaktadırlar. Bu bağlamda kentlerde var olan formel sektörün kentlere göç eden insanların istihdamı için yetersiz olması, bu insanların enformel sektöre yönelmesine

neden olmaktadır (Bozkır, 1993: 37).

Özellikle İkinci Dünya Savaşı sonrası az gelişmiş ülkelerin hızla kırsal kesimlerden kentsel kesimlere doğru bir geçiş süreci yaşadığı yıllar olarak ifade edilmektedir. Hızlı kentleşme sonucunda kentlerde kentsel sorunlar ortaya çıkmıştır. Kırsal kesimden kentlere gelen insanlar, kentlerde yeterli olmayan sermaye sorunlarıyla karşılaşınca konut, altyapı, eğitim ve sağlık gibi hizmetlerin karşılanamadığı, insanlara istihdam olanaklarının yaratılmadığı birçok sorun ile karşı karşıya kalmışlardır. Kentlere göç eden bu kesim bu yetersiz istihdam olanakları sonucunda seyyar satıcılık gibi kendilerine özgü istihdam biçimlerini yaratmışlardır (Demir, 1993b: 38). Nitekim, kentsel nüfus hızının artma eğiliminde olması ve bu nüfusun kentlerde yığılması ekonomik ve sosyal sorunlara neden olmuştur. Kentlerde yığılan nüfusun sadece bir kısmının formal sektörde iş olanakları elde etmesi nedeniyle de işgücünün enformel sektöre yönelmesi kaçınılmaz bir hale gelmiştir (Bozkır, 1993: 33).

Nitekim Ekin'in (1995: 39) deyimiyle bu açıdan bakıldığında enformel sektör bir "*emek süngeri*" işlevi görmektedir. Yani enformel sektör aşırı emme kapasitesi ile formal sektör dışında kalan kesimlere istihdam olanakları sağlamaktadır. Formal sektöre giriş zorluğuna karşın enformel sektöre girişin kolay olması, insanların bu sektörde istihdam edilmelerinin ana faktörüdür.

Kıray'a (1964: 7) göre ise toplumdaki kurumların ve değerlerin dengesini sağlayan, bağlantılarını devam etmesini gerçekleştiren, değişimin hızına ve yönüne bir oluşum göze çarpmaktadır. Bu oluşum var olan yapının daha hızlı değişen yönleri ve daha yavaş değişen yönleri arasında kendini gösteren açıklığın doldurulması olarak ifade edilmektedir. Bu durum çözülmeyi ve buhranı önlemektedir. Göreceli olarak daha hızlı ve daha kapsamlı değişim durumlarında temel yapıda olmayan fakat oluşum içerisinde yer alan bütünleşmenin sağlanmasına yardımcı olan kurumlar ve ilişkiler belirlemektedir veya eski kurumlar yeni fonksiyonlar kazanmaktadır. Değişimin sorunsuz olmasını sağlayan, çözümlenin önüne geçen ve temel yapının içinde yer almayan bu kurumlar, ilişkiler, değerler ve fonksiyonlara "*tampon mekanizmalar*" adı verilmektedir. Bu tampon mekanizmalar ile sosyal yapının çeşitli bölümleri birbirine bağlanmaktadır. Bu sayede toplumun göreceli bir şekilde dengede kalması sağlanmış olmaktadır. Enformel sektörün de işsiz kalan bireylere Kıray'ın deyimiyle "*tampon mekanizma*" görevi üstlenerek

enformel olarak istihdam edilmeleri ve bu sayede görece toplumun dengede kalması sağlanmaktadır. Toplumda çözülme ve buhranın gerçekleşmesi önlenmektedir. Bir başka deyişle kentsel enformel sektör, devlet ve sermaye sınıfı açısından düşünüldüğünde ekonomik krizlerin ve işsizliğin yaratması muhtemel sorunlarına karşı bir tampon mekanizma işlevi üstlenmektedir (Atauz ve Gökçeli, 1992: 23).

Castells ve Portes (1992:33-34) enformel sektörün genişlemesini örgütlü olan işçi sınıfının gücünü sabote etmek olarak ifade etmektedir. Ayrıca tüm dünyada varlığını hissettiren uluslararası rekabetin varlığı da enformel sektörün genişlemesine neden olmaktadır. Bu rekabet sonucunda işçi ücretlerinde sürekli olarak azalmalar yaşanmıştır.

Öte yandan enformel sektörü büyüyüp genişleten bir başka neden ise; 1970’li yıllarda yaşanan kriz sonrasında ekonomide yaşanan tikanıkları açmak için uygulanan yapısal uyum politikalarıdır. Bir ülkede yapısal uyum politikalarını uygulamak aynı zamanda enformel sektörün büyüyüp genişlemesi anlamına gelmektedir (Kablay ve Aka, 2008: 83). Dünya’da yaşanan bu krizden çıkış yolu olarak; dünya ticaretinin arttırılması ve ekonomik ağların serbestleştirme yolunda adımlar atılması fikri ortaya çıkmıştır. Bu hedef için uygulanan politikalara da neoliberalizm denmiştir. Zira neoliberalizmin yaygınlaşmasında da DB ve UPF’nin önemli etkileri olmuştur. Bu kuruluşlar kredi ihtiyacı olan çevre ülkelere bu politikaları uygulamaları şartıyla destek vereceğini açıklamışlardır. Bir anlamda şartları kabul etmeyenlere diplomatik dışlanma uygulayacaklarını beyan etmişlerdir. Bu politikalara ise “*yapısal uyum programı*” adı verilmiştir. Borç altındaki ülkeler de bu koşulları uygulayarak neoliberal uygulamalara katılmışlardır. Neoliberalizmin benimsenmesiyle birlikte şirketler ucuz maliyet için çeşitli alternatif arayışlarına girmişlerdir. Bu arayış, gelişmekte olan ülkelerdeki işgücünün haklarının azaltılması, sendikaların yetkilerinin kısıtlanması, toplu pazarlıkta geriye doğru gidişle sonuç vermiştir (Baştaymaz, 2016: 264-273).

Yapısal uyum programları, sorunların kaynağını bulup yok etmek ve eşitsizliğe neden olan durumları yok etmek yerine yoksul olan ülkeleri borç batağına sürüklemiştir. Böylece sorunun çözümü ülkeler açısından daha da derinleşerek büyük sorunlar yaratmıştır (Karakaş, 2010: 13). Neoliberal politikalar ayrıca “*gelir ve servet dağılımı ve yaşam standartları*” açısından büyük bir uçuruma neden olmuştur. Bu ideoloji arkasında tam olarak dünya sisteminin sürekliliğini sağlamak için “*gerekli insanlar- gerekli*

olmayan insanlar” söylemi ile çita daha da artmıştır (Altuntaş, 2018: 29). Bu uygulamalar sonucunda birçok ülkede insanlar çok kötü yaşam şartları ile karşı karşıya kalmış ve sefaletten kurtulabilmek için önlerine çıkacak çalışma şartlarına razı olmaktan başka çareleri kalmamıştır (Castells ve Portes, 1992: 34).

Enformel sektörün yaygınlaşmasında küreselleşme ile ilişkili olarak uygulanan yapısal uyum politikaları, ihracata dayalı sanayileşme modeli, uluslararası alanda rekabeti arttırmak amacıyla işgücü maliyetlerinin düşürülmesi sonucu meydana gelen değişiklikler ve taşeronlaşmanın arttırılması da etkili olmuştur. Bu noktada 1970’li yıllara kadar gelişmiş ülkelerde uygulanan refah devleti politikalarının emek kesimini koruyan düzenlemelerinin gelişmekte olan ülkelere olan yansımalarına sermaye kesiminin tepkisi de gözden kaçmamalıdır. Bunların sonucunda istihdam güvencesi, gelir güvencesi, sosyal güvenlik, toplu pazarlık ve örgütlenme hakları ile ilgili işgücü piyasasını düzenleyen çeşitli uygulamalarda yapılan esaslı değişiklikler ve kuralsızlaştırma enformel sektörün büyüüp genişlemesine neden olan faktörlerdir (Özşuca ve Toksöz, 2003: 5-6). Bir başka deyişle ithal ikameci sanayileşme politikalarının uygulandığı dönemde işçilere verilen sendikal haklar, iş güvencesi, emeklilik düzenlemeleri ve sağlıkla ilgili düzenlemeler az gelişmiş ülkelerde bu dönem içerisinde görülen uygulamalardır. Bu düzenlemeler, 1970’li yıllardan itibaren yaşanan krizle birlikte yapısal bir şekilde değişmekte ve İkinci Dünya Savaşı sonrası refah devleti ile genişleyen ve yenileri eklenen sosyal, ekonomik ve siyasal hakların tahribatı başlamaktadır (Işık ve Pınarcıoğlu, 2011: 101).

Enformelleşmenin ortaya çıkmasında refah devletinin yapısını değişmesi, ekonomi politikalarında tam istihdamın yerine özelleştirme ve rekabetin geçmesi, kuralsızlaştırmanın yaygınlaştırılması, esnekleştirme uygulamaları ve bunlarla beraber yeni uygulamalardan çıkarı olan kesimler ile diğer taraftaki kesimlerin kutuplaşma yönündeki tavırları etkili olmuştur (Altuntaş, 2008: 33).

Dünyanın 1970’li yıllardan itibaren yaşadığı yapısal krizin ve sonrasında formel kesimde yaşanan değişim, enformel kesimin alanının genişlemesi ile sonuçlanmıştır (Işık ve Pınarcıoğlu: 56). 1970’lerde yaşanan dünya ekonomik krizi, gelişmiş ve az gelişmiş ülkelerdeki çeşitli sektörlerde faaliyet gösteren şirketlerin fason bağlantılar kurmasına neden olmuştur. Bir başka görünümde bu dönemde küçük işletmeler veya aile işletmeleri doğrudan fason üretim için faaliyet göstermiştir. Şirketlerin sermaye birikimlerini

arttırmak için geliştirdikleri bu stratejiler de enformelleşmenin büyümesinde önemli bir etken olmuştur (Demir, 1993b: 39-40).

1970’li yıllardan itibaren dünyada uluslararası rekabetin artmasıyla verimliliği düzenleyecek çalışma şekilleri yeniden düzenlenmiştir. Fordist (geleneksel) istihdam şekillerinin yerini “geçici iş ilişkisi, kısmi süreli çalışma, işin belli bölümlerinde taşeron kullanma, eve iş verme” gibi yeni istihdam şekilleri almıştır. Postfordist adı verilen bu yeni üretim tarzları da işçilerin ekonomik ve sosyal haklarının bir ölçüde daralmasına neden olmuştur. 1980 yılında da Türkiye’de sıklıkla uygulanan taşeronlaşma ve eve iş verme gibi esneklik uygulamaları en çok kullanılan istihdam şekilleri olmuştur. Üretimin artırılması ve maliyetlerin düşürülmesi için yapılan yeni istihdam şekilleri sosyal güvencesiz çalışan bir işgücü yaratılmasına neden olmuştur (Yereli ve Karadeniz, 2004: 109).

Nitekim uygulanan yapısal uyum programları çerçevesinde serbestleştirme, özelleştirme, kuralsızlaştırma politikaları ve teknolojik değişim küresel pazarı kontrol edilemez bir durumun içine sokmuştur (Özşuca, 2003: 4).

2.3. Enformel İstihdam

Enformelleşme, bir taraftan çalışan insanların yaşadığı güvencesizlik, kötü çalışma ve yaşam koşullarının var olması anlamını taşıırken, diğer taraftan ekonomik, siyasal, sosyal hak ve özgürlükleri tam olarak kullanamaması anlamına gelmektedir. Enformel ilişki ve istihdamın büyüüp genişlemesinde 1980’li yıllar sonrasında izlenen ekonomik ve sosyal politikaların etkisinin büyük olduğu söylenmektedir (Kapar, 2006b: 46).

Enformel istihdamın kaynaklarda ve literatürde genel kabul görmüş bir tanımı bulunmadığı için çeşitli uluslararası kuruluşların ve Türkiye’de de Türkiye İstatistik Kurumu’nun (TÜİK) tanımlarına bakılması konunun anlaşılabilirliği açısından faydalı olacaktır (Erdut, 2007: 54).

Avrupa Birliği (AB) enformel istihdam kavramını “*bildirilmemiş istihdam*” olarak nitelendirmektedir. Buna göre enformel istihdam kavramı; “*AB’ye üye devletlerin yasal sistemleri arasında var olan farklılıkları göz önünde bulundurarak, yapısı gereği*

yasal nitelikte ancak yetkili makamlara bildirilmeyen ücretli faaliyetler” olarak uluslararası literatürde yerini almıştır (EU 1998’den akt.; OECD, 2004: 232-233, Erdut, 2007: 54).

OECD ise enformel istihdamı “*saklanmış istihdam*” olarak uluslararası literatürde kullanmaktadır. OECD’nin tanımına göre enformel istihdam; “*yasadışı nitelikte olmayan, bir veya birden fazla resmi makamlara bildirilmemiş istihdam*” olarak tanımlanmıştır (OECD, 2004: 232, Biletta ve Meixner: 2005, 1).

UÇÖ’ye göre enformel istihdam; “*formel ve enformel işletmelerde gerçekleştirilen toplam enformel iş sayısı*” olarak tanımlanmaktadır. Yani enformel istihdam; “*enformel işletmelerde kendi hesabına çalışanları ve enformel sektör işverenlerini; formel veya enformel işletmelerde çalışarak aile üyelerinin faaliyetlerine katkıda bulunan kişileri; formel işletmelerde, enformel işletmelerde veya evde çalışanların istihdamını; enformel üretici kooperatif üyeleri ve hane halkı tarafından kendi nihai kullanımları için kendi hesabına üretim yapan kişilerin faaliyetlerini*” kapsar (ILO, 2002: 127).

TÜİK ise enformel istihdam yerine “*kayıt dışı istihdam*” kavramını kaynaklarında kullanmaktadır. TÜİK’e göre kayıt dışı istihdam “*referans haftasında yaptığı işten dolayı herhangi bir sosyal güvenlik kuruluşuna kayıtlı olmayanlardır*” şeklinde tanımlanmaktadır.²

Enformel istihdam içerisinde olan insanlar yasal ve düzenleyici kurumlar tarafından tanınmayan veya korunmayan kesim olarak ifade edilmektedir. Bu kesim yüksek derecede güvencesizlik içerisindedir (ILO, 2002: 3). Enformel olarak istihdam edilen insanların en belirgin özelliği, kayıtsız çalışma neticesinde korunmasız işgücü olarak nitelendirilmeleridir. Enformel istihdam edilen işgücü bir işsizlik tehdidi ile karşı karşıya olmaları nedeniyle her an çalıştıkları işi kaybetme korkusu ile yaşamlarını sürdürmektedirler. Bu insanlar işsiz kaldıkları takdirde herhangi bir işsizlik yardımından yararlanamamakta ve kayıtlı olarak çalışmadıkları için diğer sosyal güvenlik uygulamalarından da faydalanamamaktadırlar. Bu insanlar düşük sosyal statü ve düşük

² <http://www.tuik.gov.tr/PreHaberBultenleri.do?id=30680>, (Erişim Tarihi: 24.1.2019).

yaşam standartları içinde yaşamaktadırlar. Çalıştıkları işyerleri ise kötü çalışma koşullarının bulunduğu yerler olarak ifade edilmektedir. İş kazası ve meslek hasatlıkları ile sık sık karşı karşıya kalmaktadırlar. Enformel istihdamın bir parçası olan bu kesim, formel kesimde istihdam edilen insanlara sağlanan yasal haklardan faydalanamamaktadırlar. Nitekim enformel sektörde istihdam edilen bu insanlar; “*istihdamın güvencesiz olması, uzun çalışma saatlerinin varlığı, güvenli olmayan çalışma ortamları ve düşük ücretlerin varlığı*” gibi çeşitli sorunlarla karşı karşıya kalmaktadırlar (Güngör, 1993: 98-99).

Enformel istihdam içerisinde olan insanların formel sektörde istihdam edilen insanlara göre sosyal güvenlik ihtiyaçları daha fazla olarak ifade edilmektedir. Enformel işlerin en önemli nitelikleri; sürekli olmadıkları ve geçici olmalarıdır. Ev hizmetleri, sanayi ve hizmet sektörlerinin bazı bölümlerinde çalışanlar buna örnek gösterilebilir. Enformel istihdam edilen insanların işlerinin ne kadar ve ne sıklıkta süreceği çalışanlar tarafından tahmin edilemediğinden bireylerin sosyal güvenliğe ihtiyacı da bir o kadar artmaktadır. Ayrıca enformel istihdam edilen insanların almış oldukları gelirin düzenli olmaması da yaşlılık, hastalık ve iş kazası gibi riskleri de daha yoğun halde yaşamalarına neden olmaktadır (Lordoğlu, 1998: 6).

Enformel istihdam içerisinde olan insanlar ekonomik, siyasal ve sosyal açıdan bakıldığında toplumun en zayıf, güçsüz kesimlerini oluşturan; “*işsizler, kendi hesabına çalışan kimseler, öğrenciler, mevsimlik işlerde çalışanlar, göçmenler ve çocuklar*” olarak ifade edilmektedir (Kapar, 2006b: 51).

Nitekim günümüzde ülkelerin ekonomik gelişmişlik düzeylerinin artması ile birlikte; işsizliğin azalması bununla birlikte enformel istihdamın giderek işgücü piyasasında daralma göstermesi bu bağlamda kurumsallaşmış, çalışanlar açısından standartlara uygun, güvencenin söz konusu olduğu formel sektörün yaygınlaşması beklenirken; düzensiz iş, düzensiz gelir, iş güvencesinin olmadığı, çalışanların sosyal güvenceden yoksun olduğu enformelleşme daha da yaygınlık göstermektedir (Güngör, 1999: 123).

2.3.1. Enformel İstihdam Biçimleri

Enformel ekonomik faaliyetlerde çalışan kesim; “*kendi hesabına çalışanlar ve ücretli çalışanlar*” olarak ikiye ayrılmaktadır. Enformel ekonomik faaliyetler dendiği zaman da en yaygın çalışma biçimi olarak kendi hesabına çalışanlar görülmektedir. (Sapancalı, 1995: 119) Kendi hesabına çalışanlar; bireysel olarak çalışanlar, ev ekonomisi faaliyetlerine katılanlar ve küçük üreticilerden oluşmaktadır. Ücretli çalışanlar ise enformel çıraklar, kayıt dışı istihdam edilenler ve yevmiyeli işçiler olarak ifade edilmektedir. (Şişman, 1999: 48). Bu ayrımın bir tablo aracılığıyla görülmesi anlaşılabilirlik açısından faydalı olacaktır.

Tablo 3: Enformel Ekonomik Faaliyetler

Kendi Hesabına Çalışanlar	Ücretli Çalışanlar
<i>Bireysel Olarak Çalışanlar</i> -Eski eşya, hurda ve çöp toplayıcılığı gibi eski malları yeniden kullanıma sokan faaliyetler -Seyyar satıcılık	<i>Enformel Çıraklar</i>
<i>Ev Ekonomisi Faaliyetleri</i> -Bağımlı Ev Ekonomisi Faaliyetleri -Bağımsız Ev Ekonomisi Faaliyetleri	<i>Kayıtdışı İstihdam</i> -Formel İşletmelerde Kaçak Çalışanlar -Enformel İşlerde Ücretli Çalışanlar
<i>Küçük Üreticilik</i>	<i>Yevmiyeli İşçiler</i>

Kaynak: Şişman Yener, *Enformel Ekonomik Faaliyetlerde Enformelleşme ve Türkiye’de Enformel Ekonomik Faaliyetlerde Çalışanlara Yönelik Sosyal Politikalar, Eskişehir’deki Seyyar Satıcılar Üzerine Bir Alan Araştırması*, Anadolu Üniversitesi Yayınları No; 1165, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Yayınları No; 161, Eskişehir, 1999, s:125

Kendi hesabına çalışanların ilk türü “*bireysel olarak çalışanlardır.*” Bu bağlamda bireysel olarak çalışanlar; eski eşya, hurda, atık madde toplayıcılığı gibi eski ve kullanılmayan malları geri dönüşüm ile birlikte yeniden kullanılmasını sağlayan faaliyetler ve seyyar satıcılık faaliyetlerini kapsamaktadır (Sethuraman 1981’den akt.; Şişman, 1999: 49). Tez konusu gereği de enformel bir istihdam türü olarak atık madde toplayıcıları kendi hesabına çalışanların bir türü olarak bireysel olarak çalışanlar kısmına dahildir. Atık madde toplayıcılarının kavramsal çerçevesi ve kapsamlı incelenmesi ikinci

ve üçüncü bölümde yapılacaktır.

Kendi hesabına çalışanların ikinci türü ise “*ev ekonomisi faaliyetlerinde*” çalışanlardır. Bunlar bağımlı ev ekonomisi faaliyetleri ve bağımsız ev ekonomisi faaliyetleri olarak ikiye ayrılmaktadır. Bu noktada her iki çalışmanın ortak özelliği de yasalara aykırılık içermemesi ve vergilendirilmeyen uygulamalar olmalarıdır (Şişman, 1999: 48-51). Bağımlı ev ekonomisi faaliyetleri; belirli bir sözleşme ya da işveren veya taşeronu dayalı olarak evde siparişe üzerine çalışılan ve çalışılacak, yeri işverenin değil çalışan kişinin kendi tercihiyle bağımlı olarak seçtiği çalışma tipidir (Van Eyck, 2003’den akt.; Erdut, 2005: 35). Bir başka deyişle işgücü maliyetlerini azaltmak ve kira yükü olmadan bir çalışma mekânı oluşturmak amacıyla işin belli parçalarının gerçekleştirilmesi için evlere iş verilmektedir. Bu noktada dokuma, tekstil ve konfeksiyon örnek verilebileceği gibi elektrik, elektronik ve ileri teknolojili kullanan firmalar da belli kişileri evlerde istihdam etmektedirler (Atauz ve Gökçeli, 1992: 26). Bağımsız ev ekonomisi faaliyetleri ise genellikle ev ortamında gerçekleştirilen, vergilendirmenin olmadığı ve yasalara aykırılık içermeyen faaliyetler olarak ifade edilmektedir. Ev ortamında gerçekleştirilen faaliyetlere örnek vermek gerekirse; çocuk bakımı, evde özel ders verme, ev ve bahçe işleri, evde büro işleri, evde terzilik ve evlere temizliğe gitmek örnek olarak gösterilebilir (Sapançalı, 1999: 121).

Kendi hesabına çalışanlar grubunun son türü “*küçük üreticiliktir.*” Literatürde enformel işletme olarak geçen küçük ölçekli ekonomik birimler olarak tanımlanan bu faaliyetler, enformel istihdam biçimlerinin kendi hesabına çalışanlar bölümüne dahildir (Şişman, 1999: 52). Bu noktada küçük üreticilik; “*nihai mal veya ara mal ya da hizmet üretiminde, sürecin girdi, üretim, çıktı, pazarlama aşamalarının her birinde, kendi inisiyatiflerini ve risklerini*” alan bir üretim biçimidir (Atauz ve Gökçeli, 1992: 24). Dünya’da yaşanan ekonomik dönüşüm sonucu büyük firmaların yaşadığı kriz ile bazı işleri kendi bünyesinden çıkartmaları Işık ve Pınarcıoğlu’nun (2011: 61) deyişiyle “*küçük ama becerikli, ucuzcu ama belli bir kaliteyi de yakalayabilen, esnek ama zamanında iş yetiştirebilen*” küçük firmalara bir fırsat zinciri getirmiştir. Zira bu noktada küçük ve orta ölçekli işletmeler tüketim malları sektörlerinde önemli bir hareket alanı bulmuştur.

Ücretli çalışanların ilk türü ise “*enformel çıraklar*” olarak ifade edilmektedir.

Çıraklık, bir mesleğin ve sanatın öğrenilmesi için yapılan uygulamalardır. Günümüzde yasal düzenlemelerle biçimlenen formel çıraklık ile birlikte enformel çıraklık da denilen bir çalışma düzeninin olduğu bilinmektedir. Formel çıraklık denilince de ülke yasasında düzenlenmiş gereklere göre çıraklık sözleşmesinin düzenlemeleri ile belirgin hale gelmektedir. Nitekim bu çalışmanın amacı ödenecek ücret değil, bir mesleğin ve sanatın öğrenilmesi ve öğretilmesi olarak ifade edilmektedir. Ancak enformel çıraklığın yaygınlaşmasında; formel çıraklığın insanlar arasında formalite olarak görülmesi etkili olmaktadır. “*Çalışırken öğren, öğrenirken kazan*” prensibinin yaygın olmaması nedeniyle bir gelir elde etme yolu olarak görülen enformel çıraklığın yaygınlaştığı görülmektedir (Baştaymaz, 1990: 13-14).

Ücretli çalışanların ikinci türü ise “*kayıt dışı istihdam*” edilenlerdir. Kayıt dışı istihdam, kamu organlarının bilgisi ve kontrolü dışında gerçekleşen bir istihdam biçimidir. Kayıt dışı istihdam, çalışanların aldıkları ücret ve çalışma günlerinin ilgili kamu organlarına bildirilmemekle birlikte resmi kayıt altına da alınmamasıdır. Bu çalışma biçimi, işveren açısından; prim ve vergi sorumluluklarından kaçınma ve böylelikle ekstra bir gelir yaratma, daha az maliyetle üretimin gerçekleştirilmesi gibi nedenlerle tercih edilmektedir. İstihdam edilen açısından bakıldığında ise işe kolayca girip çıkabilme ve birden fazla işte çalışarak daha fazla gelir elde etme imkânı veren bir çalışma biçimi olmasından dolayı tercih edilmektedir (Gülcemal, 2011: 3). Bu noktada ücretli çalışanlar açısından bakıldığında bazı yasal yükümlülüklerden kaçınmak amacıyla formel işletmelerde kaçak çalışanlar bu sınıfa girmektedir. Bu istihdam biçiminin, çalışan kişi açısından; işe giriş çıkışın kolay olması ve birden fazla işte çalışma imkânı vermesinin yanı sıra kişinin güvencesiz olarak çalışması ve düşük ücretle çalışması gibi önemli ölçüde dezavantajlar getirdiği görülmektedir. Nitekim kaçak çalıştırma sosyal politika açısından; işçilerin modern çalışma koşullarının gerisinde bırakıldığı, iş hukuku ve sosyal güvenlik hukukunun sağladığı haklardan mahrum bırakılması açısından önemli bir husustur. Bu noktada denetim mekanizmalarının etkin çalışması durumunda kaçak çalışmanın önlenebileceği öngörülmektedir (Sapançalı, 1995: 121-122).

Ücretli çalışanların üçüncü ve son türü “*yevmiyeli işçilerdir.*” Yevmiyeli işçilerin yaptıkları iş genellikle kısa süreli veya geçici olmakta; günlük, haftalık veya aylık olabilmektedir. Bunlara; inşaat işçileri, hamallar, evlere temizliğe giden kadınlar ve

çocuk bakımını üstlenen kişiler örnek gösterilebilir (Şişman, 1999: 57).

2.3.2. Türkiye’de Enformel İstihdam

Türkiye’de istihdamın önemli bir boyutunu enformel istihdam oluşturmaktadır. Türkiye’de var olan enformel sektör sorunu özellikle kentsel alanlarda görülmektedir. Kentlerde, “*seyyar satıcılık, simitçi, piyango satıcısı, işportacılık ve atık madde toplayıcıları vb.*” gibi çalışma biçimleri yoğun bir biçimde karşılaşılan ve enformel istihdam içerisinde değerlendirilen bir sorun olarak ifade edilmektedir (Akgeyik vd., 2004a: 41-48).

Türkiye’de 1980 öncesi dönemi resmeden en önemli söz: “*Devletin güçlü konumudur.*” Bu dönemde devlet toplumun en üst basamağındadır. Siyasetin ise hem öznesi hem de nesnesi durumundadır. Ancak 1970’lerin ortalarında petrol fiyatlarında yaşanan artışlar ve ödemeler dengesindeki açıklar ekonomik sisteme olumsuz bir biçimde kendini göstermiştir. İthal ikameci sanayileşme politikalarının uygulandığı dönemde işçilere verilen sendikal haklar, iş güvencesi, emeklilik düzenlemeleri ve sağlıkla ilgili düzenlemeler az gelişmiş ülkelerde bu dönem içerisinde yürürlükte olan uygulamalardır (Işık ve Pınarcıoğlu, 2011: 120). Bu bağlamda Türkiye’de enformel istihdamın yaygınlaşması, 1980 yılından itibaren ithal ikameci sanayileşme modelinden ihracata dayalı sanayileşme modeline geçilmesiyle birlikte ve yapısal uyum politikalarıyla beraber ortaya çıkan taşeronlaşma ve fason üretim ilişkilerinin yaygınlaşması ile gerçekleşmiştir (Özşuca ve Toksöz, 2003: 45-46).

Türkiye’de 1980 yılından önce ithal ikameci sanayileşme politikaları uygulanmaktaydı. İthal ikameci sanayileşme politikalarının temelinde yatan ana tema ise ülke içi piyasa etrafında şekillenen ulusal ekonomi olarak ifade edilmektedir. 1950 yılından beri uygulanan bu ekonomi modeli ülke içindeki gümrük duvarlarına set koyup, tüketim mallarının ülke içerisinde üretilmesini sağlıyordu. 24 Ocak 1980 istikrar kararları ile birlikte ekonomi politikalarının değişmesi ve yeni ekonomi politikalarının bütünü olan ve 1980 yılından itibaren uygulanmaya başlayan ihracata dayalı sanayileşme politikaları gelir dağılımı ve istihdam üzerinde büyük bir değişimin yaşanmasına sebebiyet verdi. 1980 sonrası uygulamaya geçirilen ekonomi politikaları işçi sınıfının aleyhine gerçekleşirken, sermaye kesiminin ise lehine gerçekleşmiştir (Demir, 1993a: 68-71; Işık

ve Pınarcıoğlu, 2011: 99).

1980 yılı sonrası Türkiye’de ihracata dayalı sanayileşme politikalarına geçilmesi ile birlikte işgücü piyasası da bu durumdan etkilenmiştir. Bu dönemde işçi sendikalarının da yetkileri azaltılmış ve işveren örgütlerinin de desteğiyle işgücü piyasasının esnekleştirilmesi yolunda adımlar atılmıştır. Zira bu dönemde dünyada uygulanmaya başlayan neoliberal politikalar Türkiye’de de uygulanmaya başlamıştır (Lordoğlu ve Özkaplan, 2018: 328).

1980 yılından itibaren uygulanmaya başlayan bu iktisat politikaları yani ihracata dayalı sanayileşme politikalarının uygulanmasıyla uluslararası pazara yönelik üretim yapan firmalar rekabet edebilmek için işgücü maliyetlerini düşürmek istemişlerdir. Bu firmaların kayıt dışına çıkmaları basit olmadığı için üretimi parçalara ayırarak enformel sektördeki küçük ve orta ölçekli işletmelere fason üretim yaptırarak maliyetleri düşürmüşlerdir. Firmalardan işi alabilmek için küçük ve orta ölçekli işletmelerde başlayan fiyat rekabeti, işgücünün sigortasız çalıştırılması ile mümkün olmuştur (Biçerli, 2018: 158).

Kırsal kesimden kentlere göç eden insanların kentlerde var olan kentsel işgücü arzı fazlalığı sonucu yani kentlere göç eden kesimin formel iş gücü piyasası tarafından istihdam edilememesi nedeniyle enformel istihdam yaygınlaşmıştır. Bu bağlamda kentlerde yaşamlarını sürdürebilmek için enformel istihdamı yaratan en önemli kaynak işsizlik olarak ifade edilmektedir (Lordoğlu, 1998: 8). Bir başka deyişle Türkiye’de göç, hızlı nüfus artışı, kentleşme ve istihdam yapısından kaynaklanan nedenlerle işsizlik ortaya çıkmaktadır. İşsizliğin yaygınlaşması nedeniyle de formel sektörde iş bulamayan insanlar gelir elde etmek amacıyla enformel sektörde çalışmak zorunda kalmaktadırlar. Bu durumda, işsizlik ile enformel istihdam arasında yakın bir ilişkinin var olduğu ve işsizlik oranları arttıkça enformel istihdam alanlarının da genişlediği görölmektedir. Ayrıca Türkiye’de enformel istihdam yaygınlaştıkça çalışanların pazarlık güçlerinin azaldığı ifade edilmektedir (Güloğlu, 2005: 12).

Türkiye’de istihdamın önemli sorunlarından birisi olan enformel istihdamın yüksek seviyelere ulaşması sonucu; çalışanların iş ve sosyal güvenlik hukuku çerçevesindeki yasalara tabi olmaması da bu sorunun önemli bir nedenini oluşturmaktadır

(Akgeyik vd., 2004b: 104).

Türkiye’de formel sektörde istihdam edilen insanların ikinci bir ek gelir getirmesi amacıyla enformel sektörde çalışmaları sık görülen bir olaydır. Böyle bir durumda, kişinin enformel sektörde de çalışması formel sektörde var olan birtakım olumsuzlukları hafifletirken, ülke ekonomisinde yaşanan enflasyon nedeniyle insanların gelirlerinde yaşanan gelir kayıplarını tamamlayan önemli bir durum olarak değerlendirilmektedir. Bu noktada insanların bağımlı olarak çalıştıkları formel sektörleri dışında ikinci bir gelir getiren işte enformel olarak istihdam edilmeleri, formel kesimde istihdam edildikleri işlerinde çalışma kalite ve verimliliklerini azalttığı, işe geç gelmelerin, devamsızlığın yaşandığı ve iş kazası risklerinin arttığı ifade edilmektedir. Türkiye’de enformel istihdamın önemli bir özelliği de çocuk istihdamının yaygınlığıdır. Kırsal kesimlerde yoğunlukla tarımda ücretsiz aile işçisi olarak, kentlerde ise daha çok enformel sektörde çalıştıkları görülmektedir. Bir başka önemli sorun olarak da son yıllarda çevre ülkelerde meydana gelen politik sorunlar sonucu Türkiye’ye göç eden yabancı kaçak işçiler sorunudur. Türkiye’ye göç eden bu kesim genel olarak enformel sektöre yönelmektedir. Son yıllarda çeşitli ülkelere gelen yabancı sayılarında artışlar yaşanmaktadır (Ekin, 1995: 74-88).

Türkiye’de işgücü piyasasında enformel istihdamın giderek yaygınlaşması formel istihdamın alanlarının daralmasına neden olmaktadır. Formel sektörün dışladığı çalışanlar (*“kadınlar, çocuklar, gençler, göçmenler ve yaşlılar”*) enformel sektöre yönelmektedirler. Yaygınlaşan enformelleşmenin getirdiği güvencesizlik, eşitsizlik ve yoksulluğu yoğun bir biçimde yaşayan kesimlerden olan bu gruplar enformel istihdam biçimlerinde yaygın olarak görülmektedir (Akgeyik vd., 2004a: 48; Erdut, 2005: 46).

Türkiye’de olağan olmayan ve geçici bir durum olarak düşünülen enformel istihdam Türkiye’nin yapısal sorunlarından biri haline gelmiştir. Bu sorunun çözümlenmesi de idari kararlar ve polisiye önlemlerle değil; bu sorunun temeline inilip, bunu ortaya çıkaran sosyal ve ekonomik nedenler açısından alınacak önlemlerde yatmaktadır. Türkiye açısından enformel istihdam; insanların gelir elde edebileceği ve istihdam alanları yaratılamaması nedeniyle bu alanlara yöneldiği bir çalışma alanı olarak ifade edilmektedir. Ancak bu durum farklı yapısal sorunların oluşmasına neden olmaktadır. Türkiye’de hızlı nüfus artışının var olması nedeniyle eksik istihdamın

gerçekleşmesi ve bunun sonucunda gelirleri yetersiz olan kişilerin enformel istihdama yönelmesi kaçınılmaz olmaktadır (Güloğlu, 2005: 2-9).

Enformel istihdam içerisinde bulunan hane halkları gelirlerinin bir kısmını beslenme, barınma, sağlık ve eğitime ayırmaktadır. Bu insanlar gelirlerinin düşük olması nedeniyle sosyal korumayı ikinci plana itmektedirler. Ayrıca formel işgücü piyasasında çalışanlara göre enformel kesimde çalışanların sosyal güvenlik sistemine katılma olanakları daha zayıftır. Bu çalışanların çok az bir kısmı sosyal güvenlik primlerini ödeyebilmeye hazır bir tavır göstermektedir. Zaten bunları ödemeleri de zor gözükmektedir (Erdut, 2007: 61).

Türkiye’de enformel istihdamın yaygınlaşmasında; çalışma hayatında ki iş ve sosyal güvenlik yasalarında mevcut olan eksiklikler, yasaların esnek olmaması, koordinasyon eksiklikleri, denetimlerin yetersiz oluşu ve bürokrasinin karmaşık olması durumları da etkili olmaktadır (Güloğlu, 2005: 32). Ayrıca Türkiye’de enformelleşmenin giderek yaygınlaşmasında yeni vergi düzenlemelerinin kayıtlı sektöre çeşitli yükler getirmesi de işverenlerin daha fazla kayıtlı işçi çalıştırmayarak enformelleşmeye yönelmelerine neden olmaktadır. Devlet açısından bakıldığında da enformel kesimden vergi toplanmasının zorluğu sonucu büyük vergi kayıplarının yaşandığı da bir gerçektir (Ekin, 1995: 82).

Bu bilgiler ışığında gerek gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde gerekse Türkiye’de piyasanın kuralsızlaştırılması ve sosyal refah devletinin gücünü kaybetmesi, sendikaların gücünün ve çalışan haklarının giderek işgücü piyasasında zayıf hale gelmesine neden olmaktadır. Bu noktada ekonomide tekelleşme seviyesine gelen güçler ve bu güçlerin yarattığı eşitsizlikler demokratik yaşamı olumsuz bir biçimde etkilemektedir. Toplumlarda demokrasinin doğuşuyla bağlantılı olan insan hakları, yurttaşlık bilinci, işçi sınıfının mücadeleleri, demokratik kurumların oluşması ve sosyal hakların tanınması ve enformelleşme arasında karşıtlıklar mevcuttur (Erdut, 2005: 43).

Nitekim Türkiye’de işgücü piyasası çoklu bir yapıya sahip olması bakımından çeşitlilik göstermektedir. Türkiye’de işgücü piyasası bir yandan sınırlı sayıda bulunan belli bir sendikaya bağlı yüksek ücretler elde eden kesim, diğer yandan sendikasız grubu oluşturan, ortalama bir gelir elde eden sosyal güvenceye bağlı bir kesim ve son olarak bu

tabloda çoğunluğu sosyal güvencesi ve devamlı, düzenli bir şekilde gelir devamlılığı olmayan, niteliksiz, çalışma koşullarının kötü olduğu, düşük ücretle çalışan, iş güvencesinin bulunmadığı, sendikasız ve genellikle yaş, cinsiyet, etnik köken şeklinde gruplaşmış işçilerden oluşan enformel sektörde çalışan insanlardan oluşmaktadır (Selçuk, 2002: 60; Biçerli, 2018: 160).

Bu noktaya kadar işsizliğe genel bir bakış başlığı altında gelişmiş ülkelerde, gelişmekte olan ülkelerde ve az gelişmiş ülkelerde işsizlik, Türkiye’de işsizlik ve işsizliğin bir görünümü olarak enformel istihdam başlığı altında ise enformel ekonomi, enformel sektör ve enformel istihdamın kavramsal çerçevesi açıklanmıştır. Bu bağlamda atık madde toplayıcıları ile ilgili açıklamalara geçilmeden önce işsizliğe genel bir bakış açıklanmalarının ardından enformel istihdam kavramı; enformel ekonomi ve enformel sektör kavramları ile desteklenerek açıklanmıştır. Bu bağlamda enformel istihdamın oluşmasının temelinde hangi dinamiklerin yattığı ve hangi nedenler ile insanların bu sektörde çalıştıkları açıklanmıştır. Bunun sonucunda Türkiye’de enformel istihdam adlı ayrı bir başlık açılarak konunun derinlerine inilmesi amaçlanmıştır. Ayrıca enformel istihdam biçimleri adlı ayrı bir başlık altında atık madde toplayıcılarının hangi enformel istihdam biçimine dahil olduğu gösterilmeye çalışılmıştır. İkinci bölümde atık madde toplayıcılığı ve atık madde toplayıcıları ile ilgili detaylı bilgiler verilecektir.

İKİNCİ BÖLÜM

ENFORMEL BİR İSTİHDAM TÜRÜ OLARAK ATIK MADDE TOPLAYICILARI

1. ATIK

Bilinen ilk uygarlıklardan itibaren günümüze kadar olan dönemde çöp; insan, çevre ve toplum açısından önemli bir sorun olarak süregelmiştir (Tok vd., 2014: 1). Zira tabiatı objeleştirildiği andan itibaren yaşamlarını belli faaliyetler gerçekleştirerek devam ettiren insanlar diğer yandan atık üretmeyi sürdürmüştür (Demircan, 2016: 48).

Sanayi devrimiyle beraber nüfus artışı ve kentleşmenin artış göstermesiyle çöpler önceki yıllara göre önemli bir problem haline gelmiştir. Bu gelişmeleri takiben, problemler için çözücü uygulamaların geliştirilemediği bir dönem olarak çöpler, çevre ve insan sağlığına zarar verici boyutlara ulaşmıştır (Yardımcı ve Saltan, 2007: 212). Bir başka deyişle sanayileşmenin ilerlemesi ve bunun sonucunda da kentleşmenin oluşmasıyla çöp miktarı ve çeşitleri giderek artmaya başlamıştır. Bu gelişmeler sonucunda çevre ve insan sağlığını tehdit etmeye başlayan çöp yığınları karşısında yerel yönetimler çözüm arayışlarına girmişlerdir. Nitekim ilerleyen dönemlerde kapitalist sistemin varlığı Kılınç'ın (2014: 467-468) deyimiyle “*çöpte yatan hazineyi keşfetmiş*” ve çöpe “*atık*” denilmeye başlanmıştır.

1950-1960'lı yıllarda çöp ortadan kaldırılması gereken, uzaklaştırılmak istenen yani bir anlamda istenmeyen bir obje olarak görülmüştür. 1980'li yıllardan itibaren ise çöp; çevre sorunları, emniyet, sağlık, kalkınma ve gelir getiren ve geri kazanılması gereken bir meta haline almıştır. Böyle bir değişim yaşanmasında yani çöpün atık kavramına dönüşmesinde etkili olan faktörler ise Şişman (2018: 139-141) tarafından şu şekilde sıralanmaktadır:

- Çöpün bileşenleri ve yapısı değişmiştir.
- Çöp miktarlarında artışlar yaşanmıştır.
- Çöp geri kazanılabilir bir obje haline dönüşmüştür.

- “Sürdürülebilir kalkınma”³ anlayışı ortaya çıkmıştır.
- Ambalaj teknolojisinin ve üretilen ürünlerin ambalajlarında değişiklikler yaşanmıştır.
- Kentsel tüketim biçimleri yerleşmiştir.
- Çevre bilincinin gelişmeye başlaması ve sağlıklı bir çevrede yaşamak fikri insanlarda yerleşmeye başlamıştır.

Atık kavramının tanımı yapılmadan önce “çöp” kavramının tanımı yapılacaktır. Türk Dil Kurumunun (TDK) tanımına göre çöp; “yararsız, pis veya zararlı olduğu için atılan ufak tefek şeylerin hepsi, gübür” olarak tanımlanmıştır. TDK atık kavramını ise; “üretimden tüketime kadar olan tüm aşamalarda ortaya çıkan ve kullanıcının artık işine yaramayan maddelerin tamamı” olarak tanımlamıştır.⁴

TÜİK’in tanımına göre ise atık; “üretim işlemleri, ürünlerin tüketilmesi ve diğer insan faaliyetleri sonucunda oluşan ve artık ihtiyaç duyulmayan ve uzaklaştırılmak istenen her türlü maddedir” diye tanımlanmıştır (2009: 22).

Literatür içerisinde çöp; kentleşme ile ortaya çıkan bir kavram olarak değerlendirilmektedir. Ancak günlük kullanımda çöp; “kullanılmayan maddeler ve mallar” olarak adlandırılmasının ötesinde artık yeni çevre politikaları ile “gelir getiren ve verimli” olarak kabul görmesi sonucunda sadece kentsel ve endüstriyel bir madde olmaktan çıkarak “atık” kavramı esas alınarak kullanılmaya başlanmıştır (Özgen, 2001: 90). Bir başka deyişle Kılınç’ın (2015: 29-30) söylemiyle “atık” yeni oluşturulan “sürdürülebilir kalkınma” kavramı altında çöpün paraya dönüştürülme eylemi sonucunda ortaya çıkmıştır. Yani atık 20. yüzyılda para etmeye başladığında çöp kavramı yerine kullanılmaya başlanmıştır.

³ İktisadi gelişme sürecinin, çevre kirlenmesi, doğal kaynakların tüketilmesi gibi sorunlara yol açığının fark edilmesi üzerine, bugünün iktisadi büyüme ve kalkınması gerçekleştirilirken, gelecek kuşakların gereksinimlerini karşılayabilmelerine olanak tanınması için özellikle yenilenemez kaynakların kötü kullanımından kaçınılması gereği üzerinde duran bir kalkınma anlayışı.

(http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_bts&view=bts&kategori1=veritbn&kelimesec=294311, Erişim Tarihi: 20.05.2019).

⁴http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&arama=gts&guid=TDK.GTS.5ce3fc316dfc35.06264020, (Erişim Tarihi: 17.5.2019).

Atık kavramı Türkiye'nin de imzaladığı Tehlikeli Atıkların Sınırlar Ötesi Taşınması ve Bertaraf Edilmesinin Kontrolüne İlişkin Basel Sözleşmesine göre; “ulusal kanunlar hükümleri uyarınca bertaraf edilen, edilmesi düşünülen veya gereken madde veya nesnelerdir” şeklinde tanımlanmıştır.⁵

Atık kavramının sözlükteki ve uluslararası sözleşmedeki tanımlarına bakıldıktan sonra kanun ve yönetmeliklerdeki tanımlarına da bakılması kavramın anlaşılabilirliği açısından faydalı olacaktır.

Türkiye’de çıkarılan Atık Yönetimi Yönetmeliğine göre atık; “*üreticisi veya fiilen elinde bulunduran gerçek veya tüzel kişi tarafından çevreye atılan veya bırakılan ya da atılması zorunlu olan herhangi bir madde veya materyal*” olarak tanımlanmıştır.⁶ Bu noktada Kılınç’a (2015: 32) göre atık kavramının tanımında tüketim süreçlerinden bahsedilmemektedir. Oysa ki atık genellikle tüketim sonucunda ortaya çıkmaktadır. Bir başka deyişle tüketim olmaması durumunda atık nesnesi oluşmamaktadır. Ayrıca atık yaratılmadan üretim de olmayacaktır. Nitekim atık kavramının göreceli bir kavram olması sonucu tanımının yapılması da zor olmaktadır.

Çevre Kanunundaki atık tanımına bakılacak olursa; “*herhangi bir faaliyet sonucunda oluşan, çevreye atılan veya bırakılan her türlü madde*” olarak tanımlanmıştır.⁷

Su Kirliliği Yönetmeliğinde ise atık; “*her türlü üretim ve tüketim faaliyetleri sonunda, fiziksel, kimyasal ve bakteriyolojik özellikleriyle karışıkları alıcı ortamların doğal bileşim ve özelliklerinin değişmesine yol açarak dolaylı veya doğrudan zararlara yol açabilen ve ortamın kullanım potansiyelini etkileyen katı, sıvı veya gaz halindeki maddeler*” olarak tanımlanmıştır.⁸ Tanımda da yer aldığı üzere atık denilince sadece katı bir madde olarak anlaşılrsa da atık; katı, sıvı ve gaz halden de oluşabilmektedir (Kılınç, 2014: 467).

⁵ <https://onceliklikimyasallar.csb.gov.tr/basel-sozlesmesi-i-5178> - (Erişim Tarihi: 20.05.2019).

⁶ Atık Yönetimi Yönetmeliği, RG: 02.04.2015- 29314

⁷ 2872 sayılı Çevre Kanunu, Kabul Tarihi: 9.8.1983, RG: 18132

⁸ Su Kirliliği Kontrolü Yönetmeliği, RG: 31.12.2004 – 25687

2. ATIK EKONOMİSİ

Günümüzde atığın içerdiği kazancın şirketlerin kârlarını arttırmak için gelir getirici özelliğe sahip bir madde olması Dünya’da ve Türkiye’de atık ekonomisini hareketlendirmeye başlamıştır. Atıkların ticari bir meta olarak görüldüğü geri kazanım süreçlerinin aktif olarak devreye girdiği görülmektedir. Zira bu noktada atığın geri kazanılmasında, hammadde fiyatlarının arttığı bir dönem olması yönünden de düşünülürse ikincil hammaddenin birincil hammaddeye göre daha ucuz olması, bunun sonucunda da atık piyasasının kârlılığının giderek artması ve çok uluslu şirketlerin bu piyasaya el atarak gelişmiş ülkelerde biriken atıkları geliştirmekte olan ülkelere göndererek geri kazanması atık ekonomisinin giderek önem kazanmasına neden olmuştur. Ancak atıkların ortadan kaldırılması, yeniden kullanımı veya geri kazanılması hızı atık üretim hızına göre geride bir seyir izlemektedir. Ayrıca geri dönüşüm sektörü içerisinde atıkların ekolojik değeri önemli bir hal almıştır. Bu yüzden atıkların iyi bir şekilde yönetilmesine ihtiyaç vardır. Nitekim tez konusu gereği bu sektörün önemli bir parçası olan atık madde toplayıcıları ekolojik bir değeri olan atık maddeleri geri dönüşüm sistemi içerisine sokmaları bakımından önemli bir görevi üstlenmektedirler. Ancak sosyal politika temelinde incelendiğinde atık madde toplayıcıları gerek çalışma şartları gerekse normal yaşamlarında atık ekonomisi içerisinde en fazla zararı gören kesimi oluşturmaları bakımından önem arz etmektedir. Bir başka deyişle atık madde toplayıcıları sosyal adaletin tam olarak işlemediği bir durum ile karşı karşıya kalmaktadırlar. Nitekim atık ekonomisi çoklu bir yapıya sahip olmasından dolayı ikiye ayrılarak açıklanacaktır. Bu bağlamda atık ekonomisi; atık yönetimi ve atık işletmeciliği şeklinde ikiye ayrılarak incelenecektir (Kılınç, 2015: 60-84)

2.1. Atık Yönetimi

Yaşam standartlarının geçmişe göre giderek yükselmesi ve ürün ve hizmetlere artan talep kişi başına düşen atık miktarında da artışlar yaşanmasına neden olmaktadır. Artan yaşam standartları, hızlı kentleşme, büyüyen ekonomi ve nüfusun artış göstermesi sonucu özellikle geliştirmekte olan ülkelerde kentsel atıklar bir sorun haline gelmeye başlamıştır. Ülkeler bu gibi bir sorunla karşılaşınca bunu etkin olarak yönetebilmek için “*atık yönetimi*” kavramını ortaya çıkarmışlardır (Sarı ve Tüfek, 2014: 5).

Günümüzde hızlı nüfus artışı ile birlikte yaşanan kentleşme dolayısıyla kaynakların hızlı bir şekilde tükendiği görülmektedir. Bu nedenle insan ihtiyaçlarının sınırsız olduğu ve doğal kaynakların da sınırlı olduğu bir dünyada atık yönetimi mecburi hale gelmiştir. Atıkların kaynağının azaltılması ve geri kazanım gibi uygulamaların tamamı atık yönetimi kapsamındadır. Bu bağlamda insan ihtiyaçlarını karşılayacak kaynakların limitli olması bu kaynakların etkin kullanımını ve yönetiminin sağlanmasını mecbur kılmaktadır (Öktem, 2016: 135-145). Bir başka deyişle günümüzde artan atık miktarları nedeniyle karşı karşıya kalınan zorluklar atık olmadan veya olabildiğince az atık oluşumunu ve tüketimini amaç edinen atık yönetiminin uygulanmasını gerekli kılmıştır.⁹

Atıkların nasıl değerlendirileceği gerek ulus devletler gerekse sermaye kesimi tarafından cevap aranan konuların başında gelmektedir. Günümüzde sürekli olarak yaratılan atıklar ile iki şekilde başa çıkılabilir. Bunlardan ilki; atıkların çevresel etkilerini azaltmak olan atık yönetimidir. Bu durum insanları atıkların bir araya getirilmesi, atıkların gömülmesi, yakılması veya başka bir yere gönderilmesi faaliyetlerine götürmektedir. İkinci olarak da atıklarla başa çıkma yöntemi olarak atıkların azaltılması yani daha az atık üretme, atık üretilse bile yeniden kullanılabilen geri dönüştürülebilir atıkların üretilmesi anlayışıdır. Günümüzde atık sorununu gidermek için tek bir yöntemin olmadığı hem araştırmacılar hem de politikacılar ve sermaye tarafından sıklıkla dile getirilmektedir. Ayrıca birçok araştırmacı hem atık azaltma hem de atık yönetimini kapsayan entegre atık yönetiminin kullanılması için çağrı yapmaktadırlar (Miller ve Spoolman 2009: 564-565). Nitekim entegre atık yönetiminde atık yönetimi öğelerinin bir bütün olarak kullanılarak hem ekonomik hem de çevresel yönden sürdürülebilirliğin gerçekleştirilmesi hedeflenmektedir. Bu yaklaşım uluslararası düzeyde kabul gören bir sistemdir. Bu sisteme göre atığın temelden önlenmesi ve azaltılması esas olup, atığın önlenemediği durumlarda da yeniden kullanım, geri dönüşüm, geri kazanım veya enerji geri kazanımı olarak kullanılması temel olmaktadır (Çevre ve Şehircilik Bakanlığı, 2014: 5).

⁹ Ulusal Geri Dönüşüm Strateji Belgesi ve Eylem Planı 2014-2017, sayfa 7, <http://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2014/12/20141230M1-12-1.pdf> - (Erişim Tarihi: 26.05.2019).

Atık yönetimi kavramı Atık Yönetimi Yönetmeliğine göre; “*atığın oluşumunun önlenmesi, kaynağında azaltılması, yeniden kullanılması, özelliğine ve türüne göre ayrılması, biriktirilmesi, toplanması, geçici depolanması, taşınması, ara depolanması, geri dönüşümü, enerji geri kazanımı dâhil geri kazanılması, bertarafı, bertaraf işlemleri sonrası izlenmesi, kontrolü ve denetimi faaliyetleri*” olarak tanımlanmıştır.¹⁰ Bir başka deyişle atığın oluşturulmasından ortadan kaldırılmasına kadar olan süreç ve geri kazanım yoluyla ortaya çıkarılan ve ticari bir nesne olan ikincil bir maddenin kullanımını ve yönetimi kapsayan bir süreç olarak ifade edilmektedir. (Kılınç, 2015: 84-85).

Atık yönetiminin amaçları Güler (2001: 134-136) tarafından şu şekilde sıralanmıştır:

- Atık miktarının azaltılması ve kaynakların yeniden kullanımın arttırılması,
- Çevre ve insan sağlığının iyileştirilmesi,
- Kentte yaşayan insanlara ulusal ve uluslararası bir düzeyde hizmet sağlanması,
- Çevre kalitesinin sağlanması,
- Atık yönetiminin devamlı bir şekilde planlanmasının ve bunu yapabilecek bir düzenin inşa edilmesinin sağlanması olarak ifade edilmektedir.

Kentsel atık yönetimi faaliyetlerinin aktörleri Baud ve Schenk (Baud ve Schenk, 1994'ten akt. Baud vd., 2001: 5) tarafından şu şekilde sıralanmıştır:

- *Kamu sektörü*: Ulusal yetkililer, yerel yönetimler, yerel kamu birimleri,
- *Özel sektör*: Toplama, taşıma ve bertaraf yapan küçük veya büyük ölçekli kayıt altındaki işletmeler,
- *Küçük ölçekli, kayıt altında olmayan enformel olarak çalışanlar*: Atık madde toplayıcıları,
- *Yerel topluluk ve temsilcileri*: Sivil toplum kuruluşları ve toplum temelli kuruluşlardır.

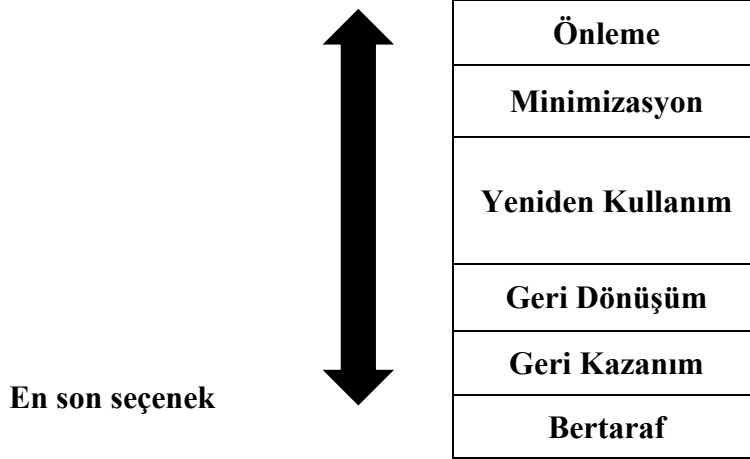
Atık yönetiminin temel basamakları olan atık yönetimi hiyerarşisi çeşitli yazarlar

¹⁰Atık Yönetimi Yönetmeliği, 2.4.2015, Resmî Gazete: 29314

tarafından şöyle sıralanmaktadır (Demirbaş, 2010: 1281; Hoornweg ve Bhada-Tata, 2012: 27):

Tablo 4: Atık Yönetimi Hiyerarşisi

En öncelikli seçenek

Atık yönetimi hiyerarşisindeki kavramlara bakılacak olursa;

Önlleme: Atıkların önlenmesi hem atık miktarının hem de tehlikelilik seviyelerinin azaltılmasını ifade etmektedir. Zira atıkların önlenmesi demek hem doğal kaynakların hem de enerji kaynaklarının israfının engellenmesi demektir. Bu atıkların israfının önüne geçilmesi; çevre sağlığının korunmasında ve doğal kaynakların sürdürülebilirliği açısından en etkili yolu olarak kabul edilmektedir (Sayıştay, 2007: 21). İyi bir atık yönetiminin temeli atığın önlenmesi ile başlamaktadır. Birçok ülke bu konuda halkı eğitmek ve bilinçlendirmek konusunda çeşitli çalışmalar ve kampanyalar yürütmektedir (EU, 2010: 13).

Minimizasyon (Azaltma): Atık yönetimi hiyerarşisindeki bir diğer önemli kavram olan kaynakta azaltma, atığın oluşturulduğu önemli yerler olan sanayi ve tarımda kullanılacak belli tekniklerle atığın azaltılmasıdır (Kılınç, 2015: 88). Yani bir anlamda tasarım ve üretim süreçlerinde daha az hammadde kullanımı ve gereksiz tüketimin engellenmesini sağlamaktır (Çevre ve Şehircilik Bakanlığı, 2014: 6).

Yeniden Kullanım: Toplanan atıkların hiçbir işleme konu olmaksızın yeniden

kullanımı olarak ifade edilmektedir. Yeniden kullanım işleminin uygulanması durumunda bu ürünün kullanım süreci uzun olacaktır (Karagözoğlu vd., 2009: 3-4). Yani toplanan veya ayrımı yapılan atıkların içinde yeniden kullanılabilir nesnelere bulunuyorsa bunlar tekrar ayrımına konu olabilir. Bahsedilen bu nesnelere ufak bir onarım dahilinde yeniden kullanılabilir. Örnek vermek gerekirse; eskimiş bir elbise, ocak veya buzdolabı onarımdan geçirilerek tekrar kullanılabilir. Bunu yerel yönetimler veya aracı olan kuruluşlar da yapmaktadır. Ancak Türkiye’de bu uygulama genellikle eskici veya hurdacılar tarafından satın alınarak işleme sokulmaktadır (Kılınç, 2015: 88).

Geri Dönüşüm: Atıkların fiziksel veya kimyasal çeşitli işlemlerden geçirilerek tekrar hammaddeye dönüştürülmesi süreçleri olarak ifade edilmektedir (Palabıyık ve Altunbaş, 2004).

Geri Kazanım: Yeniden kullanım ve geri dönüşüm kavramlarını da içine alan bir kavram olarak ifade edilmektedir. Geri kazanım atığın içindeki bileşenleri fiziksel, kimyasal ve biyokimyasal tekniklerle başka ürünlere veya enerjilere dönüştürme süreçleri olarak tanımlanmaktadır. Nitekim geri kazanım, artık kullanılmayan atığın bir başka ürün olarak tekrar geri kazanılması olarak ifade edilmektedir (Palabıyık ve Altunbaş, 2004: 107-108). Bir başka deyişle atığın çeşitli prosedürlerden geçirilerek benzer veya sıfırdan yeni bir “hammaddeye, ürüne veya enerjiye” dönüştürülmesidir. Bu bağlamda atıkları yakma tesislerinde atığın yakıt olarak kullanılarak enerji elde edilmesi, kâğıttan yeniden kâğıt elde edilmesi, pet şişenin çeşitli işlemlerden geçirilerek naylon iplik elde edilmesi gibi uygulamalar örnek gösterilebilir (TÜİK, 2009: 24).

Geri kazanım uygulamaları sonucunda dünyanın devamlılığı için kaynaklar korunmakta, insanlar ve hayvanlar için daha yaşanılabilir bir dünya sağlanmaktadır. Nitekim geri kazanım uygulamaları aynı zamanda ülke ekonomisini de olumlu yönde etkilemekte, bu yolla üretimin düzenli olması ve tasarrufun sağlanması ile ülkenin kalkınmasına etki etmektedir (Sarı ve Tüfek, 2014, 3).

Atıkların geri kazanılmasında “ekonomik, çevresel, sosyal ve ekolojik” açıdan çeşitli avantajlar bulunmaktadır. Bunlar Kaseva ve Gupta (1996: 301-302) tarafından şu şekilde sıralanmaktadır:

Ekonomik Avantajları

- Yakıt veya elektrik harcaması bakımından tasarruf sağlanmaktadır.
- Geri kazanılan malzemelerin varlığı ve bunların yeniden kullanılması, gelişmekte olan ülkelerde ithalat maliyetlerini azaltmaktadır.

Çevresel Avantajları

- Geri kazanım faaliyetleri ile birlikte atılan atık miktarı azalmakta ve atıkların gömülmesi için alanlarda azalma yaşanmaktadır.
- Geri kazanım ayrıca toprağı da korumaktadır.

Sosyal Avantajları

- Gelişmekte olan ülkelerde atıkların geri kazanılması iyi bir şekilde organize edilirse bazı işçiler için geçim kaynağı olmaktadır.
- Atıklardan elde edilen besinler ve sebzeler belli işlemler sonucu hayvan yemi olarak kullanılmaktadır.

Ekolojik Avantajı

- Geri kazanım uygulamaları doğal kaynakları korumaktadır.

Bertaraf: Atık yönetimi hiyerarşisinde en son seçenek olan bertaraf genellikle şu adımlardan oluşmaktadır. Bunlar (Şişman, 2018: 142-143):

- Depolama
- Kompostlama
- Yakma

Depolama: Atıkların yer altı ve yer üstünde belirli standartlara göre bertaraf edildiğı yerler olarak ifade edilmektedir (Altuntop vd., 2014: 21). Depolama, düzenli ve düzensiz depolama olarak ikiye ayrılmaktadır. Düzenli depolama atıkların belli bir alana sistemli bir biçimde yayılıp ardından sıkıştırıldıktan sonra üzerinin düzenli bir biçimde günlük olarak örtüldüğü alanlardır. Bu alanların özenle seçilip hazırlanması, yağış nedeniyle oluşan suların, sızıntı suları ve atıklardan oluşacak gazların kontrol altında

tutulması açısından önem taşımaktadır (TÜİK, 2009: 23). Bir başka deyişle bu uygulama atıkların toprak altına gömülmesi olarak ifade edilmektedir. Yani atıkların olduğu gibi araziye bırakılmasından ziyade uygun bir şekilde araziye dökülerek üzerinin toprak ile örtülmesi, arazi dolumu da sona erince üzerinin tamamen kapatılması ve bu alanın yeşil alanlar oluşturulması gibi uygulamalarla tekrar kullanıma açılmasıdır (Güler vd., 2001: 79). Düzensiz depolama ise atıkların insanların yaşadığı alanlardan uzak boş bir araziye gelişigüzel bir şekilde boşaltılması olarak tanımlanmaktadır. Bu uygulama daha çok gelişmekte olan veya az gelişmiş ülkelerde uygulanmaktadır. Böyle bir uygulama da çevre ve görüntü kirliliğine neden olmaktadır. Aynı zamanda düzensiz depolama bu alanda yaşayan ve beslenen hayvanların da bulaşıcı hastalıklar kapması bakımından ciddi sorunlar yaratmaktadır. (Yılmaz ve Bozkurt, 2010: 13-14). Nitekim Türkiye’de 28 Nisan 1993’te Ümraniye Hekimbaşı atık toplama alanında yaşanan patlama sonucu 27 kişi hayatını kaybetmiştir. Bu kazanın yol açtığı felaket atık bertaraf sahalarının doğru bir şekilde seçilmediğinin ve ihmalin sonucu olarak ifade edilmektedir. Gelişmekte olan ülkelerde atıklar uzun yıllar boyu var olmaya devam edecek ve tedbirler alınmaz ise bu gibi kazalar tekrar yaşanacaktır (Kocasoy ve Curi, 1995: 310-314).

Kompostlama: Bir geri kazanım uygulamasıdır ve ekonomik bir yöntem olarak ifade edilmektedir. Kompostlama sayesinde atıkların %30-%50’sinden humus elde edilmektedir. Kompostlaştırma, organik atıkların oksijenli ortamda ayrıştırılması sonucu katı ve sıvı atıklar içerisindeki bileşenlerin tarımda elverişli olabilecek gübreye dönüştürülmesi faaliyetleri olarak tanımlanmaktadır. Bu uygulama organik atıkların bertaraf edilmesini, gübreleme işleminin dolaylı olarak azaltmasını, bitkilerin veriminin artırılmasını, atığın yeniden kullanıma sokulmasını ve zemin iyileştiricisi gibi olumlu özellikleri içermektedir. Kompostlaştırma faaliyeti düşük maliyetli olması nedeniyle depolama ve yakma yöntemlerine bir alternatif oluşturması açısından önem taşımaktadır (Güler vd., 2001: 75-76; Sayıştay, 2007: 75).

Yakma: Sanayi ve kent atıklarını bertaraf etmenin bir diğer yolu da eski bir gelenek olan yakma yöntemi olarak ifade edilmektedir. Bu tekniği ilk olarak 1865 yılında İngiltere Cebelitarık’ta bulunan askeri birliği çöplerinin yakılması için ilk fırını kurarak kullanmıştır. 1900’lü yıllarda ise bu fırınların sayısı 150 seviyesine gelmiştir. Yakma faaliyeti daha çok Avrupa ülkeleri ve Japonya’da görülmektedir. Türkiye’deki oran ise

%1-2 seviyelerinde gerçekleşmektedir. Avrupa’da yaygın olan bu tekniğin çevre ve sağlık açısından yarattığı olumsuz etkiler sonucu eleştirildiği görülmektedir. Bunun nedenleri; bu teknikte atıkların tamamının yakılmaması, atıkların yakılmasının atmosferi kirletmesi ve son olarak bu atıkların yakılmasından sonra ortaya çıkan cüruf ‘dur¹¹ (Kılınç, 2015: 93-95). Nitekim yakma uygulaması atıkların özel olarak kurulan fırınlarda yakılması işlemidir. Bu uygulamanın ana hedefleri yakma işlemi sırasında çevreye zarar gelmemesi ve atıkların varlığının azaltılmasıdır (TÜİK, 2009: 23).

Atık yönetimi sisteminin yetersiz olması durumunda bu durum hava kirliliği ve iklim değişikliklerine neden olmaktadır. Atık hiyerarşisindeki en son seçenek olan bertaraf yönteminde iklim değişikliği ile bağlantılı olarak metan gazı ortaya çıkabilmektedir. Bu noktada metan, arazi dolumlarında ki bahçe, gıda ve kâğıt atıkları gibi biyolojik olarak çözülebilen atıklardaki var olan mikroorganizmalar sebebiyle oluşmaktadır. Yine atık yönetiminin yetersiz olması durumunda varılan başka bir sonuç ise atıkların günümüzde doğrudan veya dolaylı olarak sağlığa ve refaha etki etmesidir. Örneğin, metan gazı iklim değişikliğine neden olmakta, kirli hava atmosfere salınmakta, su kaynakları kirlenmekte, bitkiler kirli su aracılığı ile büyümekte, balıklar zehirli olan kimyasalları yutmakta sonuç olarak bunlar sofralara bir şekilde gelip, insan yaşamını ve sağlığını tehdit etmektedir (Avrupa Çevre Ajansı, 2014: 29-31).

Atıkların geri dönüşümü, yeniden kullanımı ve kompostlaştırma gibi atık yönetimi içerisindeki uygulamaları ile yeniden kazanılması, ekonomik değeri olan bu maddelerin ekonomiye yeniden kazandırılması açısından üretim maliyetleri ve atık miktarlarının azaltılması yönünden atık bertaraf maliyetlerinde büyük tasarruf sağlamaktadır. Bu olumlu uygulamaların her biri ekonomiye olan katkılarının yanında çevre ve insan sağlığı açısından da önemli bir etkiye sahiptir (Kaçtıoğlu ve Şengül, 2010: 90).

2.1.1. Türkiye’de Atık Yönetimi

Dünya’da yaşanan atık sorunu Türkiye’de de insan sağlığı, çevre sağlığı ve ekonomik yönden önemli bir yere sahip olması açısından toplumda yerini almaktadır.

¹¹ Metal, tuz ve cam atıklarından oluşan katı madde.

Kentlerde ortaya çıkan atıkların çevrenin korunabilmesi açısından planlı bir şekilde “*toplanması, taşınması, depolanması ve bertaraf edilmesi*” gerekmektedir. Bu bağlamda atıkları çeşitli sorunlara yol açmadan sistemli bir şekilde yönetecek atık yönetimi sisteminin oluşturulmasına ihtiyaç duyulmaktadır (Yılmaz ve Bozkurt, 2010: 18).

Türkiye’de sistemli bir atık yönetimi sistemi oluşturulması ve ilerletilmesi için ulusal düzeyde ilkeler, politikalar, amaç ve hedefler belirlenmiş ve bu doğrultuda Anayasa, yasal mevzuat, yönetmelikler, çeşitli düzenlemeler, uluslararası anlaşmalar ve ulusal plan ve programlar ile atık yönetimi sisteme oturtulmaya çalışılmıştır (Sayıştay, 2007: 12).

Atıklar Türkiye’de giderek büyüyen bir çevre yönetimi sorunu olarak gündeme gelmektedir. 1970’li yıllardan itibaren kentleşme, endüstri ve turizm faaliyetlerinde ki gelişmelerin bir sonucu olarak atık sorunlarında artışlar yaşanmıştır (Ozhan, 2005: 36).

Türkiye’de hükümetlerin çevre konusunda harekete geçmesi 1990’lı yıllardan itibaren olmuştur. 1990’lı yıllardan itibaren atık yönetimi konusunda mevzuatın oluşturulmaya başlandığı ifade edilmektedir. Nitekim ilk çalışma 1991 yılında Çevre Bakanlığının kurulması ile olmuştur. Bu noktada 1983 yılında Çevre Kanununun çıkarılmasına rağmen çevre konusunda ilk adımlar 1991 yılında Çevre Bakanlığının kurulması ile gerçekleşmiştir. Çevre Bakanlığının kurulmasını takiben 1991 yılında Katı Atık Kontrolü Yönetmeliği ve 1995 yılında Tehlikeli Atık Yönetmeliği çıkarılmıştır. 2003 yılında da Çevre ve Orman Bakanlıkları tek çatı altında toplanmıştır. (Acar ve Acar, 2008: 36; Oran, 2019: 93).

1991 tarihli Katı Atıkların Kontrolü Yönetmeliği ile atık yönetimi sisteminin temelleri ortaya konmuştur. Çevre Kanunu ve Basel Sözleşmesi baz alınarak tehlikeli atık yönetimi sisteminin oluşturulması amacıyla 1995 yılında Tehlikeli Atık Yönetmeliği oluşturulmuştur. Bu yönetmelik Avrupa Birliği müktesebatı çerçevesinde 2005 yılında revize edilmiştir (Sayıştay, 2007: 12-13)

Uluslararası platformda Türkiye’nin de taraf olduğu Tehlikeli Atıkların Sınırlarötesi Taşımının ve Bertarafının Kontrolüne İlişkin Basel Sözleşmesi de atık yönetimi için çeşitli hükümler barındırmaktadır (Kırloğlu ve Fidan, 2009: 19).

Türkiye Cumhuriyeti Anayasası 56. maddesinde; “herkes, sağlıklı ve dengeli bir çevrede yaşama hakkına sahiptir ve çevreyi geliştirmek, çevre sağlığını korumak ve çevre kirlenmesini önlemek Devletin ve vatandaşların ödevidir” şeklinde çevrenin korunmasına yönelik bir maddeye yer verilmiştir.

2872 sayılı Çevre Kanununun¹² amacı; “bütün canlıların ortak varlığı olan çevrenin, sürdürülebilir çevre¹³ ve sürdürülebilir kalkınma ilkeleri doğrultusunda korunmasını sağlamaktır” diye açıklanmıştır.

2872 sayılı Çevre Kanununun 8. maddesinde; “her türlü atık ve artığı, çevreye zarar verecek şekilde, ilgili yönetmeliklerde belirlenen standartlara ve yöntemlere aykırı olarak doğrudan ve dolaylı biçimde alıcı ortama vermek, depolamak, taşımak, uzaklaştırmak ve benzeri faaliyetlerde bulunmak yasaktır” denmiştir.

2872 sayılı Çevre Kanununun 11. maddesinde ise, “büyükşehir belediyeleri ve belediyeler evsel katı atık bertaraf tesislerini kurmak, kurdurmak, işletmek veya işlettilmekle yükümlüdürler. Bu hizmetten yararlanan ve/veya yararlanacaklar, sorumlu yönetimlerin yapacağı yatırım, işletme, bakım, onarım ve ıslah harcamalarına katılmakla yükümlüdür” denmiştir. Bu noktada atıkların toplanması ve geri dönüşümü için Bakanlık gözetiminden yerel yönetimlere geçtiği görülmektedir (Oran, 2019: 93). Ayrıca “bu Kanunun uygulanmasını sağlamak üzere alınması gereken izinler ve bu izinlerin tâbi olacağı usul ve esaslar Bakanlıkça çıkarılacak yönetmeliklerle belirlenir” denmiştir.

5237 sayılı Türk Ceza Kanunu’nun¹⁴ 181 ve 182. maddelerine göre “çevrenin çeşitli durumlarda kasten veya taksirle kirlenmesi durumunda hapis ve adli para cezası verilmektedir” hükümlerine yer verilmiştir.

5216 sayılı Büyükşehir Belediyesi Kanununun¹⁵ 7. maddesine göre; “büyükşehir katı atık yönetim plânını yapmak, yaptırmak; katı atıkların kaynaktan toplanması ve aktarma

¹² 2872 sayılı Çevre Kanunu, Kabul Tarihi: 9.8.1983, RG: 18132

¹³ Gelecek kuşakların ihtiyaç duyacağı kaynakların varlığını ve kalitesini tehlikeye atmadan hem bugünün hem de gelecek kuşakların çevresini oluşturan tüm çevresel değerlerin her alanda ıslahı, korunması ve geliştirilmesi süreci, Açıklamalı Afet Yönetimi Terimleri Sözlüğü, <https://www.afad.gov.tr/tr/23792/Aciklamali-Afet-Yonetimi-Terimleri-SozluGu?kelime=sürdürülebilir+çevre> - (Erişim Tarihi: 11.6. 2019).

¹⁴ Türk Ceza Kanunu, 26.9.2004, Resmî Gazete:25611

¹⁵ Büyükşehir Belediyesi Kanunu, 10.7.2004, Resmî Gazete:25531

istasyonuna kadar taşınması hariç katı atıkların ve hafriyatın yeniden değerlendirilmesi, depolanması ve bertaraf edilmesine ilişkin hizmetleri yerine getirmek, bu amaçla tesisler kurmak, kurdurmak, işletmek veya işlettirmek” ile yükümlüdür.

5393 sayılı Belediye Kanunu’nun¹⁶ 15. maddesine göre ise belediye “*katı atıkların toplanması, taşınması, ayrıştırılması, geri kazanımı, ortadan kaldırılması ve depolanması ile ilgili bütün hizmetleri yapmak ve yaptırmak” ile yükümlüdür.*

1991 yılında çıkarılan Katı Atıkların Kontrolü Yönetmeliğinin¹⁷ amacı; “*her türlü atık ve artığın çevreye zarar verecek şekilde, doğrudan veya dolaylı bir biçimde alıcı ortama verilmesi, depolanması, taşınması, uzaklaştırılması ve benzeri faaliyetlerin yasaklanması, çevreyi olumsuz yönde etkileyebilecek olan tüketim maddelerinin idaresini belli bir disiplin altına alarak, havada, suda ve toprakta kalıcı etki gösteren kirleticilerin hayvan ve bitki nesillerini, doğal zenginlikleri ve ekolojik dengeyi bozmasının önlenmesi ile buna yönelik prensip, politika ve programların belirlenmesi, uygulanması ve geliştirilmesidir”* diye açıklanmıştır. 1991 tarihli Katı Atıkların Kontrolü Yönetmeliğinde atık yönetiminin genel çerçevesi açıklanmıştır. Yönetmelik; atıkların azaltılmasını, geri kazanılabilecek atıkların kaynağında ayrıştırılmasını, atıkların yeniden ekonomiye kazandırılmasını ve geri kazanımı mümkün olmayan atıkların ise çevre sağlığını da dikkate alarak bertaraf edilmesini ortaya koymuştur (Kırlioğlu ve Fidan, 2009: 19).

Atık Yönetimi Yönetmeliğinin¹⁸ amacı; “*atıkların oluşumundan bertarafına kadar çevre ve insan sağlığına zarar vermeden yönetiminin sağlanmasına, atık oluşumunun azaltılması, atıkların yeniden kullanımı, geri dönüşümü, geri kazanımı gibi yollar ile doğal kaynak kullanımının azaltılması ve atık yönetiminin sağlanmasına, çevre ve insan sağlığı açısından belirli ölçütlere, temel şart ve özelliklere sahip, bu Yönetmeliğin kapsamındaki ürünlerin üretimi ile piyasa gözetimi ve denetimi”* olarak belirtilmiştir. Bu noktada şunu söylemek gerekir ki Atık Yönetimi Yönetmeliği, Çevre Kanunu ve Katı Atıkların Kontrolü Yönetmeliği ile çeşitli benzerlikler göstermektedir. Ayrıca Atık Yönetimi Yönetmeliğinin 5. madde f fıkrasına göre “*atıkların, Bakanlıkça*

¹⁶ Belediye Kanunu, 3.7.2005, Resmî Gazete:25874

¹⁷ Katı Atıkların Kontrolü Yönetmeliği, 14.3.1991, Resmî Gazete: 20814

¹⁸ Atık Yönetimi Yönetmeliği, 2.4.2015, Resmî Gazete: 29314

belirlenen esaslar dışında farklı bir yöntemle toplanması ve ayrılması yasaktır” denmiştir. Nitekim tezin konusu da gereği atık madde toplayıcılarının bu maddenin f fıkrası ile sistem dışında bırakıldığı anlaşılmaktadır (Oran, 2019: 95). Atık madde toplayıcıları ilerleyen başlıklarda kapsamlı bir biçimde incelenecektir.

Atık Yönetimi ile ilgili mevzuata dahil daha birçok yönetmelik ve tebliğ bulunmaktadır. Bunlar;¹⁹

- Atık Elektrikli ve Elektronik Eşyaların Kontrolü Yönetmeliği,
- Atık Pil ve Akümülatörlerin Kontrolü Yönetmeliği,
- Atık Yağların Kontrolü Yönetmeliği,
- Atıkların Düzenli Depolanmasına Dair Yönetmelik,
- Atıkların Yakılmasına İlişkin Yönetmelik,
- Bitkisel Atık Yağların Kontrolü Yönetmeliği,
- Hafriyat Toprağı, İnşaat ve Yıkıntı Atıkların Kontrolü Yönetmeliği,
- Madencilik Faaliyetleri ile Bozulan Arazilerin Doğaya Yeniden Kazandırılması Yönetmeliği,
- Ömrünü Tamamlamış Araçların Kontrolü Hakkında Yönetmelik,
- Ömrünü Tamamlamış Lastiklerin Kontrolü Yönetmeliği,
- Poliklorlu Bifenil ve Poliklorlu Terfenillerin Kontrolü Hakkında Yönetmelik,
- Tıbbi Atıkların Kontrolü Yönetmeliği,
- Maden Atıkları Yönetmeliği,
- Atık Getirme Merkezi Tebliği,
- Kompost Tebliği,
- Mekanik Ayırma, Biyokurutma, Biyometanizasyon Tesisleri ile Fermente Ürün Yönetimi Tebliği,
- Atıktan Türetilmiş Yakıt, Ek Yakıt ve Alternatif Hammadde Tebliği,
- Bazı Tehlikesiz Atıkların Geri Kazanımı Tebliği,
- Atık Ara Depolama Tesisleri Tebliği

¹⁹ <https://cygm.csb.gov.tr/yonetmelikler-i-440> - Ulusal Atık Yönetimi ve Eylem Planı 2023, T.C. Çevre ve Şehircilik Bakanlığı, (Erişim Tarihi:11.6.2019).

- Atıkların Karayolunda Taşınmasına İlişkin Tebliği
- Tanker Temizleme Tesisleri Tebliği
- Ömrünü Tamamlamış Araçların Depolaması, Arındırılması,
- Sökümü ve İşlenmesine İlişkin Teknik Usuller Tebliğidir.

Yukarıdaki açıklamalardan da görüldüğü üzere Türkiye’de çıkarılan Kanun ve Yönetmeliklerde tez konusu gereği atık madde toplayıcılarından söz edilmeyerek bu insanlar kapsam dışında bırakılmıştır. Atık madde toplayıcılarının resmi olarak yasal mevzuatta tanınmaması, bu insanların güvencesiz olarak çalışmalarına neden olmaktadır. Nitekim atık madde toplayıcıları sosyal ve ekonomik açıdan bakıldığında ağır ve kötü çalışma koşullarına sahip bırakılmaktadırlar. Atık madde toplayıcıları ile detaylı bilgiler ilerleyen başlıklarda verilecektir.

2.1.2. Türkiye’de Atık Yönetimi ile İlgili İstatistik Veriler

Bu başlık altında TÜİK’in çevre istatistiklerine göre Türkiye’de toplam belediye sayısı, atık hizmeti veren belediye sayısı ve belediye atık istatistikleri hakkında bilgi verilecektir.

Çevrenin bozulması ve çevre sorunlarının ortaya çıkması insanların doğal sistemleri bozması ile başlamıştır. İnsanların bu dengeyi bozması, doğal dengenin sisteminin bozulmasına ve çevre sorunlarının oluşmasına neden olmuştur. Canlıların sağlıklı bir ortamda yaşamlarına devam edebilmeleri de çevre sorunlarının en aza indirildiği veya hiç olmadığı bir ortamda mümkün olmaktadır. Bunun sağlanabilmesi için iyi bir çevre yönetimine ihtiyaç vardır. Bu bağlamda bunu gerçekleştirmek için politikaların üretilmesi, izlenmesi ve değerlendirilmesi büyük önem taşımaktadır. Bunların da güncel, güvenilir ve zamanlı yapılması gerekmektedir. Türkiye’de çevre istatistikleri kapsamında atık istatistiklerini oluşturma görevi TÜİK ve Çevre ve Şehircilik Bakanlığına verilmiştir (TÜİK, 2009: 1-2).

Tablo 5: Türkiye’de Toplam Belediye Sayısı ve Atık Hizmeti Verilen Belediye Sayısı

Yıllar	Türkiye’de Toplam Belediye Sayısı	Atık Hizmeti Verilen Belediye Sayısı
2004	3225	3028
2006	3225	3115
2008	3225	3129
2010	2950	2879
2012	2950	2894
2014	1396	1391
2016	1397	1390
2018	1399	1395

(TÜİK, Çevre İstatistikleri, http://tuik.gov.tr/PreTablo.do?alt_id=1019, Erişim Tarihi: 10.10.2019)

Türkiye’de toplam belediye sayısında 2008 yılından itibaren gözle görülür bir şekilde azalma yaşanmıştır. Atık hizmeti verilen belediye sayıları ise o yılki belediye sayılarına yakın bir seyir izlemektedir. Bu sayılar yukarıdaki tablodaki gibidir.

Bir sonraki tabloda da TÜİK’in 2014, 2016 ve 2018 verilerine göre belediye atık istatistikleri incelenecektir.

Tablo 6: Belediye Atık İstatistikleri

Belediye ve Atık	2014	2016	2018
Kişi Başına Ortalama Atık Miktarı (kg/kişi-gün)	1,08	1,17	1,16
Toplanan Belediye Atık Miktarı (Bin ton/ yıl)	28.010.721	31.583.553	32.209.222
Büyükşehir Belediye Çöp. Depolama (Bin ton/ yıl)	2.226.228	2.892.086	2.285.944
Belediye Çöplüğünde Depolama (Bin ton/ yıl)	7.521.922	6.128,904	4.185.434
Başka Belediye Çöplüğünde Depolama (Bin ton/ yıl)	187.450	73.916	49.279
Düzenli Depolama Tes. Gönderilen (Bin ton/ yıl)	17.807.424	19.337,907	21.643.796
Açıkta Yakma (Bin ton/ yıl)	4.280	10.172	6.130
Nehir, Dere ve Göle Dökme (Bin ton/ yıl)	15.770	530	536
Gömme (Bin ton/ yıl)	7.320	6.680	1.955
Diğer Bertaraf İşlemleri²⁰ (Bin ton/yıl)	113.843	41.050	65.260
Kompost Tesislerine Gönderilen (Bin ton/ yıl)	126.485	146.478	122.923
Diğer Geri Kazanım Tesislerine Gönderilen	-	2.946	3.847.966

(KILINÇ İsmail, *Çöp Ekonomisi*, 2. Baskı, Ankara, Epos Yayınları, 2015, sayfa: 130, TÜİK, Çevre İstatistikleri, http://tuik.gov.tr/PreTablo.do?alt_id=1019, Erişim Tarihi: 10.10.2019)

TÜİK'in çevre istatistiklerine göre kişi başına ortalama atık miktarı 2018 yılında 1,16 (kg/kişi- gün) olarak açıklanmıştır. Toplanan atık miktarı da 32.209.222 (Bin ton/ yıl) olarak açıklanmıştır. Zira bu noktada “nüfus artışı” ve “ekonomik büyüme” de üretilen atık miktarına etki etmekte tüm bunlarda atığın minimizasyonu ve atığın geri kazanımının önemini bir adım öne çıkarmaktadır (Çevre ve Şehircilik Bakanlığı, 2017: 18). 2018 yılında toplanan atıkların 21.643.796 (Bin ton/ yıl)’sı düzenli depolama tesislerine gönderilmiştir. 2014 yılında bu sayı 17.807.424 (Bin ton/ yıl) olarak

²⁰ Araziye atılarak/gelişi güzel depolama, maden ve taş ocaklarının geri doldurulması, dolgu malzemesi olarak kullanma, lisanslı firmaya gönderilen vb. kapsamaktadır.

açıklanmıştır. Bu noktada düzenli depolama tesisleri ve belediye (Büyükşehir Belediye çöplükleri de dahil olmak üzere) çöplükleri arasındaki farkı belirtmek gerekmektedir. Bu bağlamda TÜİK'in tanımına göre düzenli depolama; *“atıkların sistematik olarak yayılıp sıkıştırıldıktan sonra üzerlerinin günlük olarak örtüldüğü alanlardır”* olarak tanımlanmaktadır. Ayrıca *“bu alanların titizlikle seçilmiş ve sızıntı sularının, yağış sularının ve çöp gazlarının kontrol altında tutulması gerekmektedir”* diye ifade edilmektedir. Buradan anlaşılan belediye çöplükleri olarak nitelendirilen yerler atıkların düzenli depolamanın dışında olduğu ve atıkların düzensiz bir biçimde döküldüğü yerler olarak ifade edilebilir (TÜİK, 2009: 23; Kılınç, 2015: 130).

Açıklanan TÜİK istatistiklerine göre dikkat çeken noktalardan biri düzenli depolama tesislerine gönderilen atık miktarlarındaki artıştır. Bu artış geri dönüştürülebilir atıkların artması sonucunda sektördeki rant artışının da bir sonucu olarak açıklanabilir. Atıkların bertarafı veya geri dönüşümü için düzenli depolama alanlarına gereksinim vardır. Bu duruma elverişli bir alan bulunduğu da düzenli depolama yöntemi en uygun seçenek olarak ifade edilmektedir (Oran, 2019: 98).

Türkiye’de atık sorunlarının nedenlerinden biri evsel atıkların düzensiz (vahşi) depolanmasıdır. Bazı illerde düzenli depolama tesisi bulunmamakla birlikte, bulunan illerde de uzaklık ve aktarma istasyonlarının olmaması nedeniyle düzenli depolama yapılamamaktadır. Bunları takiben atık sorunları ile alakalı çeşitli mali yetersizlikler oluşu, bunlara bağlı olarak yerel yönetim eksiklikleri ve toplumsal bir bilincin olmaması da sorunların devam etmesine neden olmaktadır. Çevresel bir sorun olarak karşılaşılan toprak kirliliklerinin nedeni 81 ilden 39’unda düzensiz (vahşi) depolamanın, 13’ünde ise sanayi kaynaklı atık boşaltmanın varlığıdır. Nitekim atık sorunun çözülmesi için önemli faaliyetlerin başında gelen yeniden kullanım ve geri dönüşüm Türkiye’de ön planda değildir (Çevre ve Şehircilik Bakanlığı, 2018: 4).

2.2. Atık İşletmeciliği

Atık işletmeciliği; atıkların geri kazanımı sonucunda ortaya çıkan ikincil hammaddelerin ayrımı, toplanması, taşınması, depolanması, satılması ve yeniden hammadde veya girdi haline dönüştürülerek ilgili sanayi kuruluşlarına satma işlemlerini içeren süreçler olarak ifade edilmektedir. Bu aşamaların oluşumunda genellikle kamunun

rolünün olmasına rağmen özel kesim şirketleri de atık pazarında giderek daha fazla gözükmeye başlamışlardır. Atık işletmeciliği atık miktarının yüksek olduğu gelişmiş batılı ülkelerde boy göstermektedir. Ayrıca atık işletmeciliğın başında özel şirketler gelmektedir. Günümüzde atık toplama işi kamunun faaliyetleriyle ve vergilerle devam ederken, işletmelere ve özel şirketlere verilmiştir. (Kılınç, 2015: 88-116).

Bu başlık altında atık işletmeciliğının aşamaları olan atıkların ayrıştırılması, atıkların toplanması, depolanması ve taşınması ve geri dönüşüm incelenecektir.

2.2.1. Atıkların Ayrıştırılması

Atık hiyerarşisine göre önlenemeyen ve yeniden kullanımı mümkün olmayan atıkların geri kazanılması ve geri dönüşümü gerekmektedir. Bu noktada atıkların geri kazanımı ve geri dönüşümünün etkili bir biçimde yapılabilmesi için ilk ve en önemli adım atıkların kaynağında ayrıştırılmasıdır (Altuntop vd., 2014: 17). Bu bağlamda ekonomik olarak en uygun geri kazanım yöntemi olarak atıkların kaynaktan ayrılması işlemi gelmektedir. Diğer faaliyetlerin maliyetinin yüksek oluşu da yeniden kazanılan atıkların ekonomik olarak değerinin düşmesine neden olmaktadır. Zira geri kazanılan atıklar kâğıt, tekstil ve benzeri gibi kentsel atıklara karıştığı zaman çoğunlukla özelliklerini yitirmektedirler (Güler vd., 2001: 72; Altuntop vd., 2014: 17).

“Çöpü yaratan ayırır” prensibi ile geri kazanımın söz konusu olduğu atıkların insanlar veya kuruluşlar tarafından ayrılması gerekmektedir. Burada atıkların ayrılmasındaki temel amaç atıkların kirlenmesini engellemektir. Zira atıklar temiz ise geri kazanım faaliyetlerinde maliyet o kadar düşük olacaktır. Bu bağlamda ayırma işlemi yapılarak atıkların toplanması kolaylaşacaktır. Eğer atıklar kaynaktan ayrılmaz ise karışık bir şekilde toplanan atıklar kurum veya kuruluşlar tarafından tekrar bir ayırma konu olacak ve maliyet artacaktır. Genellikle atıkları ayırma işlemi elle yapılmaktadır. Atıklar kaynaktan ayrılrsa bile yeniden kullanılabilme ve geri dönüştürülmeleri için ek ayırma işlemleri gerekli olabilmektedir. Atığın cinsine göre ayırım ve kazanım işlemlerinde farklılık olmaktadır (Tchobanoglous vd., 1993: 254; Kılınç, 2015: 95-96).

Geri dönüşüm sisteminin sağlıklı bir şekilde işleyebilmesi için kaynaktan ayırma büyük önem taşımaktadır. Türkiye’de kaynaktan ayırma hemen hemen yapılmamaktadır.

Ayırma iki aşamalı bir şekilde gerçekleştirilmektedir. İlk olarak, atıklar kentlerde belediye tarafından toplanmadan atık madde toplayıcıları aracılığı ile toplanmaktadır. İkinci aşama ise belediye çöplüklerinde ayırma işlemlerinin gerçekleştirilmesi için çöp sahasının ihaleye konu olmasıdır (Kılınç, 2015: 145).

2.2.2. Atıkların Toplanması, Depolanması ve Taşınması

Atıkların toplanması genel itibariyle; evsel, endüstriyel, ticari ve kurumsal atıkların iyileştirme ve imha noktasına kadar toplanma sürecidir. Belediye katı atıkları şu şekillerde toplamaktadır (Hoornweg ve Bhada-Tata, 2012: 13):

- *Evden eve:* Atıkları toplayan kişiler atıkları toplamak amacıyla her evden atıkları toplamaktadırlar.
- *Topluluk Kutuları / Atık Kutuları:* Atıkları kullanan insanlar mahalle veya o muhitteki sabit noktalara yerleştirilen atık kutularına atıklarını getirmektedirler. Belli bir plan dahilinde de bu atıklar belediyeler tarafından alınmaktadır.
- *Atıkların kaldırım kenarından alınması:* Kullanıcılar yerel yönetimlerin planladığı programa göre atıklarını doğrudan evlerinin dışına bırakırlar.
- *Kendi kendine teslim:* Üreticiler atıkları doğrudan bertaraf tesislerine veya transfer istasyonlarına bırakmaktadırlar.
- *Özel sektör:* İşletmeler atık toplama faaliyetleri yapan firmaları veya tesisleri bulunan belediyeleri kiralarlar. Belediyeler genellikle özel işletmecilere lisans vererek toplama faaliyetlerini bu firmalar aracılığıyla yapmaktadırlar.

Toplama, depolama ve atıkların taşınması genellikle yerel yönetimler tarafından yapılmaktadır. Ancak son yıllarda atık toplama faaliyetlerine özel sektörün de girdiği görülmektedir. Kılınç'a (2015: 98) göre atıklar resmi ve gayri resmi olmak üzere iki yolla toplanmaktadır. Resmi yoldan atıkların toplanması (yolların temizlenmesinden, kentlerdeki atık kutularından ve evlerden ayırma yapılarak toplanan atıklar vb.), değerlendirilmek amacıyla ilgili yerlere veya değerlendirilmesi mümkün olmayan atıklar kamyonlar aracılığı ile çöp sahalarına yerel yönetimler aracılığıyla gönderilmektedir. Gayri resmi yoldan atık toplama ise enformel bir istihdam türü olarak atık madde toplayıcıları tarafından gerçekleştirilmektedir. Bu insanlar bir anlamda yasal mevzuatın dışında kaldıkları için enformel olarak çalışmak durumundadırlar. Bu insanlar geri

dönüşümü mümkün olan atıkları toplamaktadırlar. Atık madde toplayıcıları kapsamlı bir biçimde ayrı bir başlık altında incelenecektir.

Geri kazanım tesisi veya bertaraf sahası atıkların toplandığı alandan çok uzak ise kamyonların atıkları oraya götürmesi maliyetli olmaktadır. Bunun için çeşitli aktarma istasyonları uygun yerlere kurularak atıkları geri kazanım veya bertaraf tesisine götürmek için ayrı araçlar kullanılmaktadır. Çünkü geri kazanım sonucunda oluşturulan hammadde fiyatları atıkların toplanması, taşınması ve geri dönüşüm maliyetleri toplamından yüksek olmak durumundadır (Singh vd., 2014: 348; Kılınç, 2015: 100).

2.2.3. Geri Dönüşüm

Geri dönüşüm uzun vadeli bir ekonomik yatırım olması açısından önem taşımaktadır. Doğal kaynakların hızla yok olduğu ve hammaddenin azaldığı günümüz dünyasında çeşitli ekonomik sorunlar ortaya çıkmakta ve geri dönüşüm faaliyetleri ekonomiye olumlu katkılar sağlamaktadır. Zira geri dönüşüm sayesinde doğal kaynaklar verimli bir biçimde kullanılabilir ve potansiyel kaynaklar gelecek kuşaklara mümkün olduğu kadar fazla bırakılabilecektir (Armağan vd., 2006: 43).

Doğal kaynakların ve hammaddelerin hızla tükenmesi ile birlikte ileride ekonomik sorunların ortaya çıkabilme riskinin olması geri dönüşümü önemli bir hale getirmektedir. Ayrıca geri dönüşüm ekonomiye olumlu katkılar sağlamaktadır. Aynı zamanda bu faaliyetlerin gelecek kuşaklara yeni iş olanakları sağlaması ve doğal kaynaklardan faydalanma açısından bilinç sağlanması önemli bir faaliyet özelliği taşımaktadır (Karagözoğlu vd., 2009: 7).

Geri dönüşüm çeşitli işlemler sonrası geri kazanılan atıkları tekrardan hammaddeye dönüştürme süreci olarak tanımlanmaktadır (Kılınç, 2015: 83). Bir başka deyişle geri dönüşüm; atıkların yeni, kullanışlı ürünlere tekrar dönüştürülmesini içeren bir süreç olarak ifade edilmektedir. (Miller ve Spoolman 2009: 569). Bu bağlamda geri dönüşümün amacı çevresel kalite ve sürdürülebilirliğin artmasını sağlamaktır (Lave vd., 1999: 945).

Atıkların geri dönüşümü ile endüstride kullanılmak üzere endüstrinin de ihtiyacı olan hammadde yaratılmış olmaktadır. Geri dönüşüm sayesinde hem üretime kaynak

sağlanırken hem de çevrenin korunması sağlanmaktadır (Altuntop vd., 2014: 17).

Günümüzde cam, plastik, metal, kâğıt, e-atıklar gibi atıklar belli işlemlerden geçirilerek geri kazanılmakta yani ikincil bir hammaddeye dönüştürülmektedir. Nitekim günümüzde kullanılan karton, plastik ve cam gibi eşyaların belli bir kısmı veya tamamı atıklardan kazanılmıştır (Kılınç, 2014: 473-474). Bu bağlamda atıkların çoğu geri dönüştürülebilir niteliktedir. Geri dönüşüm sayesinde doğal ortamlardan ihtiyaç duyulan hammadde gereksinimi azalırken atık depolarındaki atık miktarlarında da azalmalar yaşanmaktadır. Geri dönüşüm ayrıca enerji tasarrufu da sağlamaktadır. Örnek vermek gerekirse; alüminyum bir kutunun geri dönüşümü yeni bir hammaddeden yapılacak alüminyum için %95 tasarruf sağlamaktadır. Nitekim bu durumda insanlara önemli sorumluluklar düşmektedir. Birçok ülke insanların atıkları kâğıt, cam, plastik ve metal gibi kaynakta ayırmalarını istemektedir. Bu sayede yüksek kalitede bir ürünün geri dönüşüm sonucunda üretilmesi sağlanmaktadır. Aynı zamanda geri dönüşüm faaliyetleri atıkların değerini yükseltmekte ve atıklardan ortaya çıkabilecek ürün sayısını arttırmaktadır (EU, 2010: 9).

İnsan yaşamı ve çevre sağlığı söz konusu olduğunda geri dönüşümün belli avantajları vardır. Bunlara çeşitli yazarlar tarafından şu şekilde sıralanmaktadır (Oskamp, 1995: 159; Miller ve Spoolman, 2009: 573):

- Hava ve su kirliliğini azaltır.
- Enerji tasarrufu sağlar.
- Sera gazı emisyonlarını azaltır.
- Atık üretimi ve bertarafını azaltır.
- Biyoçeşitliliği korumaya yardımcı olur.
- Atıkları depolamak için kullanılan depolama alanından tasarruf edilir.
- Geri dönüşüm, doğal kaynakların korunmasına yardımcı olur.
- Gelecek nesillerin yaşamını korumak ve onlara daha yaşanılabilir bir dünya bırakmanın yanında bitki ve hayvanların yaşamını da korumalarına da yardımcı olur.

Atıkların giderilmesi ve geri dönüşümünü örgütleyen bütün uygulamalar kentlerde belediyelere ait bir hizmet alanı olarak ifade edilmektedir. Atıkların içerisinde

geri kazanılabilir olanların ayrıştırılması ve bunun gibi tüm işlemler atıklardan gelir sağlayan bir sektör meydana getirmiştir. Günümüz dünyasında insan ve çevre sağlığı açısından büyük önem taşıyan atıklar kâr amacı taşıyan bir nesne meta haline gelmiştir. Gelişmiş ülkelerde; örneğin, Almanya’da bu faaliyetler evde yapılırken, İngiltere’de bir belediye hizmeti olarak yerine getirilmekte ve ABD gibi ülkelerde ise bu faaliyetler özel sektör aracılığıyla yapılmaktadır. Gelişmekte olan ülkelerde ise bu faaliyetlerin tam olarak bir sisteme oturmaması nedeniyle enformel olarak nitelendirilen yeni bir kentsel işkolu ortaya çıkmıştır: Atık madde toplayıcıları. Atıkların atıldığı andan başlayarak geri dönüşüm; depolama, kompostlaştırma, atıkları bertaraf etme ve atıkların geri kazanımında Güney ülkeleri kentlerinde atık madde toplayıcılarını yaratmıştır. Bu insanlar atıkları kendi taşıdıkları arabalarda veya atık alanlarında ayırıp satarak kendi geçimlerini sağlamaktadırlar. (Özgen, 2001: 91). Atık maddelerin geri dönüşümünde formel ve enformel çalışma alanlarının bütünleşmiş bir yapı aldığı söylenebilir (Altuntaş, 2008: 36).

Dünya çapında atık piyasasını elinde tutan firmalar ABD menşelidir. Bu şirketler Avrupa piyasasında görünmektedirler. Atık miktarı arttıkça ve geri dönüşümün kâr getirdiği anlaşılınca bu firmalar ortaya çıkmıştır. Bu firmaların geri dönüşümün ve geri kazanımın söz konusu olduğu atık miktarlarının arttığı gelişmekte olan ülkelerde de ortaklık ilişkileri oluşturdukları görülmektedir. Ayrıca Orta ve Doğu Avrupa ülkelerinde atık piyasasının Batı Avrupalı firmaların denetiminde olduğu görülmektedir (Kılınç, 2015: 117-118).

Geri dönüşüm piyasasının Dünyada genişlemesiyle ve Türkiye’de de atık ticaretinin kârlı bir iş olduğunun fark edilmesiyle beraber geri dönüşüm sektörü hareketlilik kazanmıştır. “*Atık madde toplayıcıları, toptancılar, depolayıcılar ve geri dönüşümü yapanlar*” geri dönüşüm sektöründen kazanç sağlayanlar arasında yer almaktadır. Atık madde toplayıcıları bu noktada toplama aracına sahip kişiler olarak ifade edilmektedir. Genellikle depo sahibi olan toptancılara topladıkları atıkları satma işlemini gerçekleştirmektedirler. Depo sahipleri de atık madde toplayıcılarından aldıkları bu atıkları toptancılara veya geri dönüşüm tesislerine satarak komisyon almaktadırlar. Nitekim geri dönüşüm sektöründe üretilen gelirden en az payı en fazla emek harcayan atık madde toplayıcıları almaktadır. Bu sektörde en kârlı grubu ise geri dönüşüm şirketleri

oluşturmaktadır²¹ (Kılınç, 2015: 129).

Bu kısma kadar atık kavramı ve atık ekonomisi kavramları açıklanmıştır. Atık ekonomisi kavramı da atık yönetimi ve atık işletmeciliği şeklinde ikiye ayrılarak tezin konusu gereği enformel bir istihdam türü olarak atık madde toplayıcılarının büyük resimdeki yeri gösterilmeye çalışılmıştır. Bu kısımdan sonra atık madde toplayıcıları üzerinde yapılan literatür taraması kapsamlı bir biçimde açıklanacaktır. Bu sayede araştırma kısmı için sıradaki başlık ışık tutacaktır.

3. ENFORMEL BİR İSTİHDAM TÜRÜ OLARAK ATIK MADDE TOPLAYICILARI

Bu başlık altında tezin de ana konusu olan enformel bir istihdam türü olarak atık madde toplayıcılığı ve atık madde toplayıcıları hakkında genel bilgiler verilecektir. Bir diğer başlıkta, Türkiye’de önemli bir kentsel işkolu olarak faaliyet gösteren atık madde toplayıcıları hakkında genel bilgiler verilecektir. Bu başlığın son alt başlığı olarak da günümüzde Dünyada çeşitli örnekleri olan ve son yıllarda Türkiye’de de görülmeye başlayan atık madde toplayıcılarının örgütlenme deneyimleri ile ilgili bilgiler verilecektir.

3.1. Atık Madde Toplayıcılığı ve Atık Madde Toplayıcıları Hakkında Genel Bilgiler

Atık madde toplayıcılarını ikiye ayırmak mümkündür. Bunlar; atıkların toplanması, taşınması ve bertaraf edilmesi işlerini yapan belediyede istihdam edilen işçilerdir. Bunlara formel sektörde çalışan belediye çalışanları örnek gösterilebilir. İkincisi ise enformel bir istihdam türü olan atık madde toplayıcılarıdır. (Nas ve Jaffe, 2003: 339). Atık madde toplayıcıları genellikle cam, plastik, pet, kâğıt gibi geri dönüşümü mümkün olan atıkları toplayan, bunları depolara veya geri dönüşüm fabrikalarına satan ve bu yolla kendilerinin ve ailelerinin geçimlerini sağlayan insanlardır (Özsoy, 2012: 107).

Atık madde toplayıcıları genel olarak “*katı atık toplayıcıları, katı atık işçileri,*

²¹ Çöpteki Hazine, İstanbul Serbest Muhasebeci Mali Müşavirler Odası, <http://archive.ismmmo.org.tr/docs/yayinlar/GenelKurulKitaplari/2009/9%20toplumsal/9%20cöpteki%20hazine.pdf>, (Erişim Tarihi: 21.6.2019).

kâğıt toplayıcıları, geri dönüşüm işçisi, çöp insanları, atık madde işçileri, kağıtçılar” gibi farklı şekillerde adlandırılmaktadırlar (Oran, 2019: 57).

Gelişmekte olan ülkelerin hemen hemen tamamında “*enformel özel sektör*” denilebilecek bir grup bulunmaktadır. Zira buradaki enformel terimi; “*sürekliliğin olmaması, yasa ve yönetmeliklerin dışında kalınması ve daha çok aile emeğine dayanan ve ufak sermayeli küçük ölçekli işletmeleri*” kapsamaktadır (Salahuddin ve Shamim, 1992’den akt. Ahmed ve Ali, 2004: 469). Atık madde toplayıcılığı; yapılan işin sürekliliğin olmaması, çalışma şartlarının zor ve kötü olması ve sosyal güvenceden yararlanamama gibi özellikleri barındırması açısından diğer enformel çalışma biçimleri ile benzerlik gösterse de bazı zamanlarda asgari ücretin üzerinde bir gelir elde edilmesi açısından diğer enformel çalışma biçimlerinden ayrılmaktadır (Ergun, 2005: 85).

Dünyada gelişmekte olan ülkelerde kentsel nüfusun yaklaşık %1’i atık madde toplayıcılığı işini yaparak yaşamlarını sürdürmektedirler. İnsanların bu işi yapmasındaki ana faktör ekonomiktir. İnsanlar açlık ve atık madde toplayıcılığı arasında seçim yapmak durumunda kaldıklarında birçok yoksul insan atık madde toplayıcılığını seçmektedir (Medina, 2008: 1). Bu bağlamda atık madde toplayıcılığı toplumda birçok dezavantajlı durumdaki insanı açlık probleminden uzaklaştırmaktadır. Özellikle işsizlik ve yoksulluğun yoğunlaştığı dönemlerde insanların gelir elde etmesini sağlayan ekonomik faaliyetleri kapsamaktadır (Oran, 2019:17).

1980 yılı sonrasında refah devleti sisteminin çöküş yaşaması ve neoliberal politikaların uygulamaya geçirilmesiyle toplumsal sınıflar arasındaki dengeler ortadan kalkmıştır. Bunun devamında toplumsal sınıflar arasındaki farklar önlenemez bir biçimde daha da derinleşmiştir. Bu yeni sistemde iyi bir yaşam, iyi bir eğitim, yaşanılabilir çevre, iyi bir konutta yaşam gibi pek çok temel insan ihtiyaçlarının karşılanması parası olanların faydalanabileceği bir durum haline gelmiştir (Acar ve Acar, 2008: 61).

Atık madde toplayıcılığı sektörü özellikle 1980’li yıllarda yoğunlaşan ve varlığını hissettirmeye başlayan neoliberal politikaların bir sonucu olarak ortaya çıkan bir işkolu olarak ifade edilmektedir. Buradan anlaşılan atık madde toplama sektörü neoliberal uygulamaların yarattığı noksanlıklardan değil, bu politikaların işliyor olmasından ortaya çıkan bir sektördür. Zira böyle bir sektörün oluşması çevre illerden büyük kentlere gelen

insanların burada geçimlerini sağlamaya itmiş ve ilk başlarda geçici olarak görülen bu sektör gitgide kalıcı bir hale gelmiştir (Altuntaş, 2008: 34-36). Bu bağlamda enformel istihdamın önemli bir sonucu; göç alan büyük metropol kentlerde gerçekleştirilen “*atık madde toplama*” işidir. Yoksul insanların hayatta kalabilmek için bir fırsat haline getirdiği atık madde toplayıcılığı gittikçe önem taşıyan bir iş haline dönüşmüştür. Bu insanlar yoksul kesim içerisinde en alt kesimi temsil etmektedirler. Atıkların toplanması, ayrıştırılması ve geri dönüşümü normalde belediyelere ait bir iş olmasına karşın Dünya’da bu iş özüne mahsus bir şekilde gelişerek toplumun ekonomik ve etnik olarak en alt tabakasında olan insanların hayatta kalabilme aracı haline gelmesi açısından önem taşımaktadır (Sarı, 2006: 130-131).

Gelişmekte olan ülkelerde işsizlik sayılarının yüksek olması nedeniyle insanlar bir anda atık toplama işine başlayabilmektedirler. Atık madde toplama sektörü Oran’ın (2019: 62-63) deyimıyla “*bariyerlerin olmadığı bir dünyadır.*” Dias’a (2011:2) göre atık madde toplayıcılığının üç türü vardır. Bunlar şu şekilde sıralanmaktadır:

- *Örgütlü olmayan atık madde toplayıcıları:* Bu türün içine giren toplayıcılar sokaklarda veya atık mekanlarında atık madde toplayan ve bunları satan insanları kapsamaktadır. Ayrıca bu insanlar herhangi bir dernek veya kooperatife de üye değildirler.
- *Dernek veya kooperatiflere üye olan atık madde toplayıcıları:* Bu türde çalışanlar uzun süredir atık madde toplama faaliyetlerini yerine getiren, dernek veya kooperatife üye olan insanlardan oluşmaktadır.
- *Sözleşmeli atık madde toplayıcıları:* Bu türe dahil olanlar ise genellikle hurdalık veya metalürjik sanayi işkolunda sözleşmeli olarak çalışmaktadırlar. Bunlar dışında kamu veya derneklerde de sözleşmeli olarak görevlerini yerine getirmektedirler.

Atık madde toplama sektörü tek başına atık madde toplayan insanları kapsamayan geniş bir sektör olarak ifade edilmektedir. Sektör birkaç adımdan oluşmaktadır (Sarı, 2006: 131; Yardımcı ve Saltan, 2007: 212; Altuntaş, 2008: 36-37):

- İlk adım yoğunlukla erkeklerin yer aldığı atık maddeleri toplayan insanlardan oluşan atık toplama safhasıdır. Toplanan atık maddeler genellikle kâğıt, karton,

plastiktir. Evin erkekleri, genç erkekler ve çocuklar site önlerinde, apartman önlerinde veya kent merkezindeki çöp kutularına bırakılmış atıkları topladıktan sonra farklı nitelikteki çöpleri birbirine karıştırmamak için arkasına bağlanmış çuvallara (çek çeklere) koyarak evlerine veya yaşadıkları depolara götürmektedirler.

- İkinci adım; atığın geri dönüşümü için ayrıştırma aşamasıdır. Bu işlem tüm aile bireyleri tarafından yapılan bir iştir. Eve gelen bu atıklar evin kadını ve kız çocukları tarafından ayrıştırılarak bahçede biriktirilmektedir. Ayrıca atıklar genelde depoda yaşayan atık madde toplayıcıları tarafından yaşam alanı olarak kullandıkları depolarda veya ardiyelerde de ayrıştırılabilmektedir.
- Üçüncü adım; depolara getirilen atıkların kilolarının belirlenmesi işlemidir. Daha sonra atıklar kamyonlar aracılığıyla ana depoya götürülerek atıkların balyalama işlemi gerçekleştirilmektedir. Ardından ardiye sahipleri bu atıkları büyük depolara veya geri dönüşüm fabrikalarına satmaktadırlar. Yani tüm bu işlemlerin ardından atıkları biriktiren insanların bu atıkları depolara, ardiyelere veya direkt olarak geri dönüşüm fabrikalarına satması işlemi gelmektedir.
- Dördüncü adımda; satılan atıkların fabrikalara gönderilerek tekrar ayrıştırma işlemleri yapılmaktadır.
- Beşinci ve son adımda ise balyalanan atıklar farklı işlemlerden geçirilerek geri dönüştürülmektedir.

Atık madde toplayıcıları ve bu atıkları alan alıcılar arasında bir iş bölümü mevcut iken, atıkları toplarken atık madde toplayıcıları arasında herhangi bir iş bölümü bulunmamaktadır. Enformel olarak çalışan atık madde toplayıcıları ile alıcı arasında herhangi bir sözleşme de yoktur. Her atık madde toplayıcısı topladığı atığın türüne ve ağırlığına göre bir gelir elde etmektedir (Birkbeck, 1978: 1176).

Atık madde toplayıcılarının sağlıksız koşullarda çalışmaları, düşük ücret ile çalışmaları, genel olarak bir sosyal güvenceye sahip olmamaları ve toplum tarafından pislikle anlandırılmaları nedeniyle toplumsal açıdan dışlanmayı en üst düzeyde yaşayan insanlar olarak değerlendirilmektedirler (Özsoy, 2012: 106).

Belediyeler atık madde toplayıcılarını genelde bir sorun olarak görmektedirler.

Belediye yetkilileri genellikle atık madde toplayıcılarının faaliyetlerini yasaklamaktadırlar. Birbirleri arasında yaşanan bu zorlu süreç atık madde toplayıcılarının daha düşük gelir elde etmeleri ve daha zor çalışma koşullarında yaşamlarını sürdürmelerine neden olmaktadır (Medina, 2008: 1). Günümüzde çevreye ve insan sağlığına önemli katkıları olan atık madde toplayıcılarının yaşamlarını devam ettirmeleri ve ailelerinin geçimlerini sağlamaları için bu işi yapmaktan başka çareleri bulunmamaktadır. Ancak yasaklayıcı politikalar gündeme geldiğinde bu işi yapan insanlar yasa dışı yollara başvurabilmektedir. Bununla beraber daha kötü ve daha zor çalışma koşullarına itilmektedirler. Ayrıca bu çeşit yasaklayıcı politikalar çeşitli huzursuzluklar yaratmaktadır (Şişman, 2018: 146). Ayrıca belediyelerin atıkları toplamada belli bir uzmanlık sahibi olan bu insanların istihdamına yönelik politikalar yaratmak yerine atık toplama işini özelleştirme yönünde uygulamalara ağırlık verdiği görülmektedir (Altuntaş, 2008: 55).

Atık madde toplayıcıları atık toplarken çeşitli sağlık sorunları ile karşılaşmaktadırlar. Bunlar; *“enfeksiyonlar, sıtma, kronik hastalıklar ve atık madde toplarken yaşanan kazalardır.”* Zira bu gibi sağlık sorunların olmaması için atık madde toplayıcılarına çeşitli sağlık eğitimleri verilmelidir. Bu eğitimlerde öncelikli konunun hijyen kuralları konusunda farkındalık yaratılması ve bunların atık madde toplayıcıları tarafından hayata geçirilmesi sağlanmalıdır (Avcı ve Oğur, 2004: 179-180).

Enformel bir istihdam türü olan atık madde toplayıcılığı konusunda son 20 yılda çalışma koşullarını iyileştirmek için birçok destekleyici program faaliyete geçirilmiştir. Genel olarak bu konuda sivil toplum kuruluşları ve toplum esaslı kuruluşlar tarafından destekleyici uygulamalar hayata geçirilmiştir. Bazen de kamu kurumları otoriteleri tarafından değil uluslararası kurumlar tarafından destekleyici uygulamaların yapıldığı görülmektedir (Wilson vd., 2006: 805).

3.2. Türkiye’de Atık Madde Toplayıcıları

Türkiye’de 1980’li yıllardan itibaren uygulanmaya başlayan neoliberal politikaların etkisiyle enformel sektör yaygınlık göstermeye başlamıştır. Bu yıllardan itibaren Devletin tarım sektöründen git gide kopması ve Doğu Anadolu ve Güneydoğu Anadolu Bölgelerinde yaşanan iç savaş nedeniyle kırdan kente zorunlu göçlerin

yaşanması nedeniyle kentsel sorunlar patlak vermiştir. Yaşanan kırdan kente göçlerin kır ve kent dengesini bozması ve insanların kentlere yığılması birçok problemi de çözümsüz bırakmıştır (Yardımcı ve Saltan, 2007: 210). Neoliberal politikalar ile birlikte; işgücü piyasasının parçalara ayrılması, istihdam koşullarının kısıtlanması, iş güvencesi kavramının yok olması, işsizliğin daha derinleşmesi, istihdamın enformel sektörde yoğunlaşması, esnek üretim sistemlerinin varlığı, işçi örgütlerinin güç kaybetmesi, ücretlerde azalmaların olması ve işgücü piyasasında özelleştirme ve deregülasyon politikaları yoksullaşma sürecinin hızlanmasına neden olmuştur (Altuntaş, 2018: 29). Nitekim yaşanan gelişmeler çerçevesinde Postfordist üretim şekillerinin yaygınlık göstermesi ile beraber üretimin çevre ve yarı çevre ülkelere geçmesi, emeğin değerinin azaltılması, üretim sistemlerinde emeğin değerini ortadan kaldıran sistemlere geçilmesi, işgücü piyasasının kutuplaştırılması ve devletin tarım sektöründen çıkması bu politikaların işlediğinin açık resmidir. Kırsal kesim ve kentlerin dengesinin bozulması ve kentlere yığılan insanların sorunlarının çözülememesi nedeniyle kentteki insanlar için yeni iş kolları ortaya çıkmıştır. Bunlardan birisi de atık madde toplayıcılığıdır. Bir anlamda “*çöpten kazanma*” küreselleşmenin yarattığı ve etkilediği tüm sonuçları görülebilir kılmaktadır (Altuntaş, 2008: 33).

Türkiye’de atık madde toplayıcılığının ne zaman başladığı belirsiz olsa da 21. Yüzyıldan itibaren bir sorun haline geldiği ifade edilmektedir. Zira kapitalist üretim anlayışının varlığıyla ortaya çıkan tüketim toplumunun ana eksenini “*tüketmek için üretim*” anlayışını hâkim kılmıştır. Yani atık madde toplayıcıları tüketim toplumunun bir sonucu olarak, bir başka deyişle neoliberal politikaların bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır (Oran, 2019: 18).

Atık madde toplayıcılığı günümüzde yerel belediyelere ait bir çalışma olmaktan çıkmış, ulusal bir boyut taşıyan ve insani nitelikleri ağır basan bir çalışma biçimi haline gelmiştir (Bilir, 2006: 14). Türkiye’de geri kazanım ve geri dönüşümün iki farklı ayağı bulunmaktadır. Biri enformel, örgütsüz bir biçimde çalışan atık madde toplayıcıları veya belediye çöplüklerini ihale yoluyla alan taşeron firmaları aracılığıyla istihdam edilen bağımsız atık madde toplayıcıları olarak ifade edilmektedir. Bu insanlar topladıkları atıkları toptancılara veya depoculara satmaktadırlar. Bu toptancılar ve depocularda atıkları geri dönüşüm firmalarına satmaktadırlar. Diğerleri ise yerel yönetimler yani

belediyeler aracılığıyla gerçekleştirilmektedir (Kılınç, 2015: 150- 151).

Topladıkları atıkları toptancılar veya depoculara satan atık madde toplayıcıları genel olarak bu atıkları yaşadıkları yerlere yakın yerlerde bulunan gecekondular veya yaşadıkları deponun yanlarındaki alanlarda biriktirmektedirler. Depoya getirilen atıklar türlerine uygun bir biçimde ayrıştırıldıktan sonra tartılarak kilosuna göre atık madde toplayıcısına ödeme yapılmaktadır. Ardından bu atıklar lisanslı geri dönüşüm firmasına gönderilmektedir (Bilir, 2006: 14).

Şişman'a (2018: 139-145) göre "*kahraman*" olarak nitelendirilmesi gereken bu insanlar genellikle kötü koşullarda çalışmakta ve olumsuz davranışlarla karşılaşmaktadırlar. Düşük gelir elde eden atık madde toplayıcıları kentsel yoksulluğun önemli bir simgesi olarak ifade edilmektedir. Nitekim Türkiye'de atıkların toplanması, depolanması ve geri dönüşümü aşamalarının özelleştirilmesi sonucu atık madde toplayıcılarının olanaklarının daha da kısıtlı hale geldiği ifade edilmektedir. Bu bağlamda sosyal hak ve güvencelere ulaşma zorluğu, kentsel imkanlara ulaşamama bunlarla beraber yasal mevzuatın sistem dışında bırakması dolayısıyla sigortasız çalışma, kötü çalışma koşulları ve sağlık risklerinin varlığı önemli ve çözülmesi gereken sorunlarının başında gelmektedir. Tüm bunlar göz önüne alındığında bu sektörün varlığı Dinler'in (2014: 55) deyimiyile "*sahipsiz ve yalnız bırakılmış*" bir sektör olarak ifade edilmektedir.

Oran'a (2019: 19) göre Türkiye'de atık piyasasının çeşitli aktörleri bulunmaktadır. Bunlar aşağıdaki gibidir:

- Atık madde toplayıcıları
- Yerel yönetimler
- Aracı kişiler veya ardiye sahipleri
- Toplayıcı ve ayrıştırıcı firmalar (TAT)
- Geri dönüşüm firmaları veya yetkilendirilmiş kuruluşlar
- Çevre ve Şehircilik Bakanlığı

Türkiye'de atık madde toplayıcılarının sayısı hakkında resmi olarak açıklanan bir veri bulunmamaktadır. Ancak Sokak Atık Toplayıcıları Derneği (SATDER)'e göre sayıları 500 bine ulaşan atık madde toplayıcıları birçok sorun ile karşı karşıya

kalmaktadır. Bunların bazıları şöyledir (İyiyaydın, 2018: 54-55):

- Atık madde toplayıcıları toplum tarafından ayrımcı ve küçümseyici davranışlarla karşı karşıya kalmaktadırlar.
- Atık madde toplayıcıları ülke ve çevreye verdikleri katkılara rağmen çok uzun saatler çalışmakta ve zaman zaman gece çalıştıkları için yaşanan kazalar sonucu hayatını kaybetmektedirler.
- Atık madde toplayıcıları atıkları toplarken bulaşıcı hastalık kapma, solunum sisteminde oluşan rahatsızlıklar, çalışma saatlerinin uzun olması sonucu fiziksel olarak tükenmişlik, psikolojik rahatsızlıklar ve iskelet yapısının bozulması riskleri ile karşı karşıya kalmaktadırlar.
- Atık madde toplayıcılarının en çok şikâyet ettikleri konulardan biri sosyal güvencelerinin olmamasıdır. Bu işi yapanların çoğu yeşil kart sahibidir. Ancak ileri ki zamanlarda fiziksel güçlerini kaybedip çalışamaz duruma geldiklerinde ne yapacakları önemli bir konudur.
- Atık madde toplayıcılarının yaşadığı bir diğer sorun barınma sorunudur. Bu işi yapanların çoğu gecekondu veya depolarda yaşamlarını sürdürmektedirler. Gecekondu da yaşayan insanların kentsel dönüşüm nedeniyle yaşadıkları yerler yıkılmaktadır. Kentsel dönüşüm işlemi sonuçlandığında bu insanların nerede yaşayacağı önemli bir soru işaretidir.
- Bir diğer sorun; 2011’de başlayan ve günümüzde de devam eden Suriye’deki iç savaş nedeniyle Türkiye’ye göç eden birçok insan çeşitli sektörlerde iş bulamadıkları için enformel olarak çalışmaya başlamışlardır. Suriyeli işçilerin geri dönüşüm sektöründe de enformel olarak çalışmaları sonucu düşük olan gelirler daha da azalmıştır.
- Atık madde toplayıcılığı işini yapan insanlar yoksullukla mücadele etmektedirler. Ailelerine yardım etmek amacıyla bu işe başlayan çocuk işçiler de bu sektörde önemli bir yer edinmişlerdir. Bu çocuklar hane halkı gelirine katkı yapmak amacıyla ya eğitimlerine hiç başlamamakta ya da eğitimlerini yarıda bırakmaktadırlar.

Şişman (2018: 147-148) kısa, orta ve uzun vadede atık madde toplayıcılarının çalışma koşullarının iyileştirilmesi için çeşitli önerilerde bulunmaktadır:

Kısa vadede önerilere değinmek gerekirse;

- Atık madde toplayıcılarına koruyucu ekipman ve aletleri temin edilebilir.
- Atık madde toplayıcılarına, yerel yönetimler ve insanlar ile sorunlar yaşamaları nedeniyle “*atık toplama kimliği vb.*” verilerek bu insanların kontrol ve takibi sağlanabilir. Böylece yasal mevzuatın dışında kalan atık madde toplayıcıları kayıt altına alınabilir.
- Genellikle sağlıksız koşullarda çalışan bu insanların sağlık kontrolleri yapılabilir.
- Atık madde toplayıcılarına temizlenme ve yeni kıyafet olanakları sunulabilir. Çünkü bekar evleri ve depolarda kalan insanların yıkanma olanakları bulunmamaktadır.

Orta vadede önerilere değinilecek olursa;

- Atık madde toplayıcılarının çalışma ve yaşam koşullarının bu süreç içerisinde kamusal politikalar ile formel yapıya uyumlu hale getirilmesi sağlanabilir.
- Orta vadede atık madde toplayıcılarının örgütlenmesi desteklenebilir. Böylelikle toplayıcıların örgütlenerek sorunlarının tartışılacağı bir ortam yaratılabilir.
- Her gün yüzlerce atık toplayan bu insanlar, topladıkları bu atıkları hurdacılar veya depoculara satarak gelir elde etmektedirler. Ancak “*işi yapanların değil, sistem içinde güçlü olanların para kazandığı*” bir sistemde toplanan atıkların yerel yönetimler tarafından satın alınması bu sistemi formel hale getirecek ve atık madde toplayıcılarının çalışma yaşam ve kalitesinin düzeltilebilmesi sağlanabilecektir.

Uzun vadede ise atık madde toplayıcılarına yerel yönetimler yani belediyeler tarafından aynı işi yapmak üzere istihdam edilebilme imkânı sunulabilir.

3.3. Atık Madde Toplayıcılarının Örgütlenmesi

Dünyada 1970’li yıllarda kapitalizmin yaşadığı yapısal kriz; kâr oranlarının düşmesi, birçok iflasın gerçekleşmesi, tekeller arası birleşme ve bu nedenlerle sermaye yoğunluğunun meydana gelmesi sonucunu doğurmuştur. Zira kapitalist güçler 1960’lı yıllarda sendikaların güçlü bir hale gelmesi ve sosyal devlet anlayışının varlığı nedeniyle bu oluşumların gücünü zayıflatmaya yönelik çeşitli yöntemleri denemişlerdir. Bu

bağlamda işçi maliyetlerinin düşürülmesi, sendikaların gücünün kırılması, çeşitli kamu harcamalarının minimum düzeye getirilmesi ve sosyal devlet anlayışının yok edilmesi amaçlanmıştır. Bu noktada sendikalar ve toplu iş sözleşmeleri ortadan kaldırılarak; ekonominin serbestleştirilmesini, kamu harcamalarının kısılmasını ve devletin küçülmesini ancak polisiye açıdan güçlenmesini savunan görüşler hâkim kılınmıştır. Yapısal krizden çıkış yolu olarak sermaye sınıfı ucuz işgücü kullanımı ve mümkün olduğunca vergiden kaçınma yoluna gitmiştir. Bu nedenle işverenler fabrikadaki işlerini taşeron veya ev gibi küçük ölçekli birimlere yaptırma yoluna gitmiştir. Bu durumda işverenler işçileri “*sendikasızlaştırmayı*” amaçlamıştır. Nitekim enformel sektörün yapısı daha da genişlemiştir (Selçuk, 2002: 57-58).

Günümüzde toplumların genel çıkarlarının, sosyal bütünlüğünün ve demokratik gelişmelerin sağlanması için formel ve enformel sektörde çalışanlar sendikalara gereksinim duymaktadır. Enformel ekonominin var olması aynı zamanda sosyal gelişmeyi engellemektedir. Nitekim günümüzde gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde zenginlik ve ekonomik büyümenin artmasıyla beraber güvencesizlik, dışlanma ve yoksulluk da artmaktadır. Böyle bir durumun varlığı toplumları işgücü piyasası temelinde parçalamakta ve sosyal adaletsizliği daha yoğun hale getirmektedir (Kapar, 2007: 89-90).

Atık madde toplayıcılarının resmi olarak bir başka deyişle yasal mevzuata dahil edilerek tanınmaları, kaynak dolaşımı ve geri dönüşümün özendirilmesinin yanı sıra yoksulluğun azaltılması, düzgün işlerin oluşturulması ve sosyal içermeye katkı vermesi açısından önem taşımaktadır. Dünyanın çeşitli ülkelerinde dernek ve kooperatifler atık madde toplayıcılarını resmi bir statüye kavuşturmada büyük rol oynamışlardır (ILO, 2019:5). Bu bağlamda Dünyada enformel sektörde istihdam edilen insanların korunması amacıyla derneklerin, kooperatiflerin ve sendikaların sayısında artış görülmektedir (Kapar, 2007: 100).

Atık madde toplayıcılarının dernek veya kooperatif oluşumlarının arkasında bu insanların daha iyi gelir, daha iyi çalışma koşulları ve daha iyi yaşam seviyesi elde etmek istemeleri yatmaktadır. Nitekim böyle bir durumda bu insanların “*yoksulluğun kısır döngüsünü*” kırabilmek için dernek veya kooperatiflerde örgütlenmeleri önem taşımaktadır. Bir başka deyişle dernekler ve kooperatifler üyelerinin daha iyi bir yaşam seviyesi elde etmeleri, yaptıkları işin onurlandırılmasını sağlamayı ve sanayi ve otoriteler

karşısında pazarlık güçlerini arttırmaları açısından büyük önem taşımaktadırlar. Atık madde toplayıcılarının dernekleşme veya kooperatifleşme uygulamaları Latin Amerika ve Asya'da yaygınlık göstermektedir. Bu dernekleşme ve kooperatifleşme çalışmaları esnasında sivil toplum örgütleri de bu çalışmalarda önemli bir rol üstlenmektedir (Medina, 2005: 59-67).

Enformel istihdamın bir türü olan atık madde toplayıcılarının organize bir şekilde hareket etmesinde sosyal statü, çalışma koşulları ve gelir yaratma gibi birçok sonuç ortaya çıkmaktadır. Bu işi yapan insanlar ne kadar az organize olurlarsa topladıkları ikincil hammaddelere o kadar az değer katabileceklerdir. Ayrıca bu malları sattıkları insanlara karşı savunmasız bir şekilde hareket edeceklerdir (Wilson vd., 2006: 800). Bir başka deyişle atık madde toplayıcıları, örgütsüz pozisyonda olduklarında topladıkları geri dönüştürülebilir atıkları aracı depolara veya lisanslı fabrikalara sattıklarında pazarlıksız konumda bulunacaklardır (ILO, 2019: 1).

Ekonomik krizin olduğu dönemlerde atık madde toplayıcılığı kısıtlı eğitim ve becerilere sahip olan insanlar için bir istihdam fırsatı olarak değerlendirilmektedir. Atık madde toplama işi, çevre ve kentlere katkı yapması dolayısıyla git gide daha fazla tanınır hale gelmektedir. Geçmiş yıllarda Brezilya'da atık madde toplayıcıları sokaklarda ve bireysel çöplüklerde çalışmışlardır. Daha sonrasında Brezilya atık toplayıcılarının örgütlenmesinde en ön saflarda yer alan ülkelerden biri olmuştur. Sivil toplum örgütleri ve işçi kooperatifleri tarafından atık madde toplayıcıları için çeşitli faaliyetler yürütülmüştür. Bu faaliyetler sayesinde atık madde toplayıcılığı bir meslek olarak Brezilya'da tanınmıştır (Dias, 2011: 1-2).

Brezilya'da atık madde toplayıcılarını belli bir çatı altında toplayabilmek için çeşitli çalışmalar yürütülmekte ve kooperatiflerin oluşumu desteklenmektedir. Brezilya'nın sadece Rio kentinde 2500 üyeye sahip 14 kooperatif bulunmaktadır (Medina, 2005: 61). Brezilya'da atık madde toplayıcılığı bir meslek sınıflandırılmasına 2001 yılında dahil edilmiştir. Brezilya'da kabul edilen mevzuatın hayata geçirilmesinde kooperatiflerin rolü büyük olmuştur. Örnek vermek gerekirse Brezilya'da 1990 yılında atık madde toplayıcıların sesi olan ve onları temsil eden ASMARE adlı birlik kurulmuştur. ASMARE atık madde toplayıcılarını temsilen birçok program ve çalışmalara katılmıştır (ILO, 2019:2).

1972 yılında Hindistan’da kurulan Kendi Hesabına Çalışan Kadınlar Birliği (SEWA), ev işçileri, sokak satıcıları ve atık madde toplayıcıları gibi enformel olarak çalışan kadınları organize etmektedir (Gallin, 2002: 25-26). SEWA, kendi hesabına çalışan kadınların örgütlenmesini sağlamak ve farklı alanlarda çalışan bu kadınlar arasında koordinasyon sağlama amacındadır. Hem ekonomik olarak iyileşme hem de sosyal açıdan iyileşme ve ilerlemeyi amaçlamaktadır (Selçuk, 2002: 116). Hindistan’da kadın işçilerin %94’ü enformel sektörde çalışmaktadır. SEWA’nın ana amacı kadın işçileri tam istihdam için örgütlemektir. Bunun yanında kadınların iş güvenliği, gelir güvenliği, gıda güvenliği, sosyal güvenlik haklarını elde edebilmesi amaçlanmaktadır. Nitekim SEWA, formel sektördeki gibi refah düzeyi yüksek gelir elde etmeyen ülkenin korunmasız işgücünü yani enformel çalışan kadınları örgütleyen bir oluşumdur.²²

Atık madde toplayıcıları organize bir şekilde hareket ederek hükümet ile pazarlık konularını güçlendirebilir ve yoksulluğun üstesinden gelebilirler. Beraber çalışarak faaliyetlerinin yasallaştırılmasını sağlayabilirler. Kooperatifler halinde örgütlenerek sözleşmelere konu olabilir yani yasal olarak tanınabilirler. Örneğin Brezilya ve Kolombiya’da atık madde toplayıcılığı faaliyetleri hükümet tarafından desteklenmektedir. Atık madde toplayıcılığı Brezilya’nın birçok şehrinde bir meslek haline gelmiştir. İşte bu noktada yasal olarak tanınmanın avantajlarından biri de sözleşmelere ve geri dönüşüm programlarına konu olabilmeleridir. Bu işin iyileştirici adımlardan ilki; atık madde toplayıcılığını ulusal düzeyde yasal hale getirebilmektir. Brezilya örneğinde olduğu gibi enformel istihdamın bir parçası olan atık madde toplayıcılarına yapılan destekleyici programlar sayesinde, atık madde toplayıcılarının ulusal düzeyde yasallaştırılması bu insanların geri dönüşüm ve atık yönetimi programlarına katılabilmesini sağlamıştır. Atık madde toplayıcılarının organize bir şekilde hareket etmesinde özellikle dünya çapında bir artış yaşanmaktadır. Brezilya’nın öncü bir hareketi ile Güney Amerika’da dernekleşme ve kooperatifleşme hareketleri yaşanmıştır. Atık madde toplayıcılarının ulusal bir düzeyde toplanması Uruguay, Kolombiya ve Hindistan’da da görülmektedir. Ayrıca Güney Amerika’da ki bu kuruluşlar Asya ve Afrika’daki kuruluşlar ile bağlantılarını güçlü hale getirmektedirler (Medina, 2008: 1-3).

²² http://www.sewa.org/About_Us.asp, (Erişim Tarihi: 20. 9. 2019).

Atık madde toplayıcılarının örgütlenebilmesi için aralarından bir lider çıkması, bu liderin çalışanların sorunlarını çözücü bir yaklaşım izlemesi bunun sonucunda da aralarında bir güven mekanizması oluşması gerekmektedir. Bir anlamda var olan sorunlar çözülmeyen güven mekanizması çalışmayacak, güven mekanizması çalışmadan da atık madde toplayıcılarının örgütlenmesi mümkün olmayacaktır (Dinler, 2014: 130).

Örgütlenmeler söz konusu olduğu zaman çalışma koşullarında iyileşme ve elde edilen gelirlerde gözle görülür bir artış sağlanmaktadır. Örgütlenme sayesinde atık madde toplayıcılarını ilgilendiren çeşitli düzenlemeler hayata geçirilmektedir. Dernekler veya kooperatifler yoluyla örgütlenen toplayıcılar, uygun koşullarda krediler alarak çalışma koşullarını daha iyi seviyelere taşımaktadırlar. Bu sayede atık madde toplayıcılarının gelirlerinde artışlar yaşanmaktadır. Aynı zamanda belli bir çatı altında toplanan atık madde toplayıcılarının örgütlenmesi; kendileri ve aileleri için eğitim ve sağlık olanakları yaratılmasını, meslek edindirme kursları verilmesini ve atık madde toplayıcılarının farklı alanlara karşı bakış açısı kazanmasını sağlamaktadır (Yardımcı ve Saltan, 2007: 229).

Bu noktaya kadar atık, atık ekonomisi ve enformel bir istihdam türü olarak atık madde toplayıcıları ile ilgili taranan literatür açıklanmıştır. Üçüncü bölümde ise enformel bir istihdam türü olarak atık madde toplayıcılarının sosyal ve ekonomik görünümü Ankara ili bazında yapılan araştırma çerçevesinde incelenecektir.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ENFORMEL BİR İSTİHDAM TÜRÜ OLARAK ATIK MADDE TOPLAYICILARININ SOSYAL VE EKONOMİK GÖRÜNÜMÜNE İLİŞKİN ARAŞTIRMA BULGULARI

1. ARAŞTIRMANIN AMACI

Çalışmanın ana eksenini enformel bir istihdam türü olan atık madde toplayıcıları oluşturmaktadır. Bu bağlamda bu çalışmanın amacı enformel bir istihdam türü olarak atık madde toplayıcılarının; göç süreci, bu işe başlama nedenleri, çalışma pratikleri, yaşam koşulları ve örgütlenme deneyimleri özetle sosyal ve ekonomik görünümünü ortaya çıkarmaktır.

2. ARAŞTIRMA METODOLOJİSİ

Tez çalışmasına 2018 yılı Ekim ayında başlanmıştır. Çalışma büyük kentlerde gündelik hayatın güvencesiz emekçileri olan atık madde toplayıcılarına odaklanmaktadır. Bu tür gruplar üzerinde araştırma yapmanın zorlu bir süreç olduğu bilinmektedir. Zira gerek çalışma şartları gerekse insanların bakış açıları nedeniyle çekingen tavır sergilemeleri sonucu bu gruba ulaşmada zorluk çekileceği anlaşılmıştır. Bu bağlamda araştırmanın ne şekilde ve hangi şehirde gerçekleştirileceği belirlenecek ilk dinamik olmuştur. Nitekim Ekim 2018’de Ankara ilinde faaliyet gösteren Sokak Atık Toplayıcıları Derneğine (SATDER) ulaşılarak çalışma hakkında bilgi verilmiştir. Dernek başkanı ile gerçekleştirilen görüşmede *“Uludağ Üniversitesi yüksek lisans öğrencisi olduğum, tez döneminde atık madde toplayıcıları ile ilgili araştırma yapma isteğinde olmam ve bu konuda yardımcı olabilmeleri konusunda isteğim”* karşı tarafa iletilmiştir. Dernek bu araştırmanın yürütülmesi konusunda destekleyici olacaklarını iletmiştir. Dernek ile tezin teori kısmının yazılması sürecinde zaman zaman telefon görüşmeleri gerçekleştirilmiştir.

Tez çalışmasının enformel bir istihdam türü olarak atık madde toplayıcılarının sosyal ve ekonomik görünümünü analiz etmek olmasının nedeni; günümüzün önemli sorunlardan biri olan ve çözüm bekleyen atık madde toplayıcılarının ekonomi ve çevreye katkı vermelerinin yanında hiçbirinin yasal olarak tanınmamaları, bu nedenle genel olarak

sosyal güvenceye sahip olmamaları, insanların gözünde kötü bir imajda bulunmaları, çalışma şartlarının zor ve kötü olması ve bu gibi önemli problemlerin varlığı araştırmacıyı bu çalışmayı yapmaya itmiştir. Böyle bir çalışma yaparak hem atık madde toplayıcılarına ulaşılması hem de bu sayede insanların böyle çalışmaları okuyarak farkındalık yaratılması ve tez çalışmasının literatüre katkı yapması araştırmacının en önemli isteğidir.

2.1. Yöntem

Tezin konusunun belirlenmesinin ardından günümüzün önemli sosyal politika sorunlarından biri olan enformel istihdamın parçası olan atık madde toplayıcıları ile nitel bir araştırma yapma kararı verilmiştir. Nitel bir araştırma yapılmasının nedeni atık madde toplayıcılarına sorulacak sorular ile çalışma yaşamlarının ve normal yaşamlarının daha derinlerine inebilme ve duygularının daha derinlemesine analiz edilebilmesi içindir. Bu bağlamda nitel araştırma; *“varsayımlarla ve bireyler veya grupların bir sosyal ya da insan sorununa atfettikleri anlamlara değinen ve araştırma problemlerinin incelenmesini içeren yorumlayıcı/kuramsal çerçevelerin kullanımı ile başlar. Bu problemi araştırmak için, nitel araştırmacılar; araştırmada, çalışmadaki insan ve yerlere duyarlı olan doğal ortamdaki veri koleksiyonlarını ve hem tümevarım hem de tümdengelimli, örüntü ve temalar kuran veri analizlerini içeren bir nitel yaklaşım kullanırlar. Nihai yazılı bir rapor veya sunum; katılımcıların seslerini, araştırmacının derin düşüncelerini, problemin kompleks bir açıklama ve yorumlamasını ve literatüre katkısını veya değişim çağrısını içerir”* şeklinde tanımlanmıştır (Creswell, 2018: 44). Bir başka tanıma göre nitel araştırma; *“gözlem, görüşme ve doküman analizi gibi nitel veri toplama yöntemlerinin kullanıldığı, algıların ve olayların doğal ortamda gerçekçi ve bütüncül bir biçimde ortaya konmasına yönelik bir sürecin izlendiği araştırma”* olarak ifade edilmektedir. Bu anlamda nitel araştırma okuyucuya gerçekçi ve betimsel bir şema sunma hedefindedir. Nitel araştırmacı ise; *“bizzat alanda zaman harcayan, deneklerle doğrudan görüşen ve gerektiğinde deneklerin deneyimlerini yaşayan, alanda kazandığı perspektifi ve deneyimleri toplanan veri analizinde kullanan kişi”* olarak ifade edilmektedir. Tüm bu bilgiler ışığında araştırma için nitel araştırmanın benimsenmesinde; bir taraftan tez konusu gereği atık madde toplayıcılarının bizzat gündelik hayatlarına girerek onlardan birebir bilgi almak, sahada araştırmacının katılımcı bir rol sergileyebilmesi, atık madde toplayıcılarının çalışma ve normal yaşamlarını nasıl algıladıkları ve deneyimlerini ortaya

koymaları etkili olurken, diğer taraftan nitel araştırmanın esnek olması, katılımcılara sorulacak soruların belli bir kalıba sokularak sınırlandırılmaması ve araştırma sürecinde gidişata göre araştırma tasarımında oluşturulabilecek değişiklikler gibi dinamikler öne çıkmıştır. (Yıldırım ve Şimşek, 1999: 19-27).

Çalışmanın nitel araştırma yapılmasına karar verildikten sonra bu çalışmanın ne tür bir nitel araştırma yaklaşımı türü olacağını belirleme aşamasına gelinmiştir. Bu anlamda yapılan çeşitli fikir alışverişleri sonucu bu çalışmanın *fenomenolojik* bir araştırma olarak tasarlanmasına karar kılınmıştır. Bunun nedeni tez konusu gereği atık madde toplayıcılarının bu işe başlama nedenleri, çalışma şartları, çalışma pratikleri, gelir seviyeleri, günlük hayatta karşılaştıkları sorunlar, barınma sorunları, gelecek beklentileri gibi süreçlerin atık madde toplayıcıları tarafından “*deneyimlenen*” ve bu deneyimlerin “*özünün*” tartışılmak istenmesidir. Bu anlamda fenomenolojik çalışma, “*birkaç kişinin bir fenomen veya kavramla ilgili yaşanmış deneyimlerinin ortak anlamının tanımlanması*” olarak ifade edilmektedir. Bir başka deyişle “*fenomenoloji, birkaç birey tarafından deneyimlenen bir fenomenin derinlemesine anlaşılmasını sağlamaktır*” olarak ifade edilmektedir. Bu anlamda fenomenoloji; “*neyin, nasıl*” deneyimlendiğini gösteren bir araştırma olarak insanların deneyimlerinin “*özünün*” ortaya çıkarıldığı ve tartışıldığı bir çalışma biçimidir. Yani insanların bir fenomen ile ilgili deneyimlerini anlamak, fenomen açısından bilgi sahibi olunması fenomenoloji için büyük önem taşımaktadır (Creswell, 2018: 77-83). Nitekim tez çalışmasının ilk iki bölümünde teorik olarak tartışılan konuların araştırma ile sonuçlandırılması için atık madde toplayıcılarının göç süreci ve bu işe başlama nedenleri, çalışma pratikleri, yaşadıkları sorunlar, insanların bakış açıları, resmî kurumlar ile ilişkileri, yaşam koşulları özetle sosyal ve ekonomik görünümün analiz edilmesi bir anlamda atık madde toplayıcılarının “*deneyimleri*” hakkında bilgi sahibi olmak araştırmanın amacı olduğu için araştırmanın “*fenomenolojik*” yaklaşım benimsenerek yapılması uygun görülmüştür.

2.2. Veri Toplama Yöntemi

Araştırmada nitel veri toplama yöntemlerinden biri olan “*görüşme yöntemi*” kullanılmıştır. Görüşme yöntemi; insanların “*gerçek yaşama ilişkin algılarını, anlamlarını, tanımlamalarını ve gerçeği inşa edişlerini bilmenin*” bir yolu olarak ifade edilmesi ve kişileri anlamak için kullanılan nitel veri toplama yöntemlerinden biri olması

açısından tez konusu gereği uygun bir yöntem olacağına karar verilmiştir (Punch, 2014: 165-166). Görüşme yöntemi bir anlamda günlük hayatta her zaman kullanılan “*konuşma*” ile amaçlanan verilerin toplanması süreci olarak ifade edilmektedir (Yıldırım ve Şimşek, 1999: 20). Patton’a (2014: 341) göre görüşme yöntemi, insanların hayata bakış açılarını ortaya çıkarmak, anlamlı ve bilinebilir olduğu düşüncesi ile başlamaktadır. Görüşme, insanların neler düşündüğünü ve insanların yaşadığı hikayelerini bir araya getirip birleştirmek için yapılmaktadır. Araştırma esnasında görüşme yönteminin bir parçası olan “*yarı yapılandırılmış derinlemesine görüşme*” yöntemi kullanılmıştır. Yarı yapılandırılmış derinlemesine görüşmede her ne kadar sorular önceden hazırlanmış olsa bile görüşmenin seyrine göre soru tarzlarını değiştirebilme, içeriğe bağlı kalarak soru üzerinde değişikliklere gidilebilme veya yeni sorular ekleme açısından araştırma örnekleme için uygun görülmüştür. Bu gibi esnekliklere sahip olduğu için yarı yapılandırılmış derinlemesine görüşme seçilmiştir (Güler vd., 2015: 115). Bir başka deyişle yarı yapılandırılmış görüşme yönteminin seçilmesinin nedenlerinden biri önceden hazırlanan görüşme sorularına ek olarak görüşmenin gidişatına göre farklı sorular sorulabilmesi açısından esnek olmasıdır. Bir diğeri ise, görüşme yönteminde insanlardan yanıt alabilme oranı daha yüksektir. Bu yöntemde araştırmacı katılımcının hal ve davranışlarını detaylı bir şekilde gözlem ve kayıt etme şansına sahiptir. Araştırmacının görüşme yapılırken ortamdaki kontrolü elinde tutabilmesi görüşmenin gidişatı için avantajlı bir durumdur. Görüşmenin gidişatına göre soruların yerleri değiştirilebilir. Görüşülen katılımcıların anlık verdiği tepkilerin kayıt altına alınabilmesi, bu tepkilerin yeni sorulara olanak vermesi ve görüşülen katılımcılardan doğrudan cevapların alınması araştırmanın detaylandırılması ve güvenilirliği açısından büyük önem taşımaktadır. Bu yöntemde görüşmeci bizzat katılımcıya birebir soruları sorması açısından karşı tarafın yanıt verme oranı da yüksektir. Yanıt vermese bile soruları değiştirerek veya farklı sorular sorarak ve karmaşık bir problem söz konusu olduğunda, görüşmeci karşı tarafa bu durumu detaylı bir biçimde açıklayarak bu sorulardan yanıt alabilmektedir (Yıldırım ve Şimşek, 1999: 97-98). Tüm bu nedenlerden ötürü veri toplama yöntemi olarak “*görüşme*” yöntemi araştırma için uygun bulunmuştur. Görüşme soruları literatür taraması sırasında gerçekleştirilen okumalar sonrasında tezlerden ve makalelerden derlenerek oluşturulmuştur.

2.3. Veri Toplama Süreci

Görüşmeler Temmuz 2019'da toplamda beş gün sürmüştür. Görüşmelerin tamamına tek başına gidilmiştir. Görüşme esnasında hem ses kayıt cihazı yardımı ile kayıtlar tutulmuş hem de notlar alınmıştır. Ses kaydı alınması araştırma raporu için büyük kolaylık sağlamaktadır. Soruların fazlalığı ve görüşme yapılan katılımcıların konuşma hızlarının farklı olması, konuşma hızları farklı olsa bile not tutarken görüşmeyi kesip katılımcının ne dediğini tekrar ettirmek görüşmenin seyrini olumsuz etkileyeceği için ses kaydı araştırmada veri toplama tekniklerinin başında gelmiştir. Gidilen belli yerlerde araştırma fotoğraflar ile desteklenmiştir. Görüşmeler yol kenarında, parkta ve atık madde toplayıcıların yaşadıkları depo/metruk binalarda gerçekleştirilmiştir. Görüşme sorularının katılımcı tarafından anlaşılmadığı kısımlarda sorular daha basite indirgenerek tekrar sorulmuştur. Katılımcılar genel olarak isimlerinin verilmesinin de kendileri için sorun olmayacağını bildirmişlerdir. Ancak katılımcı isimleri araştırma raporunda K1, K2, K3, K4... şeklinde verilecektir.

Nitekim tez çalışması kapsamında 21 atık madde toplayıcısı ile görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Bunların 4'ünde yeterli Türkçe bilmemeleri, işe kısa süre önce başlamaları ve kendilerini ifade etmek konusunda yetersiz kalmaları nedeniyle yeterli veri toplanamamıştır. Toplamda araştırma raporunda yansıtılacak 17 atık madde toplayıcısı ile 15 ila 57 dakikalık görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Görüşme gerçekleştirilen katılımcıların 10'u dernek üyesi, 7'si dernek üyesi değildir. Katılımcıların 8'i ile Dikmen'de, 5'i ile İskitler 'de, 3'ü ile Eryaman'da ve son olarak 1'i ile de Kızılay'da görüşülmüştür. 17 katılımcı ile görüşmelerin ardından görüşmelere devam edilmesi temenni edilmiş fakat alınan cevapların benzerlik göstermesi üzerine araştırmayı sonlandırma kararı alınmıştır.

Araştırmanın son günü ise SATDER başkanı ile görüşme yönteminin bir parçası olan yarı yapılandırılmış derinlemesine görüşme gerçekleştirilmiştir. Bu görüşmede Türkiye'de atık madde toplayıcıları, yaşadıkları sorunlar, atık yönetimi sisteminin işleyişi, TÜRK-İŞ ile dernek arasında yürütülen faaliyetler, derneğin kuruluşu, derneğin geleceği gibi konular ile ilgili verimli bir görüşme gerçekleştirilmiştir. Araştırmanın bitmesinin ardından toplanan verilerin deşifre edilmesi kısmı araştırmacı tarafından bir haftalık süreçte yapılmıştır.

2.4. Araştırmanın Sınırlılıkları

Bu tez çalışmasının amacı enformel bir istihdam türü olarak atık madde toplayıcılarının sosyal ve ekonomik görünümünü analiz etmektir. Tez çalışması bu amaç çerçevesinde şekillendirilerek sınırlandırılmıştır. Bu bağlamda araştırma verileri katılımcılara yöneltilen görüşme soruları ve katılımcılar tarafından verilen cevaplar ile sınırlıdır.

Atık madde toplayıcılarına ulaşmak ve onlarla görüşme yapabilmek oldukça zorlu bir süreç olmuştur. Zira atık madde toplayıcılarının çalışma ve yaşam koşullarında zorluklar yaşaması bu insanları hayat karşı umutsuz insanlar haline getirmektedir. Bu doğrultuda görüşme yapılan katılımcıların 10'una SATDER aracılığı ile ulaşılmıştır. Dolayısıyla çalışmanın temel sınırlılığını atık madde toplayıcılarına ulaşma güçlüğü oluşturmaktadır. Zira SATDER üyesi olmayan 7 kişi ile yapılan görüşmeler yoğun ikna çabaları sonucu gerçekleştirilmiştir.

Araştırma kapsamında 21 kişi ile görüşme yapılmıştır. Ancak yeteri kadar Türkçe bilmemeleri, işe kısa süre önce başlamış olmaları ve kendilerini ifade etmeleri konusunda yetersiz kalmaları nedeniyle katılımcılardan 4 tanesine ilişkin yeterli veri toplanamamıştır. Bu nedenle araştırma kapsamında yapılan görüşmelerden 17 katılımcıya ilişkin veriler rapora yansıtılmıştır.

Görüşme yapılan katılımcılardan 3'ü ses kayıt cihazı ile kayıt yapılmasına karşı çıkmıştır. Çalışmanın gerçekleştirildiği üniversite ve çalışmanın amacı konusunda detaylı bilgi verilmesinin ardından 2 katılımcı ses kaydı alınmasını kabul etmiştir. Diğer katılımcı ise çekincelerinden dolayı ses kaydı alınmasını kabul etmemiştir. Bu durum araştırmanın diğer bir sınırlılığını oluşturmaktadır.

Bu kısma kadar; enformel bir istihdam türü olarak atık madde toplayıcılarının sosyal ve ekonomik görünümüne ilişkin araştırma bulgularına geçilmeden önce tez çalışması kapsamında araştırmanın amacı ve araştırma metodolojisi açıklanmıştır. Bu bağlamda araştırma metodolojisi; araştırmanın yöntemi, veri toplama yöntemi, veri toplama süreci ve araştırmanın sınırlılıkları ekseninde açıklanarak araştırma hakkında bilgiler verilmiştir. Bundan sonraki başlıklarda ise araştırma sürecinde toplanan veriler

değerlendirilecektir.

3. ARAŞTIRMA BULGULARI

3.1. Araştırma Örnekleminin Sosyo-Demografik Özellikleri

Tablo 7: Katılımcıların Sosyo-Demografik Özellikleri

KATILIMCILAR (ATIK MADDE TOPLAYCILARI)	YAŞ	CİNSİYET	MEDENİ DURUM	ÇOCUK	EĞİTİM DURUMU	MEMLEKET	DERNEK ÜYESİ OLUP OLMAMA
KATILIMCI 1	28	Erkek	Evli	2	İlkokul	Şanlıurfa	Dernek üyesi
KATILIMCI 2	22	Erkek	Evli	-	Ortaokul	Şanlıurfa	Dernek üyesi
KATILIMCI 3	32	Erkek	Evli	5	İlkokul	Şanlıurfa	Dernek üyesi
KATILIMCI 4	37	Erkek	Evli	1	Üniversite	Şırnak	Dernek üyesi
KATILIMCI 5	49	Erkek	Evli	4	İlkokul (Terk)	Mardin	Dernek üyesi
KATILIMCI 6	29	Erkek	Evli	-	Ortaokul	Mardin	Dernek üyesi
KATILIMCI 7	30	Erkek	Evli	1	Ortaokul (Terk)	Mardin	Dernek üyesi
KATILIMCI 8	16	Erkek	Bekar	-	Ortaokul	Adana	Dernek üyesi
KATILIMCI 9	50	Erkek	Evli	3	Lise	Mardin	Dernek üyesi
KATILIMCI 10	60	Erkek	Evli	5	İlkokul	Hakkâri	Dernek üyesi
KATILIMCI 11	31	Erkek	Bekar	-	İlkokul	Ankara	Dernek üyesi değil
KATILIMCI 12	19	Erkek	Bekar	-	Lise	Ankara	Dernek üyesi değil
KATILIMCI 13	28	Erkek	Evli	3	İlkokul	Şanlıurfa	Dernek üyesi değil
KATILIMCI 14	40	Erkek	Evli	8	İlkokul	Şanlıurfa	Dernek üyesi değil
KATILIMCI 15	48	Kadın	Evli	9	-	Gaziantep	Dernek üyesi değil
KATILIMCI 16	47	Erkek	Evli	2	-	Siirt	Dernek üyesi değil
KATILIMCI 17	33	Erkek	Bekar	-	-	Adana	Dernek üyesi değil

Görüşme yapılan katılımcıların 16'sı erkek, 1'i kadındır. Katılımcıların yaşları 16 ila 60 arasında değişiklik göstermektedir. Katılımcıların 13'ü evli, 4'ü bekar.

Katılımcıların 6'sı ilkokul mezunu, 3'ü ortaokul mezunu, 2'si lise mezunu, 1'i üniversite mezunu, 1'i ilkokul terk, 1'i ortaokul terk, 3'ü hiç okumamış olmak üzere çeşitlilik göstermektedir. Katılımcıların 5'i Şanlıurfalı, 4'ü Mardinli, 2'si Adanalı, 2'si Ankaralı, 1'i Şırnaklı 1'i Gaziantep'li, 1'i Hakkari'li ve 1'i de Siirtlidir.

Tablo 7'ye bakıldığı zaman örnekleme erkeklerin yoğunlukta olduğu söylenebilir. Katılımcılardan sadece 1'i kadındır. Atık madde toplayıcılığı işinde erkeklerde yoğun olarak seyir gösterdiği bulgular neticesinde görülmektedir. Çok zor durumda olan ailelerde de kadınlar mecburiyetten veya evin erkeğine yardım etmek için çalışmaktadırlar. Örnekleme bulunan kadın katılımcı yoğun ikna çabaları sonucu görüşmeyi kabul etmiştir.

Evli olan katılımcıların çocuk sayılarına bakıldığında; örneklem içerisinde yer alan katılımcıların 6'sının çocuğu olmamakla birlikte diğer 11 kişinin çocuk sayıları 1-9 arasında çeşitlilik göstermektedir.

3.2. Atık Madde Toplayıcılığına Başlamak

Bu başlık altında atık madde toplayıcılarının göç süreçleri, atık madde toplama işini yapma nedenleri ve kimin aracılığı ile bu işe başladıkları sahada edinilen bulgular eşliğinde incelenecektir.

3.2.1. İşsizliğin Bir Görünümü Olarak Enformel Bir İstihdam Türü Olan Atık Madde Toplayıcılarının Göç Süreci ve Bu İş Yapma Nedenleri

Türkiye'de yaşanan iç göç iki temel bileşen etrafında seyir etmektedir. Bunlardan ilki göçün klasik nedeni kabul edilen "*kırın iticiliği*" ve "*kentin çekiciliği*" etrafında kendisini göstermektedir. Kırdan kente göçün temel nedeni yaşanan "*yoksulluk*" ve "*yoksunluktur.*" Türkiye'de yaşanan göç gerçeği 1950'li yıllarda kendisini göstermeye başlamıştır. Bu yıllarda Amerika'nın yaptığı Marshall yardımları ile birlikte tarımda makineleşme artmış ve teknoloji, ulaşım ve altyapıda yaşanan gelişmeler ile birlikte tarımda istihdam fazlası oluşmuştur. Yaşanan bu gelişmeler neticesinde "*ekonomik ve teknik*" nedenlerle kırsal kesimden kentlere doğru göç başlamıştır. Özellikle 1980'li yıllarda Türkiye'de uygulanan neoliberal politikalar neticesinde sosyal refah devleti uygulamalarının tahribat sürecinin ve küreselleşmenin kendisini göstermeye

başlamasıyla yoksulluk görüntülerinin artmaya başladığı ifade edilmektedir. 1990 yılı sonrasında ise insanların gayri iradi bir şekilde kentlere göç etmesini mecbur kılan zorunlu göç ortaya çıkmıştır. Bu durumda insanların kentlere göç etmesinin ana etkeni olan ekonomik nedenlerin yerini güvenliğin aldığı söylenebilir. Özellikle bu zorunlu göç hareketi Doğu Anadolu ve Güneydoğu Anadolu Bölgesinde yaşanan olaylar nedeniyle 1990'lı yıllarda artış göstererek seyretmiştir. İkincisi ise yoksulluğun nedeninin göç olduğu söylenebilir. Nitekim kentlere göç eden insanların kentlerde çok daha ağır şartlar altında yaşam sürdüğü ifade edilmektedir. Zira kırsal alanlarda geçimlik de olsa bir gelir elde eden bu kesim genel olarak kentlerde bu geliri de elde edememektedirler (Tümtaş, 2009: 114-116; Tümtaş ve Ergun, 2014: 6-7).

Günümüzde kentlerde var olan “*kentsel yoksulluk*” olgusu göçmenlik ile sıkı bağları olan bir kavram olarak ifade edilmektedir. Bu noktada kentsel yoksulluk ve göç ilişkisi arasında iki taraflı bir ilişki söz konusudur. Bunlardan ilki; özellikle gelişmekte olan ve az gelişmiş ülkelerde kentsel yoksulluk olgusunun meydana gelmesinde göçün önemli bir etkisinin olduğu söylenmektedir. İkincisi ise kentlerde var olan yoksulluktan en fazla etkilenen kesimin göçmenler olmasından gelmektedir. Bir anlamda göçün kentsel yoksulluğun “*kurucu*” bir basamağı olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır (Kaygalak, 2001: 132-135). Zira gelişmekte olan ülkelerde nüfusun büyük bölümleri kırlardan kentlere doğru göç etmektedir. Ancak kentlerde var olan sanayi istihdamı aynı hızla büyümediğinden kentlere göç eden insanlar formel sektörde iş bulamamaktadır. Bunun sonucunda “*ücretli istihdamın*” dışında kalan insanlar kendi istihdamlarını kendileri oluşturmaktadır. Bir ekonomide formel sektörlerin insanlara istihdam yaratmada yetersiz kalması durumu enformel sektörün ekonomi içinde sürekli bir hale gelmesine neden olmaktadır. Kentlerde modern ekonomik faaliyetlerdeki yatırımlar bir başka deyişle formel sektördeki yatırımlar sanayileşmiş ülkelere “*kapital yoğun teknolojilerin*” ithal edilmesini zorunlu hale getirmektedir. Böylece modern sektör istihdamının içerisine giremeyen kesim yoğun bir “*işgücü arzı fazlalığı*” oluşturmaktadır. Kentlerdeki bu işgücü arzı fazlalığı “*işsiz*” olarak işsizlik sigortası vasıtasıyla desteklenmediği sürece kendi çalışma alanlarını kendileri yaratmak durumunda kalacaklardır (Ekin, 1995: 36-39). İşsizlik sigortasının var olduğu ancak kapsamının geniş olmadığı durumlarda ise işsiz kalanların yine büyük bir kısmı enformel çalışma biçimlerinde istihdam edileceklerdir (Özşuca ve Toksöz, 2003: 46).

Kentlere göç yeni sorunlar meydana getirmektedir. Göç ile birlikte kentlerin nüfusunun artış göstermesi, dengelerin bozulması, istihdam, tüketim, sağlık, eğitim vb. ihtiyaçların karşılanması ve karşılanmasında yaşanan sıkıntıların var olması gibi durumlar insanların kentlerde var olabilmeleri için enformelleşmeye itmektedir (Aytaç, 2018: 19). Yani bir anlamda Türkiye kentleşmenin yarattığı ve yaratacağı sorunları, bir başka deyişle altüst oluşları enformelleşme ile atlatmaktadır. Enformelleşmenin gücü ve dinamizmi ile Türkiye, kentleşmenin yarattığı sorunları tam olmasa da belli çerçevede üstesinden gelebilmeye çalışmıştır (Işık ve Pınarcıoğlu, 2011: 96). Nitekim bu enformelleşmenin çözülmemesi gereken bir olgu olduğu demek değildir. Toplumda çözülmesi gereken önemli sorunların başında enformel istihdam gelmektedir.

Bu bilgiler ışığında katılımcıların Ankara'ya göç etme süreci ve bu işi yapma nedenlerini araştırma bulguları ile beraber incelemek konunun anlaşılabilirliği açısından faydalı olacaktır.

K1: Urfa'ya gidiyoruz. Burası bizim için mesela acil bir şey olur daha yakın bizim için. O yüzden 2009'da Ankara'ya geldim. Urfa'da iş yoktu. Bizde köy büyüklerimizden görerek bu işe başladık. Yapacağımız bir iş yoktu. Bundan önce İstanbul'da bu işi yapıyordum. İstanbul'a 2004'te geldim. Sonra Ankara'ya geldik. İlk etaplarda buranın şartları daha rahat geldi, yol mesafesinden. Urfa'dan İstanbul'a gitmek daha zordu. Burası bize daha yakın. 20 saatlik yolu şimdi biz 12 saatte Ankara'ya geldik. Farklı bir iş imkânı sunulmadı bize. Kim istemez ki sabah işe gitsin, akşam eve gitsin çocuklarının yanına gitsin. Bizim mesela Doğu'da şartların uygun olmadığından dolayı biz buraya geliyoruz. Herhangi bir işimiz olsa zaten biz buralara gelmeyiz. Mecburen geliyoruz, ailemizden ayrı yaşıyoruz. 15-20 gün misafir niyetine ailemizin yanına gidiyoruz. Çocuklarımıza bir şey de izah edemiyoruz. Çünkü küçük çocuğa ne izah edebilirsin? Sevdirmekten başka bir şey yapamıyoruz yani. İnsan mesela, kendi şahsım olarak şöyle görüyorum; bir insan yıllarca kendi evladiyla kalsa yanlış şeyleri de öğretir, olağan şeyleri de izah eder. Ama biz gidiyoruz yanlışları var zaten haftaya gideceğiz üzmeylem diye bu sefer kıyamıyoruz.

K4: 19 senedir bu şehirdeyim. Buraya gelmeden Adana'da yaşıyordum. İş imkanlarından dolayı buraya geldim. İş imkânı olmadığı için Ankara'ya geldik

çalışıyoruz. Adana'da iş aradım bulamadım. Mesela bir kargo şirketine başvurduğum için almadılar beni. Şehir hastanesine başvurduğum o da aynı Doğulu olduğum için almadılar. Ondan sonra bir fabrikaya başvurduğum. Geri dönüş yapacağız dediler ama daha üç senedir geri dönüş yapmadılar. Aslen Şırnaklıyım ben. Demek ki bu terörist deyip almıyorlar. Ekonomik durumu buranın daha iyi olabileceğini düşündüğüm için Ankara'yı seçtim. Birincisi ekonomik yani maddi durum yetersizliği. İkincisi de başında kimse yok yani patronun yok. Bu işte özgürsün. İstedğin yerde oturursun, istediğin yerde kalkarsın, istediğin saatte çalışırsın. Şimdi çantayı alıp eve gidebilirsin. Ondan sonra sana çalış çalış diyen yok. Biraz da özgürlüğe yatkın bir iş bu. Başlıca nedenlerim bu. Bir de kendi ihtiyaçlarını uygun yoldan karşılayabilme. Atıyorum benim hanım aradı dedi ki; bir elektrikli soba bulursan ayır. Ben çöpten çıkarsa, temizse, kullanılabilir durumdaysa ayırıyorum. Ne oluyor? Ben 150-200 TL vereceğime bedava sahiplenmiş oluyorum. Eğer bozursa küçük bir tamiratla onu hallediyorum.

K4 görüşülen katılımcılar içerisindeki tek üniversite mezunu kişiydi. Adana'da çeşitli iş başvuruları yaptığı halde etnik kökeninden dolayı damgalama işlemine tabi tutulduğunu ifade etmektedir. Bu işe başlamasının temel nedenine ise ilk sıraya “maddi durum yetersizliğini” koymaktadır. İkincisi ise “kendi patronunun kendisi” olmasından dolayı atık madde topladığını ifade etmektedir. Yani atık madde toplayıcıları Dinler ‘in (2014: 45) deyimiyile “kendi bedeninin denetçisi gibidir.” Bu anlamda herhangi bir denetim ve kontrol edilmeksizin çalışmaları bu söylemi kanıtlar niteliktedir. Yine Dinler ‘in sözlerini destekleyici K3 şöyle demiştir; *bu işin patronu yok kendi işin. İstersen çıkarırsın. Bak bugün gitmedik oturuyoruz. Kimse gelip de bana diyemez: Niye gitmedin, niye oturuyorsun?*

K6: Eşim Adana'da. Biz Mardin'deyken siyasi sebeplerle köy boşaltılmıştı. Herhalde olaylar olduğundan dolayı boşaltmışlar. Adana'dan da iş durumu olmadığı için Ankara'ya geldik. Hep Suriyeli olduğum için iş yok. 15 yıldır bu şehirdeyim. Aslında başka bir iş için buraya gelmiştik çalışmaya. Olmayınca böyle böyle kâğıt topladık, kâğıtçı olarak kaldık. İş aradım Adana'da. İş yok. Komple Suriyeliler yerleşmiş. Sınıra yakın ya. Adam 15-20 milyona çalışıyor

Suriyeli. Bir evli insanı hayatta kurtarmaz. Biz buraya lokantada çalışalım diye geldik. Bu Afganları yerleştirdiler. İş için geldik. Bir baktık buradayız. Ekmeğimiz neredeyse oradayız. Yıllardır aynı şekilde devam ediyoruz. Düştüğ buraya. Buraya gelmişiz. Burada kalmışız. Buraya alışmışım. Adana'dan çok ben burada kalmışım. Kendimi bildim bileli ben buradayım. Parasızlıktan başladık. Bu son meslek. Bundan aşağısı var mı? Biz de isteriz sabit sigortalı bir işte falan çalışmak.

K6 Mardin'de siyasi nedenler ile köylerinin boşaltıldığını ardından Adana'ya göç ettiklerini ifade etmiştir. Adana'da ise yeterli iş olanaklarının olmadığını ifade eden K6 Adana'da atık madde toplama işinde yoğun olarak Suriyelilerin çalıştığını ve gelirlerini düşürdüğünü ifade etmektedir. Adana'da iş imkanlarının olmamasından dolayı da Ankara'ya başka bir iş için göç ettiğini, o işe Afganistanlı kişiler alınca atık madde toplayıcılığına başladığını ifade etmiştir. Bu noktada şunu söylemek gerekir ki; yabancı kaçak işçiler enformel sektörde çalışarak yerli işçilerin gelirlerini düşürmekte ve çalışma şartlarının daha ağır hale gelmesine neden olmaktadır (Ekin, 2000: 266). Ayrıca K6'nın *bundan aşağısı var mı?* sözü kendisini toplumun en alt tabakasında görmesi açısından üstünde durulması gereken bir durumdur. Yine kendisinin *biz de isteriz sabit sigortalı bir işte falan çalışmak* sözleri bu işi mecburiyetten yaptığını da açıklamaktadır. Nitekim K6'nın bu söylemi toplum içerisinde kendilerinin "sınıfsal hiyerarşinin" en altında olmalarını düşünmeleri açısından önem taşımaktadır (Yardımcı ve Saltan, 2007: 222).

K8: Adana'da yaşıyorum. Buraya çalışmak için geldim. Aile sıkıntısı vardı biraz. Borç falan vardı. O yüzden Ankara'ya geldim. Mecbur okulu bırakmak zorunda kaldım. Ben kendim bırakmak istedim. Ailem çok dedi oku oku. Ben kendi isteğimle geldim. Maddi durumlar vardı ev içinde bende başladım. Yeni ev yaptık. Abim onlar hepsi üst üste evlenince borçlarımız oldu. Üç senede dört tane düğün yaptık. Borç altına girdik biraz. Bizde mecbur buraya gelmek zorunda kaldık. Adana'da iş yok ki. Suriyeliler bırakmamış iş. Borcumuz vardı. Aile arasında maddi sıkıntılardan dolayı bu işe başladım. İş aradım Adana'da. Bulamayınca buraya gelmek zorunda kaldım.

K9: 1998'den beri Ankara'dayım. 21 yıl olmuş. Buraya gelmeden Mardin'de yaşıyordum. Yokluktan dolayı, parasızlıktan dolayı, işsizlikten dolayı buraya

geldik. Mardin'de 1992 ve 1993 yılları arasında Karayollarında çalıştık. Sigortalıydık. O zaman bir hükümet değişti. Beş yüz kişi hepimiz işsiz kaldık. Tazminat da alamadık. İşsiz kaldık. 2 yıl çalışmışım. Ondan sonra perişan olduk. Sonra Diyarbakır'a geldik. Üç, dört yıl burada kaldık. Diyarbakır'da iş yok, güç yok. Perişan olduk. O zamanlar benim kardeşim Ankara'ya geldi. Bana telefon etti. Büyük bir holding vardı. Kardeşim de orada işçi olarak çalışıyordu. Beni de çağırıldı. Ben de oraya gittim. İki, üç yıl orada çalıştım. Sağlam bir şirketti. Oranın da işi bitince başka bir büyük şirkete geçtim. Orada da beş, altı yıl çalıştım. Altı yıl çalışıp, altı ay boş alıyorduk. Burası da bitince baktık olacak gibi değil. Dedik; en iyisi kendimize sağlam bir iş bakalım. Böyle giderse biz emekli olamayız. Baktım oradan da çıktım. Ondan sonra bir gün orada, bir gün burada çalışmadığımız yer kalmadı. Sigortamızı doldurduk. En son işte Gençlik ve Spor Bakanlığı'nda temizlik firmasına girdik. Beş, altı yıl orada çalıştık. Orada da kadro verirler ümidiyle bir iki yıl fazla çalıştım. Sonra dediler; senin yaşın doldu. Sana kadro falan veremeyiz. İşte en son orada emekli oldum. Arkadaşlara baktım onlar topluyor. Bende topladım. Bir zararını görmedik çok şükür. Gelir olmadığı için mecbur başladık.

K9 görüşme yapılan katılımcılar içerisinde emekli olan tek kişi idi. Ancak emekli olduğu halde şu sözleri maddi açıdan yetersizlik yaşadığını destekler niteliktedir: 3 tane çocuğum var. En büyük oğlum ve kızım üniversiteyi okuyor. Bir oğlum da lise üçe gidiyor. Okutuyorum ama nasıl okutuyorum. Okutana kadar gözüm çıkıyor.

K10: 2005'te geldim Ankara'ya. Bu şehre gelmeden Van'daydık. Hakkari'den göç edip de Van'a geldik. Van'da geçimimiz sağlanmadı buraya geldik. Van'da başka yerlerde çalışıyordum. Şirketlerde falan. Tabi gurbetteydim. Olmadı. Buraya geldim. Geçimsizlikten geldik buraya. Ekmek olmayınca ne yapacaksın? İş olmadı mı ne yapacaksın? İş aradım orada. İş yok. İş sahası yok. İş olmayınca çocuklarım aç kalmasın, rezil olmasın diye bu işe başladım. Bir tanıdık vardı. Dedin gelin buraya, bizde geldik.

K15: 10 yıldır buradayım ama hiçbir şey anlamadık. Geldik geldik gittik. Nizip'teydik buraya gelmeden önce. İşte karton toplamaya geldik. Baktık herkes geliyor. Bize de haber ettiler. Bizde geldik. Ekmek işte. Ekmeğimi çıkarmaya

geldim. Benim kayınım buradadır. Gelin burada karton toplarsanız gelin yapın dedi bu işi. İşim yoktu, gücüm yoktu. Dar durumdaydım. Çoluğumu çocuğumu geçindiremiyordum. Mecbur bu kartona başladım. Çok şükür buraya kadar geldik işte. Çok şükür helal ekmek diye seviyorum. Alnımızın teriyle geziyoruz, getiriyoruz. Çocuklarımıza getiriyoruz şükür.

K16: 20 yıldan fazladır bu şehirdeyim. Buraya gelmeden Adana'daydım. Siirt'ten o zamanlar terör olayları olunca mecbur kaldık köyü terk ettik. Şimdi Devlet ya korucu olacaksınız dedi. Öbürü de dedi bizimle çalışacaksınız. Rahmetli babam da dedi ne sendeyim ne sendeyim. O yüzden köyü terk ettik geldik Adana'ya. Eşyamızı topladık, yükledik kamyonu. Adana'ya geldik. Ankara'ya da Adana'da iş bulamadığım için geldim. Çok başvurmuştum işlere. İŞKUR'a başvurmuştum. Hiç sonuç yok. Sonra buraya geldim. Çocuklarımın durumu için. Okuyorlardı çünkü sıkıntı oluyordu. Mecbur kaldım. Ankara'ya yerleştim. Ailem de buradaydı. 7 sene burada kaldılar. Gecekondu yıkıldığı için yer bulamadık. Evime yolladım. Adana'da evim var. Ben kendim bıraktım. 1 sene bende gelmedim. Sonra tekrar geri döndüm. Bahçe işi 30-50 TL 'lik işler vardı. Ama çark dönmüyor. Ben sadece çocuklara günlük 30 TL harçlık veriyorum. O yüzden dedim Ankara'ya gideyim. Toplu para kazanmak daha iyi. İyi kötü ne gelirse şükür. Mecbur kaldığımız için topluyoruz biz. Ben bu işi yapmasam başka bir iş yapamam. Ya hırsızlık yapacağım ya da kötü işler yapacağım. İnsanlıktan çıkarım anlayacağın. Bu işe başvurduğumuz için kendi kendimizi kandırıyoruz. Çarkımız dönüyor diyoruz. Bu işi yapmasaydım her türlü kötü şey aklıma gelirdi.

K16'nın Ankara'ya göç etme nedenini memleketinde yaşanan siyasi olaylar oluşturmaktadır. Görüldüğü üzere K16'nın şu sözleri *ya hırsızlık yapacağım ya da kötü işler yapacağım*; Özgen'in (2006: 11) sözlerini destekler niteliktedir; *"günümüzde bir şehrin en yoksullarından ziyade en itilmiş ve en çaresiz grupları atık toplama işine yönelmektedirler"* demiştir. Gerçekten de görüşülen katılımcıların hepsi bu işi mecburiyetten yaptıklarını ifade etmişlerdir. Nitekim tüketim toplumunun zorunlu sonuçlarından biri olan yeni yoksulluk tabiri *"umutsuzluk"* üretmektedir. Küreselleşme ile birlikte neoliberal politikalar sonucunda toplam üretilen gelirin toplam nüfus içerisinde adaletsiz dağıtılması insanların umutlarını yok etmektedir (Karakaş, 2010: 9).

K17: Ben 2016'da geldim buraya. 3 yıldır buradayım. Buraya gelmeden önce Adana'daydım. Kütahya'da çalışıyordum. Ondan sonra Marmaris'te çalıştım çöpte. Elâzığ'da, Antalya'da, Muğla'da, Bodrum'da, İstanbul'da, Bursa'da çöpte çalıştım. Çoğu illerde çalıştım. Adana'da Suriyeliler var. Şu anda orada iş bulamazsın. Ekmeğimizden ettiler bizi. Orada olsam hırsızlık yapmaya devam ederdim. Ama burada kendime çalışıyorum. Günlük 100 TL yine kazanıyorum. Bu ayda 3000 TL yapar. Ben aylık 3000 TL orada kazanamam. O yüzden gitmiyorum Adana'ya. Benim ailevi durumum hiç yok. Dedemden kalma bir evimiz var. İşte kışın yağmur yağıyor. İçeriye geliyor yağmur. İçeridekiler perişandır. Benim babam bırakıp gittiğinden beri aileme bakacak kimse yoktu. Abim zaten ceza evindeydi. Bayram günleri geliyordu. Anneme gidip diyordum bugün bayrammış. Annem oturup ağlıyordu. Sonra dedim bu yokluk. Hayat seni ister istemez bu çöpün içine sokuyor. Çöp olmasın başka bir işine sokuyor. Biz de bu işin içine girdik. Sokaklarda yattım. Memleket değiştirdim. Aileme biraz olsun katkı sağlayabilmek için yaptım. Kimsenin kötüsü olmasın, kardeşlerim kimseye muhtaç olmasın diye çalışıyorum. Onlar sıkıntı yaşamasin ben yaşayayım. Zaten yaşamışım yaşayacağım kadar. Ben kendimi onlara feda ettim.

Günümüzün önemli sorunlarından biri olan işsizlik ve istihdam sorunu yadsınamaz bir gerçektir. Özellikle küreselleşme ile birlikte süregelen işsizlik sorunu tüm dünyada ekonomilerin çözüm bekleyen sorunlarının başında gelmektedir (Akgeyik vd., 2004a: 30). Tüm bunlarla birlikte kentlere doğru göç nedeniyle artan nüfusun iş arayan kesiminin taleplerinin yeterince karşılanamaması; ekonomik krizlerin varlığı nedeniyle artan işsizliğin ve yoksulluğun enformel olarak istihdam edilen kesimin sayısını arttırdığı söylenebilir (Özşuca ve Toksöz, 2003: 57).

Tablo 8: Katılımcıların Göç Etme Nedenleri

KATILIMCILAR	GÖÇ ETME NEDENLERİ	K9	Ekonomik
K1	Ekonomik	K10	Ekonomik
K2	Ekonomik	K11	Ekonomik
K3	Ekonomik	K12	Ekonomik
K4	Ekonomik	K13	Ekonomik
K5	Ekonomik	K14	Ekonomik
K6	Zorunlu ve Ekonomik	K15	Ekonomik
K7	Zorunlu	K16	Zorunlu ve Ekonomik
K8	Ekonomik	K17	Ekonomik

Geçmişten günümüze var olan göçün insanlara etki eden en önemli sonucu işgücü ve istihdam yapısındaki değişim olarak değerlendirilmektedir. Göç eden insanların göç etme nedenlerinin temeli “*ekonomiktir.*” Yani kente göç eden insanların ilk hedefi iş bulmaktır. İşgücü piyasası açısından bakıldığında göç; işgücü talebinin işgücü arzını karşılayamadığı yerlerde zorunlu hale gelmektedir. Bu durum kentlerde “*yedek işgücü ordusunun*” oluşmasına neden olmaktadır. Nitekim bu durum ücretlerin düşmesi, işçi devrinin ve enformelleşmenin artmasına neden olarak işgücü piyasasını olumsuz etkilemektedir (Başel, 2006: 308). Bir diğer ifade ile göç etmeden önce sosyo-ekonomik açıdan yetersiz olan bu insanlar başka bir kente göç etmektedirler. Nitekim göç ettikleri yerlerde yeni bir yaşam kurmaya başlamaları yaşamsal koşulları daha zor hale getirmektedir (Tümtaş ve Ergun, 2014: 6).

Tüm bu bilgiler ışığında sahada görüşme yapılan katılımcılar göç etmelerinin ana nedeninin “*ekonomik nedenler yani işsizlik*” ve “*siyasi olaylar nedeniyle yani zorunlu göç*” olarak ifade etmişlerdir. Görüşme yapılan katılımcıların atık madde toplama işine başlamalarının ana nedenini ise “*işsizlik*” oluşturmuştur. Genellikle atık madde toplayıcılarının bu işe başlama nedenleri çeşitli nedenlere dayanmaktadır; kimisi fabrika ortamında karşılaştığı acımasız çalışma koşulları, kimisi işsizlik, kimisi özelleştirme, kimisi adli sicil kaydı kimisi de zorunlu göç sonucu bu işe başlamak zorunda kalmıştır (Dinler, 2014: 144). Bu bilgiler ışığında atık madde toplayıcıları metropol şehirlere göç eden büyük bir kitlenin yaşama tutunmasını sağlayan ve git gide kalıcı bir duruma gelen geri dönüşüm sektörünün önemli bir parçasını oluşturur duruma gelmiştir (Altuntaş,

2008; 36).

Katılımcılar genel olarak atık madde toplama işini mecburiyetten yaptıklarını vurgulamışlardır. Katılımcılar açısından formel olarak istihdam edilmek daha istenilir olmasına rağmen bu faaliyetlerin enformel sektörün sayısına göre daha az olması insanları enformel çalışma biçimlerine itmektedir. Zira enformel faaliyetler düşük gelirli ve güvencesiz olmasına rağmen “hiç yoktan iyidir” şeklinde değerlendirilmektedir (Portes vd., 1992, 42). Nitekim Yardımcı ve Saltan (2007: 217) atık madde toplayıcılığını “koşullar iyileştiğinde bırakılacak bir iş olarak başlanan ama koşulları değiştirecek birikimi sağlamadığından hiç bırakılmayan bir iş” olarak ifade etmektedir. Ayrıca formel sektörde iş bulamayan katılımcıların enformel bir istihdam türü olarak atık madde toplayıcılığına başlamalarının daha kolay olması nedeniyle bu işe başlamayı tercih etmişlerdir.

3.2.2. Enformel Dayanışma Mekanizmaları: Hemşehrilik, Akrabalık ve Arkadaşlık

Sektöre girişin kolay olduğu enformel sektörde iş bulamayan insanlar enformel bir istihdam türü olan atık madde toplayıcılığına “hemşeri, akraba, ırk, din ve mezhep” gibi bağlar aracılığı ile başlamaktadır. Kentlere göçün bir sonucu olarak meydana gelen işsizlik sorunu, insanları enformel sektörde çalışan tanıdıkları aracılığı ile bu tip işlerde çalışmaya itmektedir (Özkul ve Kanyılmaz, 2012: 45). Bir başka deyişle kırsal kesimden kentlere göç eden insanların kentlere uyum sağlamasını sağlayan en önemli unsur hemşehrilik ilişkileridir. Nitekim insanların kentlere göç etmeden önce, kentlere daha önceden gelen hemşerileri, akrabaları veya arkadaşları ilk iletişim kuracağı kişiler olmaktadır (Aytaç, 2018: 11-13). Bu noktada görüşülen katılımcılar bu işe “ya hemşehri ya akraba aracılığıyla ya arkadaş aracılığıyla ya da kendi istekleriyle” başlamışlardır.

K1: Zaten bizim köy büyüklerinden daha önce bu işi yapan vardı. Bizde onlara bakarak, onların da gelin bu işi yapın demesiyle farklı bir iş olmadığı için zorlama olmadan kendi isteğimizle bu işe başladık. Onlara bakarak bizde yaptık böyle.

K3: 10 yıldır buradayım. Buraya gelmeden İstanbul Bayrampaşa’da yaşadım. Aynı yine karton topluyordum. Bizim akrabalar buradaydı. Bana dediler gel.

Bende geldim işe başladım. Böylece bırakamadık. Başka bir iş yapamadığımız için, o kadar iş başvurusu yaptık diplomamız olmadığı için kabul olunmadı. Mesela ayakkabı yapan tamirciler var ya onlara başvurduğum, adam dedi diplomayı getir gel seni işe alayım. Bir daha da iş başvurusu yapmadım. Artık kendi işimi kendim yapıyorum. Serbest meslek yapıyorum. Arkadaşlarım vardı İstanbul'da madem diplomayı yok okul okumamışsın gel bizimle beraber karton topla dediler. Topladım baktım serbest meslek olduğu için bunu tercih ettim. İşte devam ediyoruz.

K4: Ailenin maddi imkansızlıklarından dolayı çalışmak zorunda olduğum için ilk başta başladım. Yani bir meslek yok. Seni bir işe yönlendirecek kimse olmadığı için en basit yapabileceğim iş buydu. Bu işe belli bir süre alıştıktan sonra zaten o şekilde devam etti. Ben çok da mülakatlara girdim ama genellikle ya elendik ya da Ankara'da dayın yoksa misali işe almadılar.

K6: Arkadaşlarımız ve dayım aracılığı ile başladım. Dediler ki gel çalış. Yapamazsan gidersen Adana'ya başka bir işe girersin. Bende başladım. Öyle böyle çöpün kokusunu aldık bırakamıyoruz. Uyuşturucunun tedavisi var çöpün yok. Çok sefer denedik bırakmak için. Bırakamadık. İşsizlikten bırakamıyoruz. Gerçeğini söyleyeyim sana. Mecburiyetten bırakamıyoruz. Yoksa hayatta yapmam. Bir yerden sonra insan tiksiniyor. Mecburiyetten olmazsa vallahi yapmam gerçeğini söyleyeyim.

K8: Ben kendim geldim. Baktım abilerim yapıyor bu işi. Hatta bana gelme çöpün içine oku dediler. Kendi isteğimle geldim. Bana oku dediler. Okumadım. Annem ve babam da oku dedi ama bıraktım.

K11: Atık toplama işi çeşitli çevremizden gördük. İşte birkaç arkadaşımız da bu işi yapıyordu. Biz de baktık biz de en azından işsiz insan zaten en azından boş duracağımıza hem kendi harçlığımızı çıkartıyoruz hem evimizin geçimine bakıyoruz öyle yani.

K15: Kayınım bize söyledi. Orada mağdur kalacağınıza gelin burada iş yapın dedi. Geldik bizde buraya göç ettik. Şükür Allaha, baktık ufak tefek kartondan boğazımız çıkıyor. Çoluğu çocuğu idare edebiliyoruz.

K16: Kendim buldum bu işi. Baktım işsizdim. Baktım herkes kâğıt topluyor. Kazancı nasıl dedim. İyi kötü kazanıyorsun dediler. Bir el arabası aldım elime. Bir çuval aldım. Yavaş yavaş geçti.

K17: Benim bir arkadaşım vardı Adana'da. Benim babam 2 evli olduğundan dolayı bizi bırakmış onların yanına gitmişti. İşte bende sokaklarda bulduklarımı toplayıp gidip hurdacıya satıyordum. Evde ekmek parası için. Benim arkadaşım geldi dedi ki; kâğıt topluyorum, günlük işte şu kadar kazanıyorum. 7-8 yaşındaki çocuk ne kazanacak dedim. Bir gün, iki gün gittim. Baktım işler güzel. En azından evimin yemek parası çıkıyor, pazar parası çıkıyor. Öyle öyle bir on sene falan yaptım Adana'da.

Kente gelen insanlar zaman içerisinde arkadaşlarını ve akrabalarını da buralara getirme gayretinde olmuşlardır. Kente yeni gelenlerin oluşturdukları mahallelerde kendisini gösteren gecekonduvarlığı da kentsel dokuda kendisini gösteren yeni yerleşim yerleri olarak ortaya çıkmıştır. Kente göç eden işsiz, eğitimsiz, yoksul ve mesleği olmayan kesimler her gün yeni bir sorun ile baş etmeye çalışmaktadır. Nitekim bu insanların yaşadığı “yabancılaşma, ayrışıklık ve marjinalite” daha da olağan bir yapıya dönüşmektedir. Özellikle kentlerde var olan işsizliğin ve yoksulluğun artış göstermesi hayatın tüm dinamikleri ve süreçlerine etki etmektedir (Aytaç, 2018: 8-11). Katılımcıların iş bulamamaları nedeniyle ve enformel sektöre girişin kolay olmasından dolayı bu sektörde kolaylıkla işe başladıkları görülmektedir. Akrabaları ve hemşerileri atık madde toplayıcılarına kendileri için yaşam ve çalışma koşullarını daha göç etmeden hazırlamaktadırlar. Bu insanlar akraba veya hemşerilerinin yanına göç ettikten sonra onların çalıştığı veya işlettiği depolarda işe başlamakta ve çoğu zaman bu depoda yaşamaya başlamaktadırlar (Yardımcı ve Saltan, 2007: 218).

3.3. Atık Madde Toplayıcılarının Çalışma Pratikleri

Bu başlık altında atık madde toplayıcıların çalışma deneyimleri, atık madde

toplayıcılığı tarifi, topladıkları atıkların değerleri, insanların bakış açıları, resmî kurumlar ile ilişkileri ve yaşadıkları sorunlar sahada edinilen veriler çerçevesinde çeşitli başlıklar altında incelenecektir.

3.3.1. Atık Madde Toplayıcılarının Bir Günü

Atık madde toplayıcılığı; gerek zor ve kötü çalışma koşullarına sahip olması gerek yapılan işin yüksek oranda sağlık riskleri taşıması gerekse toplayıcıların geri dönüşümü mümkün olan atıkları ev önleri ve sokakta bulunan çöp konteynirlerinden toplayarak ülke ekonomisi ve çevreye yeniden kazandırmaları bakımından önemli bir istihdam alanı olarak ifade edilmektedir (Ergun, 2005: 89). Geri dönüşümü mümkün olan atıkları toplayan bu insanlar topladıkları atıkları lisanslı geri dönüşüm firmalarına satarak kendilerinin ve ailelerinin geçimlerini sağlamaları ve çevreleriyle kurdukları ilişkiler bakımından kendi aralarında benzerlikler göstermektedirler. (Altuntaş, 2008: 40).

Atık madde toplayıcıları topladıkları atıklara ve bu atıkların türlerine göre kilogram başı gelir elde etmektedirler. Bu bağlamda atık madde toplayıcılığı günümüzde emek yoğun bir iş olarak göze çarpmaktadır. Zira atık madde toplayıcıları ne kadar geri dönüştürülebilir atık toplarlarsa o kadar kazanç sağlayacaklardır. Atık madde toplama araçları²³ ile atık toplayanların yanında kamyonet ve motorlar ile atık toplayanlar da görülmektedir. Özellikle kadınlar ve çocukların da ailelerine destek olmak amacıyla atık topladığı ve uzun çalışma saatlerinin olduğu göz önünde bulundurulursa bir hayli ağır koşullarda çalıştıklarını söylemek zor olmayacaktır.

Ankara’da yapılan görüşmelerde İskitler ve Dikmen’de görüşülen katılımcıların topladıkları atıkları hem depo hem de yaşam alanı olarak kullandıkları metruk binada ayrıştırdıkları gözlemlenmiştir. Dikmen’de toplanan atıklar depoda görevlendirilen kişiler tarafından ayrıştırılmaktadır. Kızılay’da görüşülen katılımcının atıkları yine Kızılay’da bir ara sokakta çocukları ve diğer çalışma arkadaşları ile ayrıştırdıkları rapor edilmiştir. Eryaman’da görüşülen iki katılımcının ise atıkları minibüsleri aracılığıyla topladıkları gözlemlenmiştir. Bu katılımcılar ayrıştırma işlemlerini evlerinde gerçekleştirmektedirler. Eryaman’da görüşülen diğer katılımcı ise topladıkları atıkları

²³ Kendi deyimleri ile “çek çek.”

evinin yanında biriktirdiği ve ayrıştırma işleminde çocuklarının yardım ettiğini ifade etmiştir. Nitekim günün büyük bir bölümünü geri dönüştürülebilir atık toplayarak geçiren katılımcılar topladıkları atıkları hem yaşam alanı hem de depo alanı kullandıkları metruk binalarda, yaşadıkları gecekondular veya apartmanlarının yanında veya yakınlarında ayrıştırarak lisanslı geri dönüşüm firmalarına satmaktadırlar.

Bu bilgiler ile birlikte katılımcıların bir günü nasıl geçirdiklerini araştırma bulguları eşliğinde incelemek konunun anlaşılabilirliği açısından faydalı olacaktır.

K1: Sabah saat 7'de kalkıyoruz. Kendi kahvaltımızı kendimiz hazırlıyoruz. Arkadaş içerisinde kimisi bardağı kendi yıkar, kimisi çay yapar, kimisi markete gider, kimisi sofrayı serer. Akşam 11'de getirdiğimiz yükleri seçeriz. Hepsinin kasası oraya, plastiği oraya, demiri oraya, tenekesi şuraya diye hepsini tek tek ayıklarız. Ve tekrar geliriz yukarıda otururuz 15 dakika falan çayımızı içeriz ve çek çeklerimizi alır işe gideriz. Tabi o gün ki malzemelerin ne çıkacağını bilmiyoruz. Çöp konteynırının içinde ne varsa onu biz alıyoruz. Gidip de resmi bir yerden bir şey alamıyoruz. O gün bir çuval mı çıkar iki çuval mı çıkar, ne kadar mücadele edersen, kaç kilometre yol yaparsan, arkadaşından önce şuraya gitsem şunu toplasam diye saat on buçuğa kadar çuvallarımız bağlayıp yükleyene kadar saat 11'i buluyor. Sonra tekrar gelip yemeklerimizi yeriz o da tek çeşit yemek oluyor. Sonra yatıyoruz. Haftada belki bir gün istirahat ediyoruz o da şartlar uygunsa. Eğer şartlar uygun değilse 15 gün bile istirahat edemeyebiliyoruz yani.

K3: Sabah kalkıp işyerimize geliyoruz. Buradan da arabalarımızı hazırlıyoruz. Maltepe veya Ulus bölgesine gidiyoruz. Oradan da çöplerden bulduğumuzu topluyoruz akşama kadar. Çek çekleri üç dört kişiyle araca yüklüyoruz. Bizi toplayacağımız yerlere bırakıyorlar. Akşam on on buçuğa kadar topluyoruz. Akşam tekrar bu arkadaşlarımızla çek çekleri kamyonla yükleyip buraya getiriyoruz. Burada herkes torbasını alıyor. Ondandan sonra bunun ayırmasını yapıyoruz. Ayırdıktan sonra kişi başına kaç kilo düşüyorsa herkesin adına yazıyoruz. Hafta sonu da paramızı bölüştürüyoruz. Kişi başına ne düşerse o dur. Akşam oldu mu da yorulduğumuz zaman işi bitiriyoruz. Yorulduktan sonra yine geliyoruz buraya. Burada da yine mallarımızı ayrı ayrı pet, plastik, alüminyum vs. şeyleri var. Ayrı ayrı seçip artık dinlenmeye geçiyoruz. Topladığımız mallar

bir araba oldu mu belirli yerlere, fabrikalara satıyoruz. O paralarımızı alıp, beraber topladığımız arkadaşlarla bölüşüyoruz. Kilolarımız belli zaten.

K6: Sabah kalkıyoruz. Çayımızı katıyoruz. Bu lokantalardan, pastanelerden poğaçaya getiriyoruz. Kahvaltımızı yaptıktan sonra arkadaşlarla kalkıyoruz, bölgeleri paylaşıyoruz. Birimizi boşa düşürmemek için. Birbirimizden habersiz bir yere girmiyoruz. Hepimiz ayrı ayrı sokaklara gidiyoruz. Artık o sokaklarda ne çıktıysa geliyoruz. Topladıklarımızı seçiyoruz. Sonra öğlen yemeğimizi yiyoruz. Bir saat istirahat ediyoruz. Sonra aynı şekilde devam ediyoruz. Öyle böyle günde üç seferimizi yapıyoruz. Akşam da gelip burada oturuyoruz. Birkaç kişi şarkı söylüyor, birisi saz çalıyor, birkaçımız kâğıt topluyoruz. Öyle geçiniyoruz. Her gün aynı sistem.

K7: Sabah kalkıyorum. İlk önce işe gitmeyi düşünüyorum. Çünkü burada yapacağımız iş para kazanmak. Çünkü gurbetçiyiz o yüzden para kazanmamız lazım. Ben bir gideyim 100-150 kg getirsem iyidir diyorum. Gece düşünüyorum hangi çöpte ne kadar çıkacak diye. Sonra işe çıkıyorum. 40 kg olsun 50 kg olsun toplayıp getiriyoruz. Tekrar yemek yiyip tekrar çıkıyoruz. Bu saat ona kadar devam ediyor. Ayırtırmayı ben yapmıyorum. Sabit adamlar var onlar yapıyor. Ben sadece getir götür işini yapıyorum.

K11: Sabah çıkarım kafama göre kalkarım ben. Alarm kurma gibi bir lüksüm yok, mecburiyetim de yok. Nerede kaldınız diye soran yok. Bugün işe gidemedim diye rapor alayım derdim yok. Yalan söyleme derdim yok. Kalkıyorum istediğim saatte. Canım isterse sekizde kalkarım, canım isterse öğlen kalkarım. Güzel bir kahvaltımı yaparım evimde, ailemle beraber. Sonra çıkarım arabamı düzeltirim. Malzemeleri toparlarım. Satacağım malzeme varsa onu satarım. Zaten muhtemelen günün üçte ikisini öldürüyorum. Akşam beş altı oluyor. Akşam ona kadar çalışıyorum. Sabah öğlen gibi atıkları ayırıyorum. Öğleden sonra genelde bir ile beş arası boş olduğum için satılacak malım varsa satıyorum. Sonra atık toplamaya çıkıyorum.

K13: Sabah saat 7 gibi evden çıkıyorum. Buraya geliyorum. (Metruk binaya demek istiyor. Atıkları biriktirdikleri ve bazı atık madde toplayıcılarının

yaşadıkları depoları.) Çek çeklerimizi hazırlıyoruz. Çuvallarımızı hazırlıyoruz. Arabaya bindirip Yüzüncüyıl'a gidiyoruz. Orada akşam 9'a, 10'a kadar topluyoruz. Sonra yavaş yavaş çuvallarımızı bağlıyoruz. Arabaya atıyoruz geri. Buraya gelip dağıtıyoruz. Ayırıyoruz. Saat 11, 12 gibi oluyor. Burada da ayırıyoruz. Zaten sabah bir daha çıkmamız lazım. Ondan sonra eve gidiyorum. Sabah yine aynı.

K15: Beşte de kalkıyorum, altıda da kalkıyorum. Bazen arabayla geziyorum eşimle birlikte. Bazen mazot paramızı yetiştiremediğimizde kendim geziyorum geliyorum. Akşam saat dokuz, ona kadar topluyorum. Sonra eve geri gidiyorum. Eve bırakıyoruz, döküyoruz. Sonra işte çoluk çocuk, kızlar ve oğlanlar yardım ediyor. Kızım ve oğlum bana el vurdurmuyorlar. Ben dinleniyorum. Sabah tekrar yine başlıyorum.

Tüm bu bilgiler ışığında İskitler 'de görüşme yapılan katılımcıların ilk olarak atık madde toplama araçlarını, kendi deyimleriyle çek çeklerini kamyonlara yükledikleri ve o gün atık toplayacakları ilçeye kamyonet ile gittiklerini ifade etmişlerdir. O gün topladıkları atıkları, yine çek çeklerini çalışma arkadaşları ile beraber kamyonete yükleyerek hem yaşam alanları hem de depo olarak kullandıkları metruk binaya getirerek ayrıştırma işlemini yapmaktadırlar. Bu işlemi yaparken kimin ne topladığı ve kaç kilogram topladığı da not alınmaktadır. Bunu K3 şöyle ifade etmektedir: *Atıyorum ben bugün 20 kg plastik, 20 kg karton, 30 kg demir getirdim. Benim belli zaten ne kadar topladığım.* Ardından topladıkları atıkların bir kamyoneti doldurması durumunda bunları lisanslı geri dönüşüm fabrikalarına sattıklarını ifade etmişlerdir. Dikmen'de görüşülen katılımcıların genelde çevre bölgelerde atık toplaması nedeniyle katılımcıların İskitler bölgesinden farklı olarak atık toplamaya kendi çek çekleri ile gittikleri gözlemlenmiştir. Yine burada toplanan atıklar bir kamyoneti doldurduğu zaman lisanslı geri dönüşüm firmalarına satılmaktadır. Eryaman bölgesinde görüşülen iki katılımcının da başka bir bölgeden Eryaman'a atık toplamaya geldiklerini görüşme esnasında belirtmişlerdir. Eryaman'da görüşülen diğer katılımcı ise Eryaman'a yakın bir bölgede yaşadığı için bu bölgede atık toplamayı tercih etmiştir. Kızılay'da görüşülen katılımcı da atıkları o bölgede topladığını ifade etmiştir. Nitekim toplanan atıklar türlerine göre kendileri veya belirli kişiler tarafından ayrıştırılarak depolarda veya evlerinin yanlarında

biriktirilmektedir. Son olarak katılımcıların topladıkları atıkların ayrıştırma işlemlerinin tamamlanmasının ardından yeterli bir seviyeye ulaşmasıyla lisanslı geri dönüşüm firmalarına satılması işlemi gerçekleştirilmektedir.

3.3.1.1. Çalışma Bölgeleri

Atık toplarken atık madde toplayıcılarının atık toplamak için çalıştığı bölge kendileri için önem taşımaktadır. Katılımcılar atık topladığı bölgelerle ilgili şu ifadeleri görüşme esnasında belirtmişlerdir:

K3: Yok istediğim her yere gidebilirim. Ama ben sadece Maltepe ve Ulus bölgesinde yapıyorum. İskitler'e yakın olduğu için bu yerlere gidiyorum. Kendi kafama göre atıyorum, ben Maltepe'ye gidiyorum bir şey olmayınca Ulus'a çıkıyorum. Ortam zaten belli oluyor. Yani sürekli geziyoruz işte. Herkes kafasına göre takılabiliyor. Kimsenin belli bir bölgesi yok.

K4: Çankaya'da topluyorum ben. Buraya alışmışız. Genellikle bu bölgeyi biliyoruz. Çevreyi de tanıyoruz. Yani çevrem burada. Arkadaşlarla beraber kararlaştırıyoruz. Mesela hangi bölgeye daha çok hakimsek, sokaklarına hakimsek genelde o bölgede çalışıyoruz. Mesela ben gidip Maltepe'de çalışmam çünkü oraya hâkim değilim. Oradaki atık toplayıcılarını tanımıyorum. Onlarla sorun yaşamamak için Çankaya bölgesinde çalışıyorum.

K5: Çankaya'da topluyorum. Bölgemiz olduğu için burada topluyorum. Alıştığımız için. Burada daha önce galericide de çalıştığım için daha tanıdık geliyor. Başka bölgeye gidemiyoruz. Uzak oluyor bize. Çek çekle Kızılay'a gidemeyiz. Gitsek bile 100 kg mal oluyor geri dönemeyiz. Akraba olduğumuz için kimse kimseye bir şey demiyor.

K6: Burada Çankaya'da topluyorum. Buraya alışmışız. 15 yıldır gelmişim buraya alışmışım. Farklı yerlere gittik ama alışamadık. Burası olmazsa Ankara'nın hiçbir yerinde yapamayız. Ben avucumun içi gibi biliyorum buraları. Sana gerçeğini söyleyeyim. Emniyetin bilmediğini biz biliyoruz. Biz bu kaldığımız yere yerleşmeden önce burası komple uyuşturucu satıcılarının yeri idi. 15 yıldır buradayız. Emniyetin boşaltmadığını biz boşalttık. İzin vermedik. Bizim burası

ekmek kapımızdır dedik. Öyle böyle boşalttılar. Şu an biz devam ediyoruz burada. Emniyette biliyor. Kaç kişi olduğumuzu. Giriş çıkışımızı hepsini biliyorlar. Biliyor ki buranın sorumlusu benim. Buradayım işte. Emniyetin bilgisi var. Kafamıza göre yerleşmedik buraya. İzin aldık. Çalışıyoruz. Mutluyuz. Akrabayız burada. Afganlısı, Suriyelisi gelse kabul etmeyiz buraya.

K11: Diğer atık toplayıcılarıyla ora benim mekânın burası senin diye bir derdimiz yok. Rabbim bizi yaratıyorsa muhakkak bir yerde nasibimizi verir yani. Eryaman insanı mesela bilinçli insanlar. Yaşamkent olsun, Çankaya, Yüzüncüyıl, Çakırlar ve Batıkent insanı olsun. İlçeden ilçeye çok fark ediyor. İşte ne oluyor buradaki insan doğaya daha çok önem veriyor. İnsanlar biliyor ki biz bunları alıp başka bir yere atmıyoruz. Buradaki çöp kabinleri de geniş. Neyin ne olduğunu bilen insanların olduğu yerlere gidiyoruz. Ayırıştırılmış bir şekilde atılıyor. Bizim içinde daha kolay oluyor toplanması. On tık daha iyi burası. Eski arkadaşlarımız çevremiz olduğu için açıkçası oturduğum muhitlere yakın pek dolaşmıyoruz yani.

K13: Maltepe'de de yapıyorum, Kızılay'da da yapıyorum. Ama en çok Yüzüncüyıl'a gidiyorum. Daha rahat benim için bu semt. Bildiğim yerler var. Marketler var, lokantalar falan var. Malzeme çıkıyor orada, plastik falan. Benim bildiğim yerler var o yüzden. Bazı günler gittiğim yerde iş yok. Mesela çıkmıyor bir şeyler. Ben Maltepe'ye gitmek zorunda kalıyorum, Kızılay'a gitmek zorunda kalıyorum. Kendim kararlaştırdığım yerlere gidiyorum. Kendimiz yapıyoruz bu işi.

K16: Evet sadece bu bölgede yapıyorum. 20 senedir burada olduğum için bu bölgeyi de tanıyorum. Yani bu bölgeyi bildiğim için çöp kaçta çıkıyor bildiğim için bu bölgede topluyorum. Herkes nasibine geziyor. Mesela bana abi sen yaşlısın. Çok uzaklara gitme. Sen buralarda topla diyorlar. Bana yaşımdan dolayı yardımcı oluyorlar. Çankaya bölgesinde topluyorum. Yillardan beri bu bölgede olduğum için burayı biliyorum ben. Aracım olmadığı için diğer yerler uzak. Bu çevreler yaşıma göre daha iyi. Yaşımdan dolayı ayaklarım da ağrıyor. Günde üç sefer çıksan akşam geldi mi halsiz kalıyor insan.

K17: Çankaya Öveçler 'de yapıyorum. İnsanların iyi olmasından dolayı, dışlamamasında dolayı burada topluyorum. Denemedim Kızılay'ı, Ulus'u ama burası iyidir. Yokuştur biraz. Yoruyor bizi ama bura öbür taraflara göre iyidir. Mesela İskitlere git çöplük. Ne hastalıklar varsa hepsi orada mevcut. Kimin kısmeti nerdeyse o orada toplar. Mesela ben bir sokağı alırım. Rabbim kimin ne kısmetini verdiyse o alır. Çoğu yerde ora benim, şura benim diyen var. Kendim yapıyorum bu işi. İnsanlarının iyi olmasından dolayı burada topluyorum. Çoğu beni tanıyor. Mesela evlerine girerim. Yemeklerini yerim. Banyomu yaparım. Telefonlarımızı şarj ederiz. Kaldığım yerde elektrik yok. İyiler yani aramızda bir sıkıntı yok. Petleri, plastikleri çöpe atmazlar. Poşete koyup bize verirler. Yani kızlarını bacımız gibi analarını da anamız gibi görürüz. Çok şükür bugüne kadar birine yanlışımız olmadı. O yüzden bu çevreyle aramız iyi.

Katılımcılar görüşme esnasında çalıştıkları bölgeleri genel olarak yıllardır alıştıkları bölge olması, bölgeye hâkim olmaları, o bölgedeki atık madde toplayıcıları ile sorun yaşamak istememeleri, yakın bölge olması, insanların bilinçli olmaları ve insanların davranışlarına göre belirlemektedirler. Nitekim bazı katılımcıların nereden hangi atığın çıkacağını bilmeleri çalışma bölgelerinin belirlenmesinde önemli bir rol oynamaktadır. Bu durum yıllarca aynı bölgede çalışmış olmalarından gelmektedir.

3.3.1.2. Çalışma Süreleri

Araştırma raporunda belirtilmesi gereken önemli bir noktada görüşme yapılan katılımcıların çalışma süreleridir. Katılımcıların 13'ü 10 saat ve üzerinde çalışmaktadırlar. Geri kalan 4 katılımcı ise 3 ila 7 saat arasında çalışmaktadırlar. Nitekim görüşülen katılımcıların geneli 10 saatin üstünde çalışmaktadır. Çalışma süreleri ile ilgili katılımcıların görüşlerine değinilecek olursa;

K1: Günde 10-16 saat arası çalışıyorum. Ailedeki durumuma göre değişiyor dinlenme günüm. Eğer orada bir sıkıntı varsa çalışayım ki eksikim fazla çoğalmasın. Eğer ki bir rahatsızlık söz konusu değilse 6 gün çalışıyorum. Pazar günü istirahat ediyorum.

K3: 10 ila 12 saat arası çalışıyorum. Haftada genel olarak haftanın yedi günü çalışıyorum. Ara sıra bir gün çalışmıyorum. Genelde bu dinlendiğim gün Pazar oluyor. Ben kendim bugünü Pazar'a getiriyorum. Çünkü Pazar günü fazla bir şey çıkmıyor çöplerde. Sabah saat sekizden akşam 9, 10'a kadar çalışıyorum. Çalıştığım bölgeye göre belirliyorum bu saatleri. Çalıştığım bölgelerde genelde bu saatlerde çöpler olduğu için.

K4: Günde 14, 15, 16 saat değişiyor. Haftanın bazen yedi günü çalışıyorum. Sağlık problemim yoksa haftanın yedi günü çalışıyorum. Genelde Salı günleri dinlenirim. Sabah sekizde çıkıyorum. Gece on bir, on ikiye kadar. İş durumuna göre belirliyorum bu saatleri. İş varsa gece on bir, on ikiye kadar çalışıyorum. İş yoksa yedi, sekiz gibi sonlandırıyorum.

K6: Ortalama 10 saat çalışıyoruz. Haftada bir gün kendimize istirahat veriyoruz. Evden sabah bazen altıda bazen sekizde çıkıyoruz. Akşam 10, 11, 12'ye kadar yolumuz var. İşin durumuna göre belirliyorum. Ben gidiyorum iki, üç saat boş. Sonra bu saati beş saate çıkarıyorum. Belirsiz bu biraz. Topladığın malzemeye göre oluyor.

K8: Sabah sekizden, akşam dokuz ona kadar çalışıyorum. Sabah sekizde çıkarsan, dışarıda kağıtçı olmuyor. Daha güzel mal var. Dokuz ona bırakırsan kağıtçılar bir şey bırakmıyor. Haftanın altı günü çalışıyorum. Pazar günü tatil. Kafama göre yapıyorum. İstersem şimdi tatil yaparım, istersem hiç çıkmam dışarı.

K9: Günde 4-5 saat falan çalışıyorum. Her gün çalışıyorum. Tatil yok bana. Zaten günde bir sefer topluyorum. Sabah beşte, altıda kalkıyorum, ona kadar çalışıyorum.

K15: 3-4 saat çalışıyorum. Bir gün dinleniyorum. Salı'dan Salı'ya dinleniyorum. Ben kendim belirliyorum. Sıcakta gezemiyorum. Rahatsız oluyorum. Yani akşam beşte çıkıyorum serinlikte, akşam dokuza kadar geziyorum.

K17: Günlük 15-16 saati buluyor. Kimi zaman 17 saati de buluyor. Uykuyu pek aramıyorum. Senenin 365 günü çalışıyorum. Tatilim yok. Gece yediden sabah altı, yediye kadar çalışıyorum. Bu arada yattığım saat en fazla iki, üç saat. Ben

belirliyorum. İster çıkarım ister çıkmam hesabı. Ama misal bugün sabah çıkmadım, akşam yine çıkarım. Akşam çıkmadım, sabah yine çıkarım. Günü boş geçirmem.

Katılımcılar ile görüşmeler sırasında elde edilen bir diğer bulgu ise atık madde toplayıcılarının çalışma sürelerini çöplerin evlerden, sitelerden, restoran veya marketlerden vs. o günkü çöplerin çıkarılış saatlerini takip etmeleri sonucu oluşturdukları gözlemlenmiştir. Bu durumu K12 şöyle açıklamaktadır: *Marketlerden gelen malzemeler o saatlerde olduğu için birde akşam üstü çöpler atıldıktan sonra öyle oluyor yani. Genelde market ve bildiğimiz yerlere göre saatlerimizi belirliyoruz. Yani evlerin, sitelerin, restoran ve marketlerin vs. atıklarını atma saatlerinin atık madde toplayıcıları tarafından takibi bu insanların gelir elde etmeleri açısından büyük önem taşımaktadır.*

Katılımcılar ile dikkat çeken bir nokta ise genellikle tatil yapmadıklarıdır. Zira bu işte düzenli bir gelirin olmaması ve ne kadar atık toplanırsa o kadar gelir elde edilmesi açısından katılımcıların büyük bir bölümü genellikle haftanın altı günü yoğun çalışma şartları altında çalışmaktadırlar. Tatil günleri genel olarak bir gün olmak üzere o günü de kendileri belirlemektedirler. Boş bıraktıkları gün katılımcıdan katılımcıya farklılık göstermektedir. Nitekim ne kadar geri dönüştürülebilir atık toplanırsa o kadar gelir elde edecekleri için günün uzun bir dilimini atık toplayarak ve tatil günlerini bir o kadar kısa tutarak günlerini geçirmektedirler.

Katılımcıların neredeyse hepsi “*kendi kendisinin patronu*” olması bakımından bu işte rahat olduklarını dile getirmişlerdir. Bu konuda K9 şöyle demektedir: *Ben belirliyorum çalışma saatlerimi. Kendi amirim kendimim. Benim amirim yoktur.* Yine bu konuda K11 şöyle demiştir: *Kafama göre çalışıyorum. En basiti şu an sizinle görüşüyorum. Arkadan bağırın bir müdürüm yok.* Katılımcılar bu işte serbest ve özgür bir şekilde çalıştıklarını ifade etmişlerdir. Bu bağlamda görüşme yapılan bütün katılımcıların çalışma sürelerini kendilerinin belirlediği ve bunu kendi kendilerinin patronu olmaları açısından açıklamışlardır.

3.3.2. Atık Toplarken Kişisel Önlem Almaları

Görüşme yapılan katılımcıların koruyucu ekipman takıp takmama konusunda sadece eldiven taktıkları, maskeyi ise almadıkları, rahatsız ettiği gerekçesiyle takmadıklarını ifade etmişlerdir. Bu durumu bazı katılımcılar şöyle açıklamışlardır:

K1: Eldiven takıyoruz ama maske takmıyoruz. Çünkü arabayı çektiğimiz zaman kendi canımızı zor taşıyoruz. Yemin ediyorum bazen hani halk rahatsız olmasa üzerimizdeki gömleği de çıkarıp öyle gezeceğiz yani o kadar yoruluyoruz, o kadar terliyoruz. Yolda yürüdüğün zaman bazı insanların elbisesi ağır gelir. Şimdi düşünün biz elbiseyi bırakın sırtımızda 100 kg, 50 kg, 60 kg ile yokuşları çıkıyoruz. Şimdi insan bunu yapınca maske takayım, gözlük takayım gibi şeyleri yapmayı ben çok yapamıyorum. Kıyafetlerimizi de biz yine çöpten bulduğumuz kıyafetleri biz kendimiz yıkayıp yine kendi imkanlarımızla biz onları giyiyoruz. Bir yere gittiğimizde bizim kendi elbiselerimiz var. Ama çöp elbiselerimizi biz çöpün içinden çıkarıp giyiyoruz.

K3: Eldiven kullanıyorum. Başka bir şey yok zaten. Maske takmıyorum. On saat maskeyle kimse gezemez, zor. O yüzden, giysi olarak normal kendi elbiselerimizi kullanıyoruz. Kendi elbiselerimizi yıkayıp tekrar giyiyoruz.

K4: Eldiven takıyorum. Maske yok. Günün belki on altı, on yedi saat çalışıyorsun. O kadar saat maske rahatsız ediyor insanı.

K7: Eldiven takıyorum. Maske takmıyorum. Çünkü hava sıcak. Sıkıntı veriyor. İş giysisi ayrı, ev giysisi ayrı.

K15: Giden gelenler teyze bak eldiven tak diyorlar. Yazık günah hasta olursun diyorlar. Alışmamışım diyorum onlara. Var da takmıyorum.

K16: Ben eldivensiz çalışmam. Eldivensiz elimi bir şeye vurmam. Maske yok. Nefes alamıyorum takarsam. Sigara da içtiğim için olmuyor.

Atık madde toplayıcıları son derece sağlıksız koşullarda çalışmaktadırlar. “Atık toplama işi, ülser, uyuz ve tetanos gibi deri hastalıkları, yerel ya da genel enfeksiyonlar, yanıklar, yabancı cisim batmaları, sırt ve bel ağrıları, böbrek ağrıları, akciğer

*hastalıkları, hepatit gibi meslek hastalığı risklerinin yanı sıra, kırıklar, araç çarpması ya da araç tarafından ezilme gibi iş kazası riskleri taşımakta ve psiko-sosyal açıdan problemler ortaya çıkarmaktadır.” Zira atık madde toplayıcılarının genel olarak atıkları karıştırması, ayrıştırması, atıkların içinde belirli olmayan maddelerin bulunması ve atıkların yakıldığı zaman zehirli dumanların çıkması da önemli problemler olarak karşı karşıya kaldıkları problemlerden oluşmaktadır (Altuntaş, 2008: 47). Görüşme sırasında K16 atıkları toplarken yaşadığı bir durumu şöyle açıklamıştır: *Affedersin adam pisliğini atıyor. Bazen elimizi çöpe atıyoruz. Adamın pisliği çıkıyor. Kolay değil ki bu iş.**

Özetle araştırma bulguları neticesinde katılımcıların büyük bir kısmı atık madde toplarken eldiven takmakta fakat hiçbirisi maske takmamaktadır. Katılımcılar genel bir ifadeyle kendilerinin maskeye alışmadıklarını ifade etmişlerdir. Özellikle atıkları toplama ve ayrıştırma sırasında yaşanan ve yaşanabilecek risklerin varlığı atık madde toplayıcılarının daha dikkatli bir şekilde çalışmak zorunda olmaları açısından koruyucu ekipman takmalarının önemine işaret etmektedir.

3.3.3. Atık Madde Toplayıcılığının Kendilerine Ne İfade Ettiği

Atıkları kaynakta ayırma işlemi yetkili ve sorumlu kuruluşların görevi olmasına rağmen büyük ölçüde atık madde toplayıcıları tarafından ayrıştırılmaktadır. Ayrıştırılan bu atıklar geri dönüşüm yoluyla tekrardan kullanıma sokularak çevre ve ekonomiye ciddi katkılar sağlaması açısından önem taşımaktadır (Çeken, 2018: 114). Bu önemli katkıların aktörleri olan, güvencesizliği derinlemesine yaşayan, hayattaki zorluklar ile her gün karşı karşıya kalan, insanların tükettikleri ile ayakta kalabilen bir başka deyişle hayatta kalabilmeleri için insanların tükettiği geri dönüştürülebilir atıkları toplayarak yaşamını sürdüren sokağın emekçileri atık madde toplayıcılarının yaptıkları işin kendilerine ne ifade ettiği aşağıdaki gibidir:

K1: Biz sokakta çöpü karıştırıp içindeki geri dönüşüm malzemelerini topluyoruz. Bunun içinde naylonu var, plastiği var, demiri var, kola kutuları var. Bunları biz içinden seçip alıyoruz. Topladıklarımızın hepsi doğaya faydalı olan şeylerdir. Poşetleri niye yasakladılar? Yıllarca kaybolmuyor diye. Biz bunları topluyoruz tekrar ekonomiye döndürüyoruz. Ama bunların faydalarını yine resmi şirketler alıyor. Bize hiçbir faydası olmuyor.

K2: Kendi çapımda Devlet'e ve çevreye katkıda bulunuyorum. İyi bir iş yaptığımı düşünüyorum ama herkes o açıdan bakmıyor. Hem çevre temizliği için hem de ekonomiye katkımız olduğunu düşünüyorum ama tabii resmi olarak bir şey yok. Resmiyette görünmüyoruz.

K4: Atık toplayıcılığı bir nevi ülke ekonomisine katkıdan dolayı bu bir, artı birde hem çevreye, doğaya katkısı çok fazla. Biraz da bilinçli olarak bu yüzden bu işi seçtim ben. Her şey maddi değil. Sonuçta sen bu işin ülke ekonomisine nasıl bir katkıda bulunduğunu biliyorsun. Çevrendeki insanlara nasıl bir katkısı olduğunu biliyorsun.

K5: Şimdi bizim ülkemize faydamız var. Çevreye de faydamız var. Ben bir ton kâğıt toplayabiliyorsam haftada en azından on beş tane ağacı kurtarmış oluyorum.

K6: Çöp toplarken tarihi şeyleri ortaya çıkarıyoruz. İkincisi belediye yirmi araç sokacakken bizim sayemizde üç dört tane aracını yerleştiriyor. Çoğunu biz alıyoruz. Üçüncüsü israftan. Bunu biz toplamazsak, giderse büyük çöplüğe depoluyorlar. Biz ayırıyoruz. Hemen gidiyor fabrikaya. Yenileniyor, sıfırlanıyor. Bu üç şeyi de biz yapıyoruz. Yaptığımız işin misliyle faydası var. Bizim toplamamızın faydası çok. Devlete çok faydamız var.

K10: Hiç olmazsa bir işin yoksa bir gelirin oluyor. Hiç olmazsa aç kalmıyorsun. Devlete 'de faydası var. Hem ağaç yönünden hem de geri dönüşüm yönünden faydası çoktur. Şimdi Türkiye'de bu işten ekmek yiyen çoktur. Hiç olmazsa işsizlikten kurtuluyor. Bu işte olmazsa millet hırsızlık ve kapkaççılık yapar. Ekmek olmazsa insanlar birbirleriyle geçinemez. Kavga olur. Bu işin Devlet'e katkısı var. Bu mal çöpe gideceğine geri dönüşüme gidiyor.

K16: Bizim Devlete 'de faydamız var, çevreye de faydamız var. Mesela nereden bakarsan çöpün yüzde seksenini biz topluyoruz. Kağıttır, pettir, plastiktir. Bu belediye için de avantajdır. Çoğunu biz topladığımız için onlara da bir şey kalmıyor. Bizim çevreye katkımız var. Ağaçlara faydamız var. Bu işi yapmamış

olsaydık Türkiye’de ağaç kalmamıştı. Kâğıt neyden yapılıyor? Ağaçtan yapılıyor. Bu konuda Devlet’e çok faydamız var.

Görüşme yapılan katılımcıların geneli bu mesleğin ekonomi ve çevreye katkısını önemle belirtmişlerdir. Nitekim bu söylemlerini daha da açarak çöpten geçimlerini sağladıklarını, belediyelere yardım ettiklerini, atık madde toplamının işsizliği önleyen bir faaliyet olduğunu, geri dönüşümü mümkün olan atıkları toplayarak ekonomi ve çevreye katkı yaptıklarını ancak tüm bu sayılanların aksine resmi olarak yasal statüde tanınmadıklarını belirtmişlerdir.

Belediyelere yardım ettiklerini K6 şöyle açıklamıştır: *Akşam altı gibi bir çöp görürsün. Dağ gibi. Biz girdikten sonra orada hiçbir şey kalmıyor. Beş altı tane poşet kalıyor. Belediyenin işi de çok rahatlıyor aslında. Sen akşam dikkat et çöplere. Bir kağıtçı yanaşsın, seçsin. Sen dersin ki bu çöpler nereye gitti. Hepsini alıyorlar. Ufak tefek atıklar kalıyor. Belediye de bir mahalleyi bir saatte toplayacağına on dakika da topluyor. Belediye için birebir işi kolaylaştırıyoruz. Her şeyi yapan biziz, eriyen biziz. Holding olanlar belli. İstiyoruz bu malzemelerin değerini bize versinler. Ben akşama kadar topluyorum kâğıt. 20kr’a düşmüş. Ben akşama kadar 100-150 kilo toplasam. Yüz kilosu 20 TL yapar. K17 ise bu durumu şöyle açıklamıştır; *bu insanlar olmazsa bu ülkeyi kim temizleyecek? Binlerce, milyonlarca kâğıt toplayıcısı var. Bu çöpleri biz topluyoruz. Biz toplamazsak belediye bu işin içinden çıkamaz. Belediye gece olmuş iki hala çalışma yapıyor burada. Dedim hayırdır dedim bu saatte. Yetiştiremiyoruz dediler. Kağıtçılar bu işten elini ayağını çekse her yer çöp olacak. Bizim bu atık toplayıcılar çevrede bir tane pislik bırakmıyor. Bizim bu insanlarımız iyi bir şey yapıyor. Kötü bir şey yapmıyor.**

Atık madde toplayıcıları; ağır ve kötü şartlar altında çalışmalarını nedeniyle atık madde toplama işinin kendilerine ne ifade ettiği konusunda bazı olumsuz düşüncelere sahiptirler. K17’nin *hayatımın sonu demek bu meslek. Mecburiyetten yapıyorum. Benim imkânım olsa, herhangi bir yerden deseler ki şu işe gel, namusuma şerefime koşa koşa giderim* sözleri bunu kanıtlar niteliktedir. Aynı zamanda atık madde toplayarak bu işten geçinilmesi de katılımcıların hakları ile para kazandıkları bir meslek olması açısından önem taşımaktadır. K12’nin *atık toplama işi alın teri ile para kazanmaktır* sözleri bu söylemi destekler nitelik taşımaktadır.

3.3.4. Topladıkları Atıklar ve Atıkların Değerleri

Görüşme yapılan katılımcılar ile elde edilen bulgular ışığında; atık madde toplayıcılarının topladıkları atıklar genel olarak pet, plastik, kâğıt, karton, naylon, hurda ve demirden oluşmaktadır. Katılımcılar nadir bir şekilde alüminyum ve bakır topladıklarını ifade etmişlerdir. Zira alüminyum ve bakırın çöplerden az çıkması ve bu atıkların fiyatlarının yüksek olması da atık madde toplayıcılarının elde edecekleri gelir açısından önem taşımaktadır. Katılımcılar topladıkları atıkların türüne göre kg üzeri gelir elde etmektedirler. Bu yüzden topladıkları atıkların türü de önem taşımaktadır.

Tablo 9: Görüşme Yapılan Katılımcıların Topladığı Atıklar ve Atıkların Değerleri

Toplanan Atıklar	Toplanan Atıkların Değerleri (kg fiyatı)
Pet	85kr- 2,20TL
Plastik	80kr- 1,20 TL
Kâğıt	20kr- 90kr
Karton	30kr- 43kr
Naylon	50kr- 1TL
Hurda	60kr- 1TL
Demir	85kr- 1,25TL
Alüminyum	3TL- 7TL
Bakır	20TL- 30TL

Kâğıt gibi katılımcılar tarafından sıklıkla toplanan atıkları K3: *Ucuz olduğu için fazla çıkıyor* demiştir. Alüminyum gibi atıkların çok çıkmadığını katılımcılardan bazıları şöyle ifade etmişlerdir; K2: *O da çıkarsa. Pek çıkmıyor*, K6: *Onunda çıkması dert.*

Atık fiyatlarının sürekli azalıp artması yani değişiklik göstermesini K13 Şöyle ifade etmiştir: *Bir günde aynı altın gibi, bir düşüyor, bir çıkıyor.* Topladıkları atıkların fiyatlarının düşüklüğü konusunda K16 şunları söylemiştir: *Bir zamanlar fiyatlar güzeldi. Şimdi fiyatlar ölü. Biraz zor şimdi.*

Türkiye’de atık fiyatlarının değişiklik göstermesinin önemli bir nedeni olan başka ülkelerden atık ithal etme konusunu SATDER Başkanı şöyle açıklamıştır:

İthal atık değil de ithal çöp. Bu bir öncesine kadar falan ithal atıktı. Son bir yıldır bu ithal çöpe dönmeye başladı. Bazı firmalar yurtdışında çevre kuruluşlarından

konteynır başına 2000 Euro olarak bu ülkenin çöplerini ülkemize getirerek bertaraf ediyorlar. Doğaya bırakıyorlar, denize bırakıyorlar. Bunun karşılığında ucuz atık da getiriyorlar. Türkiye piyasa koşullarına göre daha ucuz atık getiriyorlar. Bu konuda bu çöplerden dolayı büyük çevre riskleri oluşuyor. Gelen atıklardan dolayı da Türkiye'deki iç piyasa çöküyor. Aynı 2006'da böyle bir sıkıntı yaşadık. Gündeme getirdik. Baya bir kamuoyunda destek gördük. Bugün de Çevre Bakanlığı yetkilileri bu işin çözüleceğini söylediler. Yine de kamuoyunda bunu daha yüksek sesle konuşmaya çalışacağız. Eğer bu atıklar gelmeye devam ederse kimse bu atıkları toplama gereği duymayacak. Hepsi bizim çöp depolama alanlarımıza girecek. On milyarlarca TL yakılacak. Bunlara ben fırsat lobisi diyorum. Fırsatçılık yapıyorlar. Bunun peşini bırakmayacağız.

Atıkların toplanması, geri dönüşüm sistemi ile toplanan atıkların yeniden kullanılması, sektörün atık maddelerden gelir elde etmesi ve geri dönüşüm sisteminin kârlı bir iş olduğunun anlaşılması bu sektörden gelir elde eden unsurların sayısının yükselmesine neden olmuştur (Acar ve Acar, 2008: 52). Zira bu sektörün önemli aktörlerinden biri olan atık madde toplayıcılarının topladıkları atıkları görünürde düşük bir ücrete lisanslı geri dönüşüm firmalarına sattıkları görülmektedir. Üstüne ithal atık sorunu da gelince böyle bir durumda atıkların fiyatları daha da düşmektedir. Atık ihracatında önde gelen ülkelerden olan İngiltere, Almanya, Hollanda, Avustralya ve ABD atıkları gönderdikleri ülkeler için atıkların o ülkelerde geri kazanılacağı ve tekrar ülkelerine geleceğini söylemektedirler. Fakat genel olarak ülkelere geri gönderilmemektedir. Geri kazanılan atıklar bir yana bazı atıkların kazara denizlere döküldüğü de söylenmektedir. Gelişmiş ülkeler açısından atık ticareti hem ülkelerindeki atıkların gönderilmesi hem de gelir etmeleri açısından önem taşımaktadır (Kılınç, 2015: 78-79).

Greenpeace Doğu Asya'nın 2016-2018 yılları arasında en çok atık ihraç ve ithal eden 21 ülkeyi konu aldığı raporunda Türkiye ile ilgili önemli noktalar yer almaktadır. 2018 yılında Çin plastik atık ithalatını yasaklamıştır. Çin'in atık ithalatını yasaklaması ile birlikte Tayland, Malezya ve Vietnam atık ihraç edilebilecek hedef ülkeler haline gelmiştir. Ancak bu ülkelerin kendi içinde atık ithalatına çeşitli kısıtlamalar getirmesi ile birlikte bu mümkün olmamıştır. Bu gelişmelerden sonra büyük bir kısmının ABD,

Japonya, İngiltere ve Almanya tarafından yapılan küresel atık ihracatı günümüzün önemli iki atık ithalatçısı olarak gösterilen Türkiye ve Endonezya'ya yönelmiştir. Rapora göre Türkiye'nin atık ithalatı 2016 yılı başında aylık 4.000 tondan, 2018 yılı başında aylık 33.000 tona yükselmiştir. Rapora göre 2018 yılının Ekim ayından başlayarak günümüze kadar Türkiye'ye İngiltere'den gelen atık sayısı 10.000 tona ulaşmıştır. Raporda 2018 yılının ortasında atık ithalatının 20.000 tona düştüğü ve bu noktada sabit kaldığı belirtilmiştir. Türkiye'de mevzuat açısından bakıldığında atık ithalatı konusunda herhangi bir kısıtlamanın olmadığı da belirtilmiştir.²⁴

Geri dönüşüm sektöründe rekabet arttıkça geri dönüşümü mümkün olan atıkların fiyatları düşme eğilimi göstermektedir (Altuntaş, 2008: 45). Bu bağlamda atık madde toplayıcılarının dernek veya kooperatifler yoluyla beraber hareket etmesi toplayıcıların küresel piyasalardaki dalgalanmalara karşı daha güçlü bir şekilde durmasını sağlamaktadır (Yardımcı ve Saltan, 2007: 229).

Katılımcılar topladıkları atıkları depolara veya lisanslı geri dönüşüm firmalarına sattıklarını ifade etmişlerdir. Görüşme esnasında elde edilen bulgulara bakılacak olursa;

K1: Resmi olan şirketlere veriyoruz. Yani lisansı olan firmaya topladığımız atıkları veriyoruz.

K6: Geri dönüşüm firmasına veriyorum. Nakliye aracı buraya geliyor. Biz nakliyelerini veriyoruz. Biz kendimiz yüklüyoruz. Kendimiz götürüyoruz.

K8: Çöpleri depo/ardiye 'ye veriyoruz.

K11: Ben Sincan'da oturuyorum. Orada Büyükşehir'in geri dönüşüm tesisleri var. Oraya veriyoruz. Oraya satıyoruz genelde.

K13: Büyük fabrikalara veriyoruz. Büyük lisanslı fabrikalara veriyoruz.

K16: Geri dönüşüm fabrikası geliyor. Arabaları geliyor. Onlara yüklüyoruz. Telefon açıyoruz. Geliyorlar.

²⁴ <https://storage.googleapis.com/planet4-turkey-stateless/2019/09/c19ddece-c19ddece-plastik-atik-ithalat-raporu-gpea-plastic-waste-trade-research-briefing.pdf>, (Erişim Tarihi: 6.12.2019).

3.3.5. Yaşadıkları Sorunlar

Bu başlık altında atık madde toplayıcılarının yaşadıkları sorunlar; insanların bakış açıları, resmî kurumlar ile ilişkiler ve yaşadıkları diğer sorunlar bazında incelenecektir.

3.3.5.1. İnsanların Bakış Açıları

Atık madde toplayıcıları Türkiye’de toplam yıllık bazda evsel atıkların neredeyse tamamını geri dönüşüm sistemi içerisine sokmaları bakımından bu sistemin önemli aktörleri arasında yer almaktadırlar. Toplayıcılar, kentsel dönüşüm projeleri ile cıralanan, git gide küreselleşen kentlerde görülmek istemeyen bir grup olarak ifade edilmektedir. Bu grup bazı insanlar açısından önyargıların hedefi durumundadır. Bu bağlamda bir kısım insanlar açısından atık madde toplayıcıları ya Roman ya da Kürt kökenli insanlar olarak damgalanmakta, bir kısım insanlar için ise suç işlemeye yakın bir grup olarak nitelendirilmektedirler. Çalışmaktan başka çarelerinin olmadığını söyleyen atık madde toplayıcıları atıkların bulunduğu yerleri dağıttıkları ve mahalleleri kirlettikleri için şikâyet edilen bir hedef haline gelmektedirler. (Yardımcı ve Saltan, 2007: 206-207).

Atık madde toplayıcılarının duygularını daha yoğun bir biçimde yaşamalarının sebebi; atığı toplama işleminin atıkların yoğun olduğu kamusal alanlarda ve atığın değerli olduğu mahalle ve caddelerde yapmaları nedeniyle doğrudan insanların bakış açıları ile karşı karşıya kalmaktadırlar. Toplayıcılar ile görüşme yapıldığında neredeyse hepsinin geçmiş yaşantısında insanlar tarafından kendilerine söylenen ve onların nasıl hissettiğiyle alakalı bir anısı bulunmaktadır (Dinler, 2014: 143).

Görüşme yapılan katılımcılar ile elde edilen bulgular ışığında insanların bakış açıları hakkındaki görüşleri aşağıdaki gibidir:

K1: Şimdi bunun üzerine insanları kötülemek istemiyorum. İçinde bizi çok hoş karşılayan insanlar da var. Bizim gerçekten emek sarf ettiğimiz anlayan insanlar da var. Benim gerçekten alnımdan öpen insanlar da gördüm. Siz gerçekten emek veriyorsunuz, alın teri döküyorsunuz diye. Ama böyle burnunu kapayan insanlar da gördüm. O kendi görüş açısı. Onları kötüleyecek değilim. Ama var böyle insanlar. Bunun üzerine kalkıp insanları eleştirmemiz yanlış olur. Yani halkın kendi görüşü. İyi karşılayanlar da var kötü karşılayanlar da. Yapacak bir şey yok.

K2: Kişiden kişiye değişiyor. Burnunu kapatan da var. Ya da kaldırımdan geçiyorsun buradan geçme, dükkânın önünden geçme, kokuyor diyor, bir şey diyor. Topladığımızda çöpün içinden çıkarıyoruz ya ondan. Ne diyeceksin? Bir şey diyemiyoruz. Tamam diyoruz. İniyoruz kaldırımdan. Gidiyoruz. Ekmeğinizi taştan çıkarıyorsunuz, helal olsun diyen de oluyor. En iyi helal sizin mesleğinizdir diyen de oluyor.

K3: Bölgeye göre değişiyor. Mesela geçen lokantanın önünden geçtim. Lokanta müdürü beni çevirdi. Bir daha buradan geçemezsin dedi. Abi dedim niye? Sen burada müşterileri rahatsız ediyorsun dedi. Tamam abi dedim gittim. Ne diyebilirim? Tartışayım mı? Mesela böyle sokaktan gittiğimiz zaman insanlar bizden tiksiniyor. Çöpçü geldi. Kızım gel bu tarafa. İster istemez insan rahatsız oluyor. Bazı insanlar da özellikle yaşlı insanlar, aferin oğlum iyi çalışıyorsun. Bazıları yanımızdan geçerken selam verip geçiyor. Genel olarak böyle.

K4: İnsanların bakış açıları biraz da vicdani olarak. Kimi hor görüyor. Kimi ya işte emekçidir saygı duyuyor. Kimi aman çöpümü karıştırma diyor. Yani atmışsın artık sen onu çöpe. O senden çıktı artık. Ya çöp olup gidecek ya da ülke ekonomisine katkıda bulunacak. O ülke ekonomisine katkıda bulunurken kimileri hor görüyor, kimileri doğal karşılıyor, kimi tebrik ediyor, kimi pis çöpçü niye karıştırıyorsun çöpü diyor, dağıtma diyor.

K5: Ben çöpün başında oturup kâğıt seçerdim. 17, 18 yaşındaki kızlar gelir abi kolay gelsin derlerdi, sohbet ederlerdi. Bundan beş sene önce insanların bakış açıları iyiydi. İnsanlar artık korkuyorlar. Çocuklar bile bizi gördüğü zaman korkuyorlar. Önceden çocukları severdik yanımıza geldikleri zaman. Şimdi korkuyorlar. Şimdi bizi gördüler mi yüz metre uzaklaşıp kaçıyorlar bizden. Bunun nedeni Suriyeliler ve Afganlar. Şimdi bunlar gelip kızın birine laf atsın ben ona yapacağımı bilirim yani. Çünkü o da kağıtçı ben de kağıtçıyım. Benim ismim çıkacak. Eskiden çöp toplarken sizin kazandığınız para helal paradır diyorlardı. Şimdi uzaklaşıyorlar.

K7: İyi insanlar da var. Kötü insanlar da var. Bazıları mesela hiç tepki vermiyorlar. Bazıları da çok saygı duyuyorlar. Seviyorlar mesela bizi. Elbise

olsun, ayakkabı veren oluyor. Çöpe gitmesin kullanın diyor. Bazıları da yanımızdan geçerken burnunu kapatıyor. Koku geliyor diye. Çocukları geçiyor burunlarını kapatıyorlar. Tabi insandan insana değişiyor. İnsanlar bizi hor görüyorlar. Çöpçü diye bağıyorlar. Başka şekilde çağırıyorlar.

K11: Kimisi gerçekten, ufku gerçekten geniş olan insanlar doğaya katkı olarak görüyor. Bazı insanlar ise öcü gibi bakıyorlar bize. Ama şöyle bir şey var ki dediğim gibi siyaset ile alakası yok bunun, Suriyeliler, Afganlar falan ucuza çalışan işçiler, çalışana lafım yok ama hakkınla çalış insanların rızıkına göz dikme. İnsanların namusuna, haysiyetine, şerefine ters gözle bakma. Anladınız mı? Bak önümden çocuk geçiyor utanıyorum bakmaya. Ben utanıyorum ben. Ben buranın vatandaşıyım. Ben doğma büyüme buralıyım. Bu ülkede, bu toprakta, bu kaldırım taşının kadar benim de hakkım var. Ben buna inaniyorum. Eskiden böyle bir şey yoktu.

K15: Çok iyi davranıyorlar. Merhametliler. On kâğıt veriyor, yirmi kâğıt veriyorlar. Al su iç diyorlar. Kahvaltı yap diyorlar. Allah razı olsun. Hor gözle bakmıyorlar. Pet topluyorlar bize. Naylon, plastik toplayıp veriyorlar. Herkes bize iyi. Biz kimseye haram yapmıyoruz ki. Hırsızlık yapmıyoruz ki herkes bize kızsın. Kimse bize kızmıyor. Ellerinden geldiğince yardım yapıyorlar. Polislere kadar helal olsun diyorlar. Alnınızın teriyle helal olsun, helal ekmek yiyorsunuz diyorlar. Çünkü on seneden beri biz burada topluyoruz. İnsanlar artık tanıyor. Herkes tanıyor çok şükür.

K16: Bize insanların bakış açıları bazıları hor görüyor. Kendini büyük görenler, sonradan görenler bizi hor görüyor. Zengin olanlar bambaşkadır. Onlara kesinlikle bir şey demiyorum. Kardeş Allah yardımcınız olsun, helal olsun diyorlar. Parada bırakıyorlar. Al benden bir çorba iç, yemek ye diyorlar. Sonradan parayı bulan insanlar bambaşka davranıyor. Diyor ki: Çöpü neden dağıtıyorsun? Yavrum dedim çöpü ben toplamasam aç kalacağım. Çocuklarım perişan olacak. Kardeşim bizim o tarafa gel de insanlığı gör dedim. Adam bakıyorum sesini çıkarmıyor. Kafasını eğiyor gidiyor.

K17: Ankara'da insanların bakış açıları çok iyidir. Sıkıntı yok. Onlarında bize karşı bir şeyi yok. Allah onlardan bin kere razı olsun. Adana'da, İstanbul'da, Muğla'da, Marmaris'te, Kütahya'da çok farklıydı. İnsanlar bizi ekmeği için mücadele eden insanlar olarak görmüyordu. Seni daima toplumdan dışlanmış bir insan olarak görüyordu. Bilmezler ki biz bu ülkeye katkı sağlıyoruz. Bilmezler bu ülkeye destek çıkıyoruz. Hırsız muamelesi gördük birçok şehirde. Ama burada daha da farklı. Oranın insanları seni hırsız olarak görüyor. Kötü görüyor. İnsanların bir bakış şekli var, sen kendinden utanırsın. Diyorsun ki; ben nasıl bir adamım da bu işe girmişim, insanların bana bakış şekline bak. Halbuki bir şey yaptığın yok. Ekmeğinin peşindesin. Burada öyle bir şey yok. Ankara'da çoğu insan; siz olmasanız gençlerimiz bir yere varamaz diyor. Siz bu işi yapacaksınız ki bu gençlerimiz okuyabilsin diyorlar. Siz olmasanız bu ekonomiyi kimse düzeltmez diyorlar. Para yardımı olsun, gıda yardımı yapıyorlar.

Katılımcılar yaptıkları işin düşük statülü, elde ettikleri gelirin düşük ve düzenli olmayışı, yaptıkları işin bir iş olarak görülmemesi ve etnik kimliklerinden dolayı damgalanma gibi birçok unsurun birleşmesi sonucu kendilerini “öteki” olarak görmektedirler. Bir anlamda atık madde toplayıcıları Altuntaş'ın (2008: 54) deyiimiyle kentlerin “görünmezleri'dir.” Günümüzde insanlar arasında var olan sınıfsal farklılıklar kapitalist bir toplum zemininde kendiliğinden var olmuştur. İşçiler bu sınıfsal farklılıklar içerisinde dünyaya gelmektedir. Bu farklılıklar sadece ekonomik olarak; kaynakların eksik olması, sermayenin ve gelirin noksanlığından ötürü oluşmaz. Var olan bu sınıfsal farklılıklar aynı zamanda sakınılan bir haysiyet ve saygı sorunudur (Dinler, 2014: 142). Yoksulluğu ciddi bir boyuta getiren bu durum maddi açıdan yaşanan noksanlık ve toplumsal açıdan yaşanan eşitsizlik olmamakta aynı zamanda bu insanlar kendileri üzerinde “duygusal sembolik şiddet” ile karşılaşmaktadırlar. Bir başka deyişle özgüvenlerini, onurlarını ve özsaygılarını zedeleyen bir şiddet altında bulunmaktadır (Kesici, 2007:138).

Atık madde toplayıcıları dilencilik, kapkaççılık ve hırsızlık gibi işler yapmak yerine onurlarına yaraşır bir şekilde ve elleriyle tek tek atıkları toplayarak çok zor çalışma şartları altında yaşamlarını devam ettirmeye çalışmaktadırlar (Özgen, 2006: 11).

Görüşme yapılan katılımcılar ile insanların bakış açıları konusu değerlendirildiğinde, bazı insanların iyi, bazı insanların ise toplayıcılar hakkında kötü bir izlenime sahip oldukları araştırma bulguları ışığında rapor edilmiştir. Örneğin katılımcılar *esnafların bu yerden geçme, insanlar rahatsız oluyor* gibi sözlerinin yanı sıra kötü söz söyleyen insanların da olduğunu ifade etmişlerdir. Ankara'ya gelmeden birçok şehirde çalışan K17 insanların kötü izlenimleri karşısında şunları söylemiştir; *şu çöpün içinde ben dışlanmaktan bıktım. İnsanların bakış şeklinden bıktım. Adana'daydım hırsızlık yapıyordum. Ceza evine de girdim. Çoğu çalıştığım illerde de yapmaya yeltendim. Niye? İmkân yok, gelir yok. Belediye müsaade etmiyordu çalışalım, kazanalım. Aileye, kardeşlere para gönderebilmek için mecburen yaptım. Ama buraya geldikten sonra işler değişti. İnsanların bana bakış açısı değişti. Bizi toplumdan dışlamıyor buranın insanları. İnsanların bakış açısını K11 ise şöyle açıklamıştır: Kendilerini yüksekte görüyorlar. Ne yani bende gördüm. Ben genelde doğa yürüyüşleri yapıyorum. Atık toplayıcılığı yapıyorum diye bunları yapamam mı yani. Yüzerimde aynı zamanda. Balık da tutarım. Sosyal aktiviteler de yaparım. Klasik müzik çok dinlerim. Ayrıca insanlar tarafından kötü bir bakış açısının aksine bazı insanların da kendilerine giysi ve para yardımı yaptıklarını ve kendilerini takdir eden insanların olduğunu da eklemiştir.*

Görüşmeler sırasında katılımcıların üstünde durdukları bir diğer nokta ise yabancı atık madde toplayıcılarıdır. Zira katılımcılar özellikle kendilerinin insanlar üzerinde kötü bir izlenim bırakmalarının nedenini Suriyeli ve Afganistanlı çalışan işçilerin neden olduğunu ifade etmişlerdir. Bu durumu K5 şöyle açıklamıştır; *yabancı olduğu zaman gelip hırsızlık yapıyorlar. Biz o bölgede olduğumuz için bizim ismimiz çıkıyor. İnkâr etsek te adamları sokmayın diyorlar bize. Birileri gelip bizim çek çek dediğimiz arabasıyla bir yerden çalıyor. Birisi binadan görüyor. Kim götürdü? Kağıtçı götürdü. Halbuki alakası yok. Bizle alakası yok. Polis geliyor. Kağıtçılar çaldı diyor. Yine bu konuyla alakalı K11 şunları demiştir; *başka ülkelerden gelen insanlar bizi mağdur durumda bırakıyorlar. Eskiden insanlar işte bak işsiz kalmış bu işi yapıyor diye anlıyorlardı. Ama bir kadını gasp ediyorlar. Kolay yoldan kazanma yollarına başvurunca insanlar genelliyor. Bir sürüye siyah koyun karıştırdın mı o sürü tamamen siyah oluyor yani. Beyazlar kimsenin umurunda olmuyor. Nitekim yabancı atık madde toplayıcılarının herhangi bir olumsuz duruma karışmaları durumunda yerli toplayıcıların bu durumdan olumsuz etkilendikleri görülmektedir. Bu tür olayların yaşanması; insanların genelleyici bir yaklaşım**

sergilemesi bakımından tüm toplayıcıların olumsuz bir izlenime sahip olmasına neden olmaktadır.

3.3.5.2. Resmî Kurumlar İle İlişkiler

Günümüzde belediyelerin atık yönetimi politikaları yaklaşımlarında dönüşümler yaşanmaktadır. Bu noktada kamu hizmetlerinin özelleştirilmesi eğilimi söz konusudur. Geçmişe bakılacak olursa belediyelerin görevi olan atık toplama hizmetinin zamanla enformel olarak çalışan atık madde toplayıcıları tarafından yapıldığı görülmektedir. Günümüzde ise Avrupa Birliğine uyum politikalarının gerektirdiği bazı noktalar ve geri dönüşümün getirdiği gelirin büyüklüğünün anlaşılması olmasından dolayı yeniden düzenlemeler gündeme gelmiştir. Bu düzenlemelerle birlikte belediyelerin bu hizmeti yapmasından çok bu hizmetleri taşeron firmalara devrederek onların çalıştırdığı kişiler tarafından yapılması söz konusudur. Bunun sağlıklı biçimde yapılması için atık madde toplayıcılarının geri dönüşüm sisteminde olmaması gerekmektedir. Fakat atıkların toplanması ve ayrıştırılmasında zaten belli bir uzmanlık kazanmış atık madde toplayıcılarının istihdam edilmesinin aksine genel olarak bakıldığında belediyeler atık toplama hizmetini özelleştirme yolunu seçmektedirler (Yardımcı ve Saltan, 2007: 223). Nitekim bu durum önemli bir görev üstlenen atık madde toplayıcılarının “sosyo-ekonomik” ve “sosyo-psikolojik” değeri kendilerinde bulamamalarına yol açmaktadır. Ayrıca bu gelişmeler, geri dönüşüm sisteminin sermayedarların eline geçmesi ve bu yolla sektörün denetlenmesi nedeniyle atık madde toplayıcılarının önceki yıllardaki gibi rahat çalışma alanı bulamamalarına neden olmaktadır (Çeken, 2018: 114).

Araştırma bulguları neticesinde katılımcıların resmî kurumlar ile ilgili görüşme verileri aşağıdaki gibidir;

K1: İki yıldır biz burada rahat edemiyoruz. Sürekli belediye üzerimize geliyor. Elimizde kesin bir delil olmadığı için bize kulaktan dolmalarla biri bizi şikâyet etti, zabıta gönderdi diyorlar. Zabıta da bize yıkıyoruz, bu iş artık yasak oldu gibi şeyler söylüyorlar. Gidip te biri şikâyet ederse aramızda sorun oluyor. Artık bizi bikturma aşamasına getiriyorlar. Zaten elimizde bir iş olsa, yapabileceğimiz bir iş olsa zaten bırakacağız. Şikâyet eden olmazsa aramızda sorun olmuyor. Halk tarafından şikâyet olmuyor. Geri dönüşüm firmaları bizi şikâyet ediyor. Herkes

kendi menfaati için çalışıyor, kimse bizi düşünmüyor. Bir firmaya versek bu sefer öbürü bize vermedin diye şikâyet ediyor. Bunlar topladığım malı çaldı diye şikâyet ediyorlar. Bizi bu resmi firmalar hırsız diye görüyor. Bizi yüzümüze gülüp de arkadan vuran insan haline getirdi. Çünkü devletten destek alıyorlar. Hangisine mal vermesek bizi şikâyet etti. Yoksa 2009'dan beri buradayım. Halk sizden şikâyetçi, halk sizi istemiyor dediklerini hiç duymadım ve görmedim. Herhangi bir arkadaşımın da duymadım. Sadece devlet yasaklıyor diyor. Kim gönderdi diyorum. Ama kendisi karşısındaki insanı, bakıyorum bazılarının içinde bizi şey görüyor, ya bu kimdir bu lafi konuşabiliyor. Ama halbuki resmi şirketlerden şikâyet geldi mi deyince kendileri de açık veriyor yani.

K2: Zabıta ara sıra geliyor. Malları kaldırın diyorlar. Maltepe'de bir ara topladığımız şeyleri kaldırımda müsait bir yere koyuyoruz. Akşam gelirken alıp geliyoruz. Oradan geçerken birileri şikâyet ediyor herhalde. Niye koyuyorsunuz buraya diye. Zabıta geliyor hiç aldığı olmadı ama çok uyardığı oldu. Buraya bir daha koymayın, biriktirmeyin diyor. Bir hafta da Gazi Mahallesi gittim. Çek çekimi aldılar. Bende bir daha gitmedim. Topladığım çöpler de gitti. Sonra sallana sallana geliyoruz.

K3: Zabıtalarla sıkıntı yaşıyoruz. Arada Maltepe zabıtası burada toplamayın diyor. Çöpleri karıştırıyorsunuz, çöpler kokuyor, millet sizi şikâyet ediyor, şikâyet ettiği için sizi buradan almak zorundayız diyorlar. Beni gönderiyorlar. Burada çalışmayın diye. Bazen de buraya İskitlere geliyorlar. Sizin ruhsatınız yok. Zaten bu işe ruhsat verilmiyor. Burayı yıkacağız. Burayı temizleyeceğiz diyorlar. Sağ olsun dernek başkanı ilgileniyor bu konularla. Zabıtaymiş, müdürmüş onlarla ilgileniyor. Durumumuzu izah ediyor. Bu şekilde durduruyor. Bir seferinde de Yenimahalle tarafına gidiyordum. Üç dört tane zabıta geldi. Dediler senin arabayı alacağız. Sebebini sordum. Seni şikâyet etmişler. Sen çöpü dağıtmışsın. Arabayı alacağız. Arabamı aldı götürdüler. Bir daha da artık oraya gitmedim. Araba da 200 TL yani. Bir arabanın gitmesi dört gün çalışmak demek. Dört gün çalışacaksın ki yeni bir araba yaptırasın.

K4: Zabıta ile aramızda sorunlar oluyor. Çünkü şikâyet ediyorlar genelde. Genelde halk şikâyet ediyor. Yok çöpümü dağıtıyorlar yok ortalığı kirletiyorlar.

Sonuçta çöp bu yani. Sen bir çöpü daha ne kadar kirletebilirsin ki? Yani şikâyet ediyorlar. Zabıta bazen çek çekimizi alıp götürüyorlar. Değeri 220 TL o çek çekin. O günkü gelir de gidiyor. Başıma geldi. Şikâyet etmişler. O anda kime denk gelirse zaten beş altı tane zabıta birden geliyor. Çevreni sarıyor. Ya vermemek için ona zarar vereceksin ya da o sana zarar verecek. Bakıyorsun çıkar yolu yoksa veriyorsun. Alabileceğin bir durum varsa alıyorsun zaten vermiyorsun.

K6: Şikâyet üzerine sıkıntılar oldu. Fen işlerinden geliyor. Belediyeden geliyor. Çöpleri çok dağıtıyormuşuz. Diyoruz ki efendim gelin bölgemize bakalım. Adam mecbur poşeti yırtacak. Peti, plastiği alacak. Hepsi ayrı ayrı değil ki. Bazı vatandaşlar ayrı ayrı katıyor. Ayırıyorlar. Yırtıyorum bana lazım olanı alıp gidiyorum. Zabıta çok sefer geldi buraya. Arkamızda duran çok oldu ama. Bir ara 2016'da yasakladılar. Çek çeklerimizi topladılar. Bir sürü eşyalarımızı aldılar.

K15: Geçen sene belediyelerle böyle kapıştıyorduk. Arabalarımızı elimizden alıyorlardı. Gezmeyin diyorlardı. Kaç tane çek çek elimden aldılar. Bunları geri de vermiyorlar. Bu sene azaldı. Yoksa dilenir miydik Allah bilir. Çok şükür Allah dilenmeyi nasip etmedi bize. Geçen sene perişan oluyorduk. Çek çekleri atıp kaçıyorduk. Bu sene iyi. Bir şey demiyorlar. Görseler bile almıyorlar.

K16: Belediyelerle sorun oldu bir ara. Bir ara belediye arabalarımızı, çek çeklerimiz topluyordu. Aldılar da ben vermedim. Eğer bu çek çeki alırsanız burada kan dökülür dedim. O zaman bu çek çeki al eve git dediler. İki gün işe çıkma dedi. Ortalık bir sakin olsun ondan sonra başla dediler. Bende öyle yaptım. İki gün, üç gün işe gitmedim. Baktım hiç sıkıntı yok. Devam ettim öyle. Eskiden topluyorlardı. Şimdi bir çek çek 250 TL.

Görüşme yapılan katılımcıların büyük bir çoğunluğu belediye ekipleri zabıta ile sorunlar yaşamışlardır ve yaşamaktadırlar. Katılımcılar bu sorunların doğuş nedenlerini; geri dönüşüm firmalarının ve insanların kendilerini resmî kurumlara şikâyet etmeleri olarak ifade etmişlerdir. Zabıta ve atık madde toplayıcıları arasında yaşanan bu gerilimler genellikle katılımcıların çek çeklerine el koyulmasıyla sonuçlanmaktadır.

Katılımcıların ifadelerine göre yeniden bir çek çek alabilmek 200-250 TL arasında bir fiyata denk gelmektedir. Bu durum da toplayıcıların 4-5 gün çalışmaları demektir.

Toplayıcılar ile zabıtalarda arasında yaşanan sorunları K5 şöyle açıklamıştır: *Birkaç senedir karışmıyorlar bize. Önceden gelip arabamızı alıyorlardı. Vermiyorduk üstümüze saldırıyorlardı. Kalabalık geliyorlardı. Birde sopalarla geliyorlardı. Alıyorlardı, götürüyorlardı arabayı. K8 ise bu durumu şöyle ifade etmiştir: Gezerken zabıtalarda kızıyorlar biraz. Bu çevreyi dağıtmayın diyorlar. Yani onlarda arabayı alırız diyorlar. Bir gün arabamı alacaklardı. Bırakmadım. İzin vermedim. Bazen çok sert davranıyorlar. Bağırıyorlar, döverim diyorlar. Arabanla bir daha burada gezme diyorlar. İnsanlar burada rahatsız oluyor diyorlar. Ne diyeyim? Tamam diyorum. Katılımcıların bu açıklamaları zabıtalarda zaman zaman toplayıcılar üzerinde şiddet uyguladığını göstermektedir. K17 ise zabıtalarda böyle davranmalarını şöyle ifade etmiştir: *Onlar da geliyor arabalarımızı, çuvallarımızı götürüyor. Belediyeye de hak veriyorum. Biz iyiyiz ama kötü olanlar da var. Yedi yirmi dört hırsızlık yapanlar var. Görünüşü çöp ama gerçeği hırsızlık. Biz hırsızlık yapmıyoruz. Bizim tek yaptığımız hata bu çöp toplamaktır.**

Nitekim atık madde toplayıcıları genel olarak belli kesimler tarafından hedef haline getirilmektedir. Zor koşullarda altında çalışan atık madde toplayıcılarının tüm bunların üstüne belli kesimlerle sorun yaşamaları da eklenince çalışma ve yaşam koşulları daha da ağırlaşmaktadır.

3.3.5.3. Yaşadıkları Diğer Sorunlar

Atık madde toplayıcılığı bu işi yapanlar tarafından genellikle yapacakları son iş olarak ifade edilmektedir. Toplayıcıların bu düşüncesini önemli kılan husus da bu insanların başka bir işe geçmeleri için gerekli olan kültürel ve ekonomik sermayenin biriktirilmesinin güç olması nedeniyle atık madde toplama işinin çıkılamayacak bir iş haline dönüşmesidir. (Özsoy, 2000: 110). Bu durum atık madde toplayıcılarının her gün sokaklarda atık madde toplayarak gelir etmek zorunda olmalarına ve beraberinde birçok sorunu da yaşamalarına neden olmaktadır.

Atık madde toplayıcıların günlük hayatta yaşadıkları sorunların bazıları katılımcılar ile gerçekleştirilen görüşmeler sonucunda aşağıdaki gibidir:

K2: Trafikte yaşıyorum. Yoldan geçerken sıkıştırıyorlar. Kaldırımdan yürüyoruz esnaf kızıyor. Yoldan gidiyoruz arabalar geçemiyor. Bizde şaşırдық. Bizde rahatsız etmemek için kullanmıyoruz kaldırımları. Bizde yoldan gidiyoruz. Bakıyorsun araba park etmiş. Karşıdan araba geliyor biz geçemiyoruz. Biz geçiyoruz araba geçemiyor. Sıkıntı oluyor.

K3: İşte ilk buraya geldiğimde daha zor durumlara giriyorduk. Mallar ucuzdu. Fazla para kazanamıyorduk. Sıkıntılar daha çoktu. Ama gittikçe alışıyoruz. Bir işe başladığımızda fazla bir şey bilmiyorsun. İlk zamanlar zordu. Askerden geldikten sonra başladım zaten. Zorluk çektik. Maltepe bölgesinde 2016 yılında bu işi yaparken tatsız bir olay oldu amcamın oğluna. Beni amcamın oğlu aradı. Böyle ben yol vermedim. Bana silah çektiler diye. Gittim yol üstünde yatıyor. Kafası kan içinde. Kafasında ufak bir yara vardı. Ben oraya gittiğimde şarjör oradaydı. 14 tane mermi vardı içinde. Aradık polisi. Bir şey çıkmadı ama. Kim geldi, kim dövdü? Beyaz bir araba. Plakasız beyaz bir araba. İşte öyle tatsız olaylar oldu. Keşke olmasaydı. Bunlar olduktan sonra zaten bizde yavaş yavaş kendimizi çözdük. İşte yani... Bir ara da bu işi yaparken kitaplara denk gelmiştim. Arabaya yükledim. Araba üstüme düşmüştü kalkamamıştım. Sokaktaki insanlar kalktılar yardım ettiler. Çok zor bir şeydi yani. Üstüne torba düşmüş. Mağdursun. Millet kalkıyor, geliyor, yardım ediyor. Kaldırıyorlar. Bu hiç aklımdan çıkmaz. Baya bir ağırdı çünkü.

K4: Mesela çuvallar dolduğunda ağır oluyor. Sonuçta bunu beden gücüyle çekiyorsun. Sokakta dar olduğu için, sokaktan da geçmek zorundasın. Adam arkadan kornaya basıyor. Yani yol ver ben on saniye daha erken gideyim diyor. Ama bilmiyor ki o on saniye erken gidecek diye ben ne kadar yoruluyorum ya da zorlanıyorum.

K6: Yabancı ülkeden gelenlerle çok sorunlar oldu. Aynı yerde toplayınca sıkıntı oluyor. Adam Mamak'tan geliyor, benim depomun önüne koyuyordu. Biz diyoruz ki herkes kendi bölgesinde toplansın. Allah neyi nasip ettiyse onu yiyeceğiz. Ama sen gelip benim rızkımı, nasibimi yersen bize karşı gelirsin. Haklı olduğumuzdan mecbur kalıp gidiyorlar. Bu dışarıdan gelen arkadaşlar bizim çek çekimizle hırsızlık yapıyor. İhale bize kalıyor. Polise diyorum. Bu çocuk kâğıt toplayıcısı

değil. Bu çocuk uyuşturucu satıcısı. Gel ben sana parkta göstereyim. Geldi. Dedim bak parkta oturuyor. Belki gece biz uyurken çek çekimizi almış nereden bileyim.

K9: Evlerimizi yıkıyorlar, evsiz kalıyoruz, ortada kalıyoruz. Çadırlarda yaşıyoruz. Ev problemi var, işsizlik sorunu var. Mesela ben emekliyim ama bu arkadaşların hepsine sigorta lazımdır. Hiçbirinin sigortası yok. Hiçbirisinin yan geliri yok. Burada ne kazandıysa o dur. Bu iş resmiyete dökülse, ben kendi üstüme demiyorum. Ben zaten emekli oldum gittim. Bu arkadaşlara belirli bir aylık bağlansa, bu arkadaşlar da rahat etmez mi? Başka kötü yönlemlendirmez. Adamlar gidiyor, çadırlarda yaşıyorlar. Evimizi başımıza yıkıyorlar.

K17: Ankara'da yaşamadım ama başka şehirlerde yaşadım. Dağıtma o çöpü diyorlar. Dağıtmamışım abi diyorum. Siyah poşeti yırtmışım, içindekine almışım, geri bağlamışım diyorum. İleri geri konuşuyorlar. Bende altta kalmam. Çöp karıştırmışım. Sanki hırsızlık yapmışım. Gitsin polise şikâyet etsin. Gider arabamı alırlar en fazla. O benim ekmeğime, rızkıma göz dikerse ben de farklı şeyler yaparım. Ama burada insanlar çok iyi. Allah kolaylık versin, Allah size güç kuvvet versin diyorlar. Teyzeler yukarıdan sepetle meyve uzatıyor. Para veriyorlar. Gideyim, çorba içeyim diye.

Atık madde toplayıcıları haftanın nerdeyse her günü atık madde toplayarak geçimlerini sağlamaktadırlar. Bunu yaparken de günlük hayatta birçok sorun ile karşı karşıya kalmaktadırlar. Bu sorunlar genel olarak aşağıdaki gibidir:

- Atık madde toplayıcılarının yaşadıkları temel sorun işsizlik sorunudur. Çünkü toplayıcılar resmi olarak yani formel sektörde çalışmadıkları için enformel sektörde atık madde toplayarak gelir sağlamaktadırlar.
- Atık madde toplama işinde katılımcıların yaşadığı bir diğer sorun, resmiyette olmama veya mevzuat açısından yasal olarak tanınmamadır. Genel olarak katılımcılar sosyal güvenceleri²⁵ olmadan çalıştıklarını ifade etmişlerdir. Katılımcıların görüşme esnasında vurguladıkları en temel sorunu sigortalarının olmamasıdır.

²⁵ Katılımcıların bazıları eski adıyla yeşil kart, günümüzdeki adıyla 60/c-1 kapsamındadır. Bu insanlar dışındaki katılımcılar hiçbir sosyal hak ve güvenceye sahip değillerdir.

- Görüşülen katılımcıların barınma problemleri bir diğer sorunu oluşturmaktadır. Evleri olmayan veya evlerde kalacak durumu olmayan toplayıcılar, atıkların depolandığı ve aynı zamanda yaşam alanı olarak kullanıldığı depo veya metruk binalarda yaşamlarını devam ettirmektedirler.
- Bir diğer sorun, çek çeklerin ağırlığıdır. Katılımcılar çek çeklerinin dolduğu zaman yollarda zorluk yaşadıklarını ifade etmişlerdir. Bu durumu katılımcılar içerisinde en genç olan K8 şöyle açıklamıştır: *Yokuşlarda çek çek çekerken biraz zorlanıyorum. Çok ağır olduğunda arıyorum arkadaşlarımı. Geliyorlar yardım etmeye. Taşıyamadığım oluyor.*
- Gece çalışanların sokaklarda güvencesizlik yaşamaları bir diğer sorunu oluşturmaktadır. Nitekim sokaklarda her türlü insanın dolaştığı ve çeşitli sorunların olduğunu K7 şöyle açıklamıştır: *Gece biz saat ona kadar dolaşıyoruz. Bunun sarhoşu var, tinercisi var. Sonra bazen kavgalar oluyor. Tartıştığımız oluyor.*
- Bir diğer sorun, atık madde toplayıcılarının topladıkları atıkların fiyatlarındaki dalgalanmalardır. Nitekim atık piyasasının işleyişinin birçok nedenle inişli çıkışlı bir seyir izlemesi bir başka deyişle atık fiyatlarında dalgalanmalar görülmesi sonucu bu durumdan en çok etkilenen kesimin geri dönüşüm sektöründe yaratılan gelirden en az payı alan toplayıcılar olduğudur.
- Atık madde toplayıcılarının insanlar ile trafikte sorunlar yaşamaları bir diğer sorunu oluşturmaktadır. Bazı zamanlarda katılımcılar, kaldırımların müsait olmaması nedeniyle yoldan gittiklerinde araçların korna tacizlerine engel olamadıklarını ifade etmişlerdir.
- Bir diğer sorun ise apartman görevlileri ile yaşadıkları sorunlardır. Bunu K11 şöyle açıklamıştır: *Bakın kapıcılar bizim işlerimizi onlar da yapıyorlar. Kimisi bana para ver sana çöp vereyim diyor. Akşam arıyor işte böyle böyle, kendilerine komisyon istiyorlar. Bu hiç hoş bir şey değil. Gelin bakalım burada mutlaka vardır. Benim sabahtan beri arabada topladığının belki daha fazlası vardır. Bunlar düşüncem de değil ayrıca bizzat gördüğüm şeyler.*
- Görüşme esnasında elde edilen veriler ışığında katılımcıların yaşadıkları son sorun ise yabancı atık madde toplayıcıları ile yaşadıkları sorunlardır. Yabancı atık madde toplayıcılarının sektörde gelirleri düşürdüğü ve daha ucuza çalışan yabancı

toplayıcıların yerli toplayıcıları olumsuz etkiledikleri elde edilen bulgular eşliğinde rapor edilmiştir. Bu durumu K6 şöyle açıklamaktadır: *Adana'da okula gidiyordum. Bu Suriyeliler gelmeden önce iş vardı. Hiç olmazsa okuldan gelince giderdim birinin yanına yardım ederdim. Yine harçlığımızı çıkarırdık. Bu Suriyeliler girdikten sonra işler değişti. Adam bize 50 TL vereceğine Suriyeliye 20 TL veriyor. Ben 20 TL'ye çalışmam ki. Adam ülkesinde çıkmış gelmiş. Aç. 10 TL'de versen çalışacak. Ben çalışmam 20 TL'ye. Evliyim bir de. Yoksa Adana'da iş desen iş çok. Ama bizi alan yok. Fabrikalarda hep Suriyeli çalıştırıyorlar. Beni al. Bana 50 TL ver. Aynı vatandaşız. Düşük ücret, sigorta yok. Bu denetleme amirleri nerede. Fabrikada Suriyelinin biri öldü. Kaldırıp gömüp atacaklar. Geçen İskitler 'de beş atık toplayıcısı yanarak can verdi. Bu yeni oldu. Suriyeliler ucuza çalışıyor diye işe alıyorlar. Tamam da senin vatandaşın nasıl kalkınsın? Nitekim yerli atık madde toplayıcılarının atık madde topladığı bölgede olumsuz bir durum olduğunda da polisin kendilerine bu durumu sorduğu ve kendilerinin zan altında kaldıklarını ifade etmişlerdir.*

3.4. Atık Madde Toplayıcılarının Yaşam Koşulları

Bu başlık altında atık madde toplayıcılarının barınma ve konut koşulları, sosyo-ekonomik durumları, sosyal korumaları ve geleceğe dair görüş ve beklentileri görüşme sırasında elde edilen bulgular ışığında incelenecektir.

3.4.1. Barınma ve Konut Koşulları

1980 sonrası kırsal kesimlerden kentlere doğru artan göç, sanayide yaratılan istihdam imkanlarının çok ilerisinde bir seyir gösteriyordu. Bu bağlamda enformel istihdam da hızlı bir şekilde genişliyordu. Bu durumda formel istihdam olanakları ile cevap verilmesi imkânsız bir durum söz konusuydu. Böyle bir sorunun varlığı istihdamdan öte sosyal politika sorunu idi. Nitekim sosyal politika önlemlerinin gerektiği bir diğer alan ise barınma ve konut koşullarıydı (Buğra, 2016: 180-181).

Günümüzde kentlerde var olan “*zengin ve yoksul*” mahalleleri gibi mekânsal farklılaşmaların varlığı eşitsizlikleri arttırmakta ve mekânsal olarak yoksulluğun daha da derinleşmesine neden olmaktadır. Mekânsal farklılaşmanın nedeni olarak da toplumsal

sınıf yapısı gösterilmektedir. Zira bu noktada mekânsal ayrımın varlığı konutların ve insanların elde ettiği gelirlerden dolayı meydana gelmektedir. Ayrıca insanların yaşadığı mekanların niteliği, kentsel yoksulluğu ortaya çıkaran değil onun yapısal hale gelmesine neden olan bir faktördür. Nitekim kentlerde varlığını sürdüren sınıfsal farklılaşmaların neden olduğu mekânsal yoğunlaşmanın sınıf çatışmasının bir “yalıtma stratejisi” olmaktadır. Bu yalıtma stratejisi zengin ile yoksulun yüz yüze gelmesini engellemektedir (Kaygalak, 2001: 131).

Araştırma açısından bakıldığında katılımcılar “gecekondu, depo veya apartman dairelerinde” yaşadıklarını ifade etmişlerdir. Gecekondu mülkiyeti, üzerinde belirsizlik olan arsalarla resmi olmayan bir biçimde oluşturulan yapılar olarak ifade edilmektedir. Bu tür yapılarda düşük ve geçici olarak yapılaşma durumu söz konusudur. Ayrıca günümüzde gecekondulaşmanın önemli ölçüde azaldığı ifade edilmektedir. Arsaların azalması, kapitalist ilişkilerin talepleri doğrultusunda bu arsaları çeşitli nedenlerle almaları gibi yeni gelişmeler yaşanmıştır. Bu durum göçmenlerin kente uyum sağlamasının daha da zorlaşmasına neden olmaktadır. Ayrıca yine kentlerde terk edilmiş mahallerdeki binalarda yoksul kesimin yaşadığı durumlar da görülmektedir. Bu binaların da özelliği ciddi bir bakımsızlığın söz konusu olmasıdır (Buğra ve Keyder, 2003: 23; Adaman ve Keyder, 2006: 19-22).

Tablo 10: Katılımcıların Yaşadıkları Konut Tipleri

KATILIMCILAR	YAŞADIKLARI KONUT TİPLERİ	K9	Gecekondu
K1	Depo	K10	Apartman Dairesi
K2	Depo	K11	Apartman Dairesi
K3	Apartman Dairesi	K12	Apartman Dairesi
K4	Depo	K13	Gecekondu
K5	Gecekondu	K14	Depo
K6	Gecekondu ve Depo	K15	Gecekondu
K7	Depo	K16	Depo
K8	Depo	K17	Depo

Görüşme yapılan katılımcıların 8 tanesi aynı zamanda atıkları biriktirdikleri yer olan depolarda, 4 tanesi gecekonduda, 4 tanesi apartman dairesinde ve 1 tanesi de hem gecekonduda hem de depo da yaşamaktadır. Katılımcılardan 4 tanesi, ki bu kişilerin 3'ü depoda 1'i de gecekonduda yaşamak üzere herhangi bir kira vermediklerini ifade etmişlerdir. Bir tanesi bu şehre yeni geldiği için depodaki arkadaşlarının ona kira verdirtmediklerini, bir diğeri abisi ile aynı depoda yaşadığı için kira vermediğini, bir diğeri atık toplamasına karşılık depoda kalmasına izin verildiğini ve son olarak gecekonduda kalan toplayıcı ise sahibinin belli bir ücret beklemeksizin kalmalarına izin verdiğini belirtmiştir. Görüşme yapılan katılımcıların sadece 2 tanesinin apartman daireleri kendilerine aittir. Diğer bütün katılımcılar depo, gecekonduda veya apartman dairelerinde kira vererek yaşamlarını sürdürmektedirler.

Katılımcılar ile yapılan görüşmelerde depoda yaşayanlar genellikle kiralari bölüşerek verdiklerini ifade etmişlerdir. Bu durumu K1 şöyle açıklamaktadır: *8 kişi ile yaşıyorum. Genellikle akrabalarla kalıyoruz. Kardeşlerim ve amcamın çocuklarıyla beraber kalıyorum. Metruk binada yaşıyoruz. Ailem Şanlıurfa'da kalıyor. Kirada kalıyoruz. 800 TL kira veriyoruz. Bu kirayı bölüşerek veriyoruz.* K6 ise yaşadığı konut durumunu şöyle açıklamıştır: *Burada 32 kişiyiz. Belli olmuyor. 30 kişi oluyor, 15 oluyor. Şimdi kalabalığız. Ama bir odada sekiz kişi kalıyoruz. Biz üç kişi aramızda kira veriyoruz. Aylık 2000 TL. Bana 650 TL gibi para düşüyor. Birde burada arkadaşlarla kaldığımız bir gecekondumuz var. Aylık 500 TL veriyoruz. Bölüşüyoruz yine. Depoda malzemeler olunca sırasıyla depoda kalıyoruz.* Apartman dairesinde ve gecekonduda yaşayanlar ise genel olarak aileleri ile beraber kalanlardan oluşmaktadır. K3 bu durumu şöyle açıklamıştır: *7 kişiyle beraber yaşıyorum. 5 tanesi çocuğum, biride eşim. Kiralık dairede yaşıyorum. 400 TL'de kira veriyorum.* Gecekonduda yaşayan K13 ise şöyle söylemiştir: *Ailem burada onlarla birlikte yaşıyorum. 5 kişiyiz toplam. 3 çocuk ve eşim. Annem ve babam Urfa'da yaşıyor. Gecekonduda yaşıyoruz biz. Kira da oturuyorum. 400 TL kira veriyorum.*

Atık madde toplayıcılarının sürekli devam eden bir işsizlik hali nedeniyle yaşadıkları ekonomik dışlanma durumu, bir sonraki adımda kültürel dışlanmaya da neden olmakta, bu durum insanların göç olgusu ile farklı kentlere gelmeleri ve farklı etnik kökenlere sahip olmaları durumu ile birleşince toplayıcıların siyasi olarak da

dışlanmalarına neden olmaktadır. Ayrıca atık madde toplayıcılarının kentlerde yaptırdığı gecekondular veya depo gibi metruk binalarda yaşamaları da bu insanların mekânsal olarak dışlanmalarına neden olmaktadır. Yaşadıkları tüm bu belirtilere de toplumsal dışlanma adı verilmektedir. Günümüzde yeni yoksulluk adı verilen bu durum ekonomik ilişkiler nedeniyle toplumla bütünleşme yaşayamayan, toplumsal dışlanma riski taşıyan ve kenarda kalan kişileri tarif etmektedir. (Buğra ve Keyder, 2003: 21).

Nitekim atık madde toplayıcıları işsizlik sorunu ile karşı karşıya kalarak başka bir kente gelir elde etme amacı ile göç etmektedirler. Bu ya arkadaş aracılığı ile ya akraba aracılığı ile ya da kendi istekleri ile olmaktadır. Ancak göç eden bu kesim büyük kentlere gelerek formel sektörde iş bulamamaları nedeniyle enformel bir istihdam türü olan atık madde toplayarak geçimlerini sağlamaktadırlar. Bir anlamda bu insanlar kentler ile bütünleşme sağlayamamakta yani kentlileşmemektedirler. Nitekim böyle bir durumda katılımcıların yaşam koşulları ile kentli kesimin yaşam koşulları farklı olmaktadır. Atauz ve Gökçeli'ye (1992: 22) göre “*enformellik kentsel alanda, kendi değerleriyle, kendi kültürü ve estetiği ile, kendi davranış dili ile, bir yerleşme, yaşama, üretim ve yeniden üretim örüntüsü olarak başka bir varoluş tarzının özerk dünyasının kurulması*” olarak ifade edilmektedir. Atauz ve Gökçeli'nin iddia ettikleri araştırma çerçevesinde görüşme gerçekleştirilen katılımcılar tarafından da dile getirilmektedir.

Atık madde toplayıcıları genel olarak depo, gecekondular veya apartman dairesinde yaşamaktadırlar. Toplayıcıların yaşadıkları barınma sorunu çözülmesi gereken sorunların başında gelmektedir. Katılımcıların da belirttiği gibi gecekondular kentsel dönüşüm projeleri nedeniyle yıkılma tehlikesi altındadır. K6 kaldıkları gecekondunun eşyaları üzerine yıkıldığını şöyle açıklamıştır: *Gecekondumuz varken Belediyeden geldiler. Bizim haberimiz yok. İştayiz gelmiş. Bizim eşyalarımızın üstüne evimizi yıktılar. Buzdolabımız, televizyonumuz, her şeyimiz gitti. Biz gidip yatakları çırpa çırpa buraya (depo) getirdik.*

Görüşme sırasında elde edilen veriler neticesinde, katılımcıların yaşadıkları depolar kendilerinin ifadeleri ile metruk binalar, çok ağır koşullar altında atık madde toplayıcılarının ikamet ettiği yerler olarak rapor edilmiştir. Depolarda hiçbir şekilde elektrik yoktur. K17 bu durumu şöyle açıklamıştır: *Diyeceksin ki kardeşim ben günlük 100 TL para kazanıyorum. Alamyor musun? Alma meselesi değil. Yani gidip alsan bile tüp mü var? Elektrik mi var? Akşam oldu mu burası zifiri karanlık. Lamba falan aldık. O*

da gözümüzün gördüğü kadar. K16 ise kış aylarında soba sayesinde sularını ısıtıp yıkandıklarını ifade etmiştir: Banyo için de soba var kışın. Isıtıyoruz. Banyoya götürüyoruz. Öyle yıkıyoruz. Katılımcılar sıcak suyun olmaması ve yattıkları odaların pencerelerini naylon ile örtmeleri gibi birçok sorun ile karşı karşıya kalmaktadırlar. Yani apartman dairesi haricinde depo ve gecekonduda yaşayan atık madde toplayıcıları için bu gibi barınma yerleri zaten geçici bir durum sunmaktadır. Türkiye'nin sosyal devlet olması gereği atık madde toplayıcılarının yaşadığı barınma sorunu çözülmesi gereken sorunların başında gelmektedir.

3.4.2. Toplayıcıların Sosyo-Ekonomik Durumu

Atık madde toplayıcıları, gün boyu sokak sokak geri dönüştürülebilir atık toplayarak gelir elde etmeye çalışmaktadırlar. Bunu yaparken de birçok problem ile başa çıkarak önemli bir iş çıkarmaktadırlar. Toplayıcıların elde ettikleri gelir açısından toplumda nispeten yüksek gelirli algısı olsa da işin içine girince hiçte öyle olmadığı anlaşılmaktadır. Apartman, gecekondu veya depolarda yaşayan atık madde toplayıcılarının genel olarak her ay kira, mazot, yeme-içme, ev için giderler, aile ihtiyaçları gibi yaşam giderleri mevcuttur. Şöyle ki; apartman dairesi ve gecekonduda kalanların aksine depoda yaşayan katılımcıların aileleri genel olarak memleketlerinde yaşamaktadır. Bu durumda her ay kendi ihtiyaçlarının karşılanması yanı sıra ailelerine de para göndermek zorundadırlar. Katılımcılar ile görüşme sırasında elde edilen bulgular ışığında genel olarak hepsi elde ettikleri gelirin ay sonunda ellerinde çok az miktarının kaldığını veya kalmadığını ifade etmişleridir. Geri dönüştürülebilir atık toplamaktan başka çaresi olmayan bu kesimin kendilerinin ve ailelerinin ihtiyaçlarını karşılamaktan başka düşüncesi bulunmamaktadır.

Tablo 11: Katılımcıların Gelir Durumları

KATILIMCILAR	GELİR DURUMLARI	K9	600-750 TL
K1	1500-2000 TL	K10	1500-2000 TL
K2	2000-2500 TL	K11	3000-5000 TL
K3	2500-3000 TL	K12	1500 TL
K4	2000-3000 TL	K13	1500-2200 TL
K5	1500-2000 TL	K14	2200-2300 TL
K6	1000-2400 TL	K15	1000-1500 TL
K7	2500 TL	K16	2000-2500 TL
K8	1500 TL	K17	3000 TL

Katılımcıların görüşme sırasında giderleri hakkındaki yorumlarına değinilecek olursa:

K1: Şu anda ben 800 TL kira ödüyorum. 1000 TL genelde masrafım oluyor faturalarla birlikte. Kalanı da aileme gönderiyorum.

K2: Kira veriyorum zaten. Arabanın mazotuna veriyoruz. Bir de yeme içmedir onlara veriyoruz. Aylık 1000 – 1500 TL kalıyor. Onu da aileme gönderiyorum.

K4: Günlük mesela 20-30 TL harcamam oluyor. Yemektir, sigaradır. Ekstradan bir ihtiyaç olabiliyor. Buranın kirası var zaten. Önce ailemin ihtiyaçlarını karşılıyorum. Ondan sonra kendi ihtiyaçlarımı karşılıyorum.

K5: Sabah, öğle, akşam yemeğimiz var zaten. Aylık 1000 TL gidiyor zaten. Bazen çocuklarıma para gönderemiyorum. Param bitiyor. Kira da var.

K9: Kira var, su var, elektrik var. Çocukların harçlığı var. Yetmiyor ama yettirmeye çalışıyoruz. Para bitiyor.

K10: Günde 100 TL'den aşağı harcamam olmuyor. Araba mazotu günlük 60-70 TL gidiyor. 30-40 TL'de günlük gidiyor. Para aylık başa baş yetiyor.

K13: Şu anda ben 800 TL kira ödüyorum. 1000 TL genelde masrafım oluyor faturalarla birlikte. Kalanı da aileme gönderiyorum.

K16: Günlük kazancımız 80 TL diyelim. Arkadaşlar arasında toplanıyoruz. Markete gidiyoruz. Kendimize kahvaltılıktır şudur budur alıyoruz. Ortaklaşa alıyoruz. Beraber yiyoruz. Günlük adam başı 7-8 TL anca düşüyor. Kira veriyorum. Aileme gönderiyorum. Hanım da çalışıyor ben de çalışıyorum. Anca yettiriyoruz. Çocuklarım olmazsa ben bu yaşta neden çalışayım. 6000 TL oğlumun dersane parası tuttu. 12000 TL kızımın okul parası tuttu.

K17: 250'şer TL cezaevindeki kardeşlerime gönderiyorum. 1000-1500 TL aileme gönderiyorum. Birikimi bırak cepte kazanç kalmıyor. Çoğu zaman fabrikadan borç alıyoruz. Kendime harcadığım para yemek ve sigara. Gerisini aileme gönderiyorum.

Katılımcıların genel olarak kira, mazot, yeme-içme, ev harcamaları, ailelerinin ihtiyaçları gibi yaşam giderleri bulunmaktadır. Ancak ailelerine gönderdiklerinin yanında genel olarak günlük harcamalar da yapmaktadırlar. Bu durumu K6 şöyle açıklamıştır: *Günlük geçim bizim ki. Nitekim atık madde toplayıcılarının düzenli bir hayatlarının olmayışı da bu durumu tetiklemiştir. Ama bazı durumlarda günlük hiç kazanamadıkları bile olmaktadır. Bu durumu K16 şöyle açıklamıştır: Bazen hiç kazanamadığım da oluyor. Mal olunca seviniyoruz. Mal olmayınca boynu bükük kalıyoruz. Ne yapalım? İnan üzüliyorum. 2-3 km gezip bakıyorsun çuvalın bomboş.*

Bazı durumlarda da her zaman aşına oldukları sokaklarda insanların tatilde olup olmadıklarına göre atık miktarında da değişimler olduğunu ifade etmişlerdir. Bu durumu da K4 şöyle açıklamıştır: *Bu biraz da insanların tatil yapma durumlarına göre değişiyor. Mesela okullar tatil oluyor. İnsanlar tatile gidiyor. İnsanlar tatile gittiği için malzeme az çıkıyor. Mesela trafiğe bakıyoruz. Trafik yoğunsa Ankara halkı burada. Şimdi mesela trafik az. Bakıyorsun insanlar tatilde. Bu aralar fazla kazancımız yok. Niye? Okul tatil, havalar sıcak, insanlar tatilleri değerlendiriyor. Bizde az kazanıyoruz. Az çıkıyor. Üretim az oluyor, tüketim az oluyor. Nitekim genel olarak bakıldığında atık madde toplayıcılarının kendi ihtiyaçlarını sağlayıp geri kalan gelirlerinin hepsini ailelerine gönderdiklerini ifade etmişlerdir. Bu durumu K7 şöyle açıklamıştır: *Ben ailem için çalışıyorum. Çoğunu onlara bırakıyorum. Azını kendime bırakıyorum. Yetiyor bana.**

Atık madde toplayıcılarının genellikle “*sosyal hak ve güvenceden yoksun olmaları, kötü çalışma ve yaşam koşullarına sahip olmaları ve işin sürekli olmaması vb.*” gibi özelliklere sahip olmaları dışında bazı durumlarda asgari ücretin üstünde bir gelir elde etmeleri bakımından diğer enformel istihdam türlerinden ayrılmaktadır. Nitekim toplayıcıların sosyal dışlanmaya maruz kalması, tüketim olanaklarından yoksun kalmaları, kent olanaklarından faydalanamamaları gibi durumlar toplayıcıların mutlak yoksulluk kategorisi içerisinde bulunmasa da göreceli yoksulluk ile mutlak yoksulluk arasında bulduklarını göstermektedir. Bunların içinde “*gıda, konut, sağlık hizmeti, eğitim, toplumsal ve çevresel hizmet, tüketim malları, boş zaman, ulaşım hizmetleri*” gibi imkanlara erişememesi durumu da toplayıcıların kentle bütünleşmelerini engellemektedir. (Ergun, 2005: 85; Harvey, 2013: 98).

3.4.3. Sosyal Koruma

Kapar’ a (2006a: 9) göre sosyal koruma; “*bireylerin insan onuruna yaraşır bir yaşam sürdürebilmeleri için, gelir güvencesizliği karşısında yaşam koşullarını geliştirmek ve yaşam düzeyinin gerilemesini önlemek amacıyla, kamusal alanda, bireylerin eşitliği ve sahip oldukları haklar temelinde, gelirin yeniden dağıtımı yoluyla sağlanan gelir ve hizmet desteklerinin tümünü kapsar*” olarak tanımlanmaktadır. Euzeby’e (2004: 111) göre ise sosyal koruma; “*sosyal adalet, sosyal dayanışma ve insan onuruna saygı çerçevesinde gelirin yeniden dağıtılmasını amaçlayan mekanizmadır*” olarak ifade edilmektedir. Bu bağlamda sosyal koruma şemsiye bir kavram olarak sosyal güvenliği de kapsamakta bununla birlikte yoksullukla mücadeleyi de içine alan geniş bir kavramdır (Özşuca ve Toksöz, 2003: 26). Sosyal koruma, toplumda ki olumsuzluklarla en çok karşı karşıya kalan insanları, toplumun en zayıf ve en yoksul kesimlerine yardım ve destekleri kapsamaktadır (Kapar, 2015: 187).

Gelişmekte olan ülkelerde toplumsal hiyerarşinin en alt kesiminde yer alanlar genel olarak sosyal koruma dışında kalmaktadırlar. Bu durum sosyal korumanın yetersizliğinden olabileceği gibi aynı zamanda bu politikaları uygulamaya ilişkin yeteri kadar çabanın gösterilmemesinden de meydana gelebilmektedir. Zira sosyal korumanın yetersiz bir düzeyde olması ekonomik, siyasi ve sosyal sorunlar ile ilişkili olmaktadır. Sosyal koruma politikalarını oluşturanların var olan sorunları geniş tanımlamaması, bu sorunlara çözüm getirici politikaların hayata geçirilmesini de engellemektedir. Bu

nedenle sosyal güvenlik programları için oluşturulacak veya var olan politikaları geniş bir açıdan değerlendirmek gerekmektedir (Özşuca ve Toksöz, 2003: 41). Tüm bu nedenlerden günümüzde gelişmekte olan ülkelerde sosyal güvenlik programları yoksulluk yaşayan bazı kesimlere ulaşmamaktadır. Sosyal güvenlik programları kentlerde enformel sektörde istihdam edilen insanların büyük çoğunluğunu göz ardı etmektedir (Midgley, 1993: 136).

Sosyal korumanın bazı amaçları bulunmaktadır. Bunlar Garcia ve Gruat (2003: 22) tarafından şöyle sıralanmaktadır:

- İnsanların temel yaşam koşullarını sağlayan temel mal ve hizmet garantisi ile asgari refahın sağlanması,
- İnsanların karşılaşılabileceği riskleri önlemek ve bunlara karşı korumak için çeşitli stratejiler ve politikalar geliştirilmesi,
- Bu hedefler doğrultusunda yoksulluğu azaltmak ve sürdürülebilir kalkınmayı teşvik etmektir.

Şişman (1999: 260); “*sosyal devlet ilkesini kabul eden ülkeler toplumdaki tüm bireylerin korunması, toplum hayatı ile bütünleştirilmesi ve uyumlandırılması görevini üstlenmelidir*” demiştir. Nitekim enformel sektörde istihdam edilen çalışanların da korunması devlet olmanın bir gereğidir. Ancak bu durum enformel sektörde istihdam edilen atık madde toplayıcıları için gerçekleşmemektedir. Sözü edilen durum özellikle küreselleşme ile birlikte süregelen neoliberal politikalar ile gerçekleşmiştir. Nitekim Türkiye’de ithal ikameci sanayi politikalarının uygulandığı dönemde ülkenin iç pazarına üretim yapan özel şirketler ve Kamu İktisadi Teşebbüsleri önemli bir unsur olarak ifade edilmektedir. Bu dönemde kamu ve özel sektör istihdamının getirdiği sigortalı, yüksek ücretlerin alındığı, emeklilik, sağlık sigortası gibi uygulamalardan faydalanan bir işçi sınıfının oluşmasını sağlamıştır. Ancak küreselleşme ve uluslararası artan rekabet sosyal güvenceye sahip olan işçi sayısının düşmesine neden olmuştur (Buğra ve Keyder, 2003: 24). Bu bağlamda günümüzde işgücü piyasası; formel sektör ve enformel sektör olarak ikili bir yapı göstermektedir. Formel sektör, yasal düzenlemelerin olduğu ve çalışanların vergi yükümlülüklerine tabi olduğu; enformel sektör ise yasal düzenlemelerin genellikle olmadığı ve çalışanların kamu harcamalarına vergiler ile katılmadığı bir sektör olarak

ifade edilmektedir. Nitekim formel sektörde yaratılan yasal düzenlemeler enformel sektörde bulunmamaktadır. Zira bu durumda enformel sektörde çalışan insanların iş güvencesinin olmadığı bir ortam yaratılmış olmaktadır (Akgeyik vd, 2004a: 26-27). Bu durumda enformel sektörde istihdam edilen kesimin birçok riskle karşı karşıya olma ihtimaline rağmen sosyal korumaya erişmelerinin çok az ya da hiç olmadığı literatürde ortaya konmaktadır. Bu sektörde çalışanlar için en büyük risk işsizlik ve gelir durumlarında yaşadıkları farklılıklardır. Böyle bir durumun varlığı insanları formel sektör işgücü piyasasına girebilmelerinin yollarını aratmaktadır. Ancak son yıllarda yaşanan ekonomi politikalarında yaşanan dönüşümler sonucu sendikalar ve toplu pazarlığın gücünün yitirilmesi nedeniyle formel sektöre giriş yolu daha zor hale gelmiştir. Bu nedenle enformel sektörde çalışmaktan başka çaresi olmayan insanların sosyal korumadan faydalanamadıkları veya çok az bir kısmının faydalandıkları görülmektedir (Gökbayrak, 2003: 238-251).

Türkiye Cumhuriyeti Anayasası 60. Maddesi insanların sosyal güvenlik hakkını şöyle ifade etmektedir: “*Herkes, sosyal güvenlik hakkına sahiptir. Devlet, bu güvenliğini sağlayacak gerekli tedbirleri alır ve teşkilatı kurar.*”²⁶ Bu araştırma çerçevesinde görüşme gerçekleştirilen katılımcılar sosyal güvenlik şemsiyesi dışında her türlü riske karşı gelir elde etmeye çalışan bir kesim olarak karşılaşılmaktadır.

Katılımcıların önceden farklı bir işte sigortalı bir biçimde çalışarak emekli olanların dışında atık madde toplama işini sürdürerek emekli olmaları ve bunun sonucunda yaşlılık aylığı almaları mümkün değildir. Çünkü hiçbir katılımcı resmi olarak yasal mevzuatta tanınmadığından sigortalı değildir. Ayrıca sigortalarını kendilerinin ödemesi durumu ise günümüzde yaşam koşullarını idame ettirmeleri açısından mümkün görünmemektedir. Genel Sağlık Sigortası açısından bakıldığında katılımcıların belli bir kısmı kendi deyimleri ile yeşil kart, günümüzde kullanılan ismiyle 60/c-1 kapsamında, bunların dışındaki katılımcılar ise hiçbir sosyal hak ve güvenceye sahip değildir. Görüşme yapılan katılımcılardan elde edilen veriler sonucunda; katılımcıların sadece 1 tanesi geçmişte belli yerlerde çalışmasından dolayı emekli olduğu için yaşlılık aylığı almaktadır. Görüşme yapılan diğer 9 katılımcı 5510 sayılı Sosyal Sigortalar ve Genel

²⁶ https://www.tbmm.gov.tr/anayasa/anayasa_2018.pdf, (Erişim Tarihi: 9.12.2019)

Sağlık Sigortası Kanunu kapsamında 60/c-1'den faydalandıklarını ifade etmişlerdir. Katılımcılardan 6 tanesi ise hiçbir sosyal güvenceye sahip değildir. Son olarak katılımcılardan 1'i de herhangi bir sosyal güvenceye sahip olup olmadığını bilmemektedir.

Görüşme yapılan katılımcılardan sadece iki tanesi sosyal yardım aldıklarını ifade etmişlerdir. Bu iki kişiden biri gıda yardımı, diğeri ise gıda ve kömür yardımı almaktadır. Diğer 15 katılımcı ise gerek aynı gerekse nakdi olarak herhangi bir yardım almadıklarını belirtmişlerdir.

Katılımcıların herhangi bir rahatsızlıkları olup olmadığı, böyle bir durum olduğunda hastaneye gittiklerinde emekli olanın, 60/c-1 kapsamında olanların ve hiçbir güvenceye sahip olmayanların nasıl bir yol izledikleri ve bu konu hakkındaki görüşleri aşağıdaki gibidir:

K2: Ciddi bir şey yaşamadım. Sigortam yok. Yeşil Kartım var. Devlet hastanesine gidiyorum. Ailemde herkesin yeşil kartı var. Sadece ilaçlara para veriyoruz. İlaçlar 100 TL ise yeşil kartım varsa bile bir kısmını alıyor benden.

K4: Ben yaşamadım. 20 yıldır bu işi yaptığım için bilinçliyim. Kendime biraz da sağlık konusunda dikkat ediyorum. Atıyorum mesela hastane çöplerine yaklaşmıyorum. Çünkü tamamen mikrop kaynıyor. Sonuçta o hasta insanların atıkları oluyor. Peçetelerdir, iğnelerdir, ilaçlardır. Genelde o tür çöplerden uzak duruyoruz. Çünkü arkadaşımın başına geldi. Birinin parmağına iğne battı. İğne battığı için de enfeksiyon kaptı. Parmağını kesmek zorunda kaldılar. O yüzden hastane çöplerinden uzak duruyoruz. Biz de az çok tahmin edebiliyoruz. Neyin tehlikeli, neyin tehlikeli olmadığını. Arkadaşım mesela kutu bırakmışlar. Patlayıcı madde varmış. Bilmiyordu o da. Çocuk alınca onu orada zaten vefat etti. Benim sigortam yok. Yeşil kartım da yok. Genelde Devlet hastanesine gidiyorum. Önceki işimde sigortam vardı. Şimdi gidiyorum ücretle tedavi oluyorum. İlaçları da ücretli alıyorum. Eşim de geçen gittiğimde ücretli tedavi oldu.

K6: Eldiven takmadığım için bazen elim defalarca kesildi. Cam atıkları atınca böyle şeyler oluyor. Şu ana kadar ağır bir şey yaşamadım. Herhalde 40'tan sonra

yaşayacağız. Sigortam yok. Devlet hastanesine gidiyorum. Tedavi ve ilaçlar ücretli oluyor. Ailem rahatsızlanırsa onlar da parayla gidiyor.

K9: Allah'a çok şükür daha bir gün hastaneye gitmiş değilim. Emekliyim. Hastaneye rahatlıkla gidiyorum. Ailem de ücretsiz gidiyor.

K13: Hiç sağlık sorunu yaşamadım. Sigortam yok. Rahatsızlığım da yok şimdi. Hastalanırsam Devlet hastanesine gideceğim. Orada sigortasız bakıyorlar. Devlet tarafından. Sonradan sorduğumda yeşil kartının olduğunu söylüyorlar. Özele gittiğimiz zaman parayla fiş almamız lazım. Hastanede para ödemiyoruz. Ailemde herkes aynı. Kimsenin sigortası yok zaten.

K15: Hastalığımız çok. Astımım var, şekerim var, tansiyonum bazen fırlıyor. Kafam dönüyor. Ayakta duracak halim olmuyor. Ayağımda platin var. Belim sakat. Benim buradan buraya gitmeye takatim yok ama mecburiyetten gidiyorum. Ben gitmesem çoluk çocuk hiçbir gidenim olmaz aç kalırız. Böyle olmasa açlıktan ölüürüz biz. Şükür Allaha yeşil kartım var. İlaç alırken de birazını ben veriyorum, birazını devlet karşılıyor. Ailedeki herkesin yeşil kartı var. Bizim durumumuz yok diye Devlet bize yeşil kart vermiş.

K16: Şimdiye kadar bir sıkıntı yaşamadım. Ama böyle grip gibi hastalıklar yaşıyoruz. Şurada bir hastane var. İlaçtır neyse tedavi görüyoruz. Çekip geliyoruz. Bacak sızlamam çok var. Gezmekten oluyor. Bel fıtığım da var. Sürekli gezdiğim için belimden ayaklarıma vuruyor. Akşam böyle yattığım zaman ayaklarımin altına böyle yastık koyuyorum. Dinlendiriyorum, kan dolaşımı oluyor. Burada kime sorarsan sor, ayak ağrısı hep var. Sigortam yok. Yeşil kartım var. Ailem ve çocuklarımin da yeşil kartı var.

K17: Bu işe girmeden önce sağlık sorunlarımin yoktu. Ama bu işe girdikten sonra sağlık sorunlarımin olmaya başladı. Hani şimdi hastaneye çoğu zaman gitmiyorum. Gerek de duymuyorum. Şu an misal bir soğuk yiyeyim, göğsümde bir ağrı beliriyor. Belime kadar vuruyor. Ondan sonra şu dizlerim ağrımaya başlıyor, bu yokuşlardan dolayı. Ondan sonra cinsellikle alakalı yanmalar oluyor. Kas ağrıları başlıyor. Bütün hastalık, pislik bizde. Geçenlerde soğuk kapmışım.

Kimlik verdim. Kimlik üzerinden yapmıştı. Para ödemedim. Muayene oldum. Eczaneye gittim. 17 TL ilaç parası verdim. Zaten ömrümü de fazla görmüyorum bu işin içinde. Normal bir işte, temiz bir işte çalışan yaşar yetmiş sene. Sen bu işte yaşayamazsın yetmiş sene. Bu çöpün içinde nasıl yaşayacaksın? Bu mikrobun içinde nasıl yaşayacaksın?

Toplayıcıların bir kısmı 60/c-1 kapsamında rahatsızlandıklarında hastaneye gidebilmektedirler. Herhangi bir sosyal güvenceye sahip olmayanlar ise ücretli tedavi olmaktadır. Ancak resmi olarak sigortalı olmadıkları için yaşlılık dönemlerinde herhangi bir gelire hak kazanamayacaklardır. Güvencesiz bir sistemde çalışan atık madde toplayıcılarının görüşme esnasında belirttikleri isteği; resmi olarak yasal mevzuatta tanınır hale gelmeleri yani sigortalı olmalarıdır. Nitekim sosyal güvenlik insanları çalışma hayatı ve dışından gelebilecek risk ve tehlikelere karşı korumaktadır. Uluslararası Çalışma Örgütü “*iş kazası, hastalık, meslek hastalığı, işsizlik, malullük, yaşlılık, ölüm ve aile gelirinin yetersizliği*” gibi durumları insanların sosyal güvenlik ihtiyacı olarak sıralamıştır. Bu gibi durumlara karşı insanların sosyal güvenlik sistemi tarafından korunması insan haklarından biri olarak ifade edilmektedir. Bu toplumun bir kısmı için değil “*toplumda yaşayan herkes*” için sağlanmalıdır. Bu haklardan toplumun tüm kesiminin faydalanması da gerek ulusal gerekse uluslararası düzenlemeler ile devletin görevidir (Lordoğlu ve Özar, 1998: 15-16).

3.4.4. Geleceğe Dair Görüşleri ve Beklentileri

Günlerinin önemli bir kısmını kendilerinin ve ailelerinin geçimini sağlamak için atık madde toplayarak geçiren ve yaşadıkları zorluklar nedeniyle toplumun en zayıf kesimlerinden olan atık madde toplayıcılarının geleceğe dair görüşlerinin ana teması hayata karşı duyulan “*umutsuzluktur.*” Zira toplayıcıların hayata karşı bu kadar umutsuz olmalarının birçok nedeni vardır. Bunların başında “*güvencesiz*” olarak çalışmalarını sürdürmektedir. Nitekim resmi olarak yasal mevzuatta tanınmamaları her yeni bir gün bir başka zorlukla karşılaşmalarına neden olmaktadır. Katılımcıların hemen hepsi Ankara şehrine başka şehirlerde yaşadıkları maddi geçim sıkıntısı nedeniyle bir başka deyişle işsizlik dolayısıyla gelmişlerdir. Ankara’ya iş bulabilme umuduyla gelen toplayıcılar kentsel yoksulluğu derinlemesine yaşayan bir kesim olarak yaşamlarını sürdürmeye devam etmektedirler. Yaşamlarını devam ettirirken de;

- Sigortalarının olmaması,
- Yaptıkları işin düzensiz olması,
- Bazı toplayıcıların ailelerinden uzak yaşaması,
- Toplayıcılık yaparken insanlar ile olumsuz durumlar yaşamaları,
- Resmî kurumlar ile sorunlar yaşamaları,
- Başka ülkelerden Türkiye'ye gelerek atık madde toplama işini yapan yabancı atık madde toplayıcıları ile sorunlar yaşamaları,
- Bazı toplayıcıların gelirlerinin yaşamalarını sürdürmeye yetmeyecek durumda olması,
- Kötü ve sağlıksız çalışma koşullarının varlığı,
- Çalışma sürelerinin uzun olması,
- Genel olarak sosyal hak ve güvenceye sahip olmamaları,
- Barınma problemlerinin varlığı,
- Topladıkları atıkların fiyatlarının gün içinde değişime uğraması gibi durumlar toplayıcıların hayata karşı umutsuz bir şekilde bakmalarına neden olmaktadır.

Görüşme esnasında katılımcıların geleceğe dair görüşleri aşağıdaki gibidir:

K1: Mesela belli bir imkanlar sunulması, mesela hani sokakta polis, zabıta gördüğümüz zaman bizi hor görmemesi, bu iş için gerçekten faydalı olduğumuzu kanıtlamak istiyoruz. Biz ne kadar önemli bir iş yaptığımızı biliyoruz. 2016'daydı tahminimce bu iş tamamen yasaklandı. Kimse yapmayınca sistem çöktü. Bizim işimiz her açıdan çok önemli. Böyle sıradan bir iş yapmıyoruz. Bu şartlar altında her insan çalışamaz yani. Saat sekiz 'de kalkıp ta 11'e kadar çalışamaz. Şu anda güneş var, sıcaklık var. Bunun kışını da düşünün. Biz kar altında da yağmur altında da çalışıyoruz. Halbuki devlet bize sahip çıksa, siz sisteme dahilsiniz, şuradaki kurumun malzemesini siz alacaksınız dese, bütün atıklardan ben sorumlu olacağım, siz toplayıp bana vereceksiniz dese bizim için daha iyi olur veya kendi içinizden birinizi seçin dese o da bizim için daha iyi olur. Devlet sigortalarımızı yatırır. Bu sefer belli çalışma saatlerimiz olur. Ailelerimizi de getiririz. Şimdi bazen 12'ye de geliyor 1'e de geliyor saat. Belli zamanlarımız yok. Devlet dese ki sen 12 saat çalış bir de yemek molan olsun biz gönülden razıyız. Ama 16 saat, 18 saat biz hep geziyoruz. Çoğu arkadaşlarımızın ben bakıyorum ayak tabanları

patlamış. Yapamıyor artık bıkmış. Ama yapmak zorunda. Bir hafta yapmasa hemen açık verecek. Çünkü gelen belli. Şu an şehirlerde köylere göre masraflar çok pahalı. Şimdi çocuğumuz rahatsızlanıyor vallahi biz korkuyoruz. Yani ek masraf çıktı diyelim bir çocuk hastalanıyor 1000 TL oraya gidiyor. Televizyonda bir şey çıkıyor. Baba bana da al diyor. Mecburen alıyoruz. Alamam diyemezsin. Ama böyle olduğu zaman zor şartlar altında kalıyoruz. Keşke imkânlarımız olsaydı çocuklarımızla parklara gitsek, ailemin yanına gitsem güzel olurdu. Bize imkân sunsalar bu iş her yerde var.

K3: Yani gelecek hakkında aslında bu işten daha iyi bir iş olsa, daha düzenli, daha hijyenik bir iş olsa yapmak isterdim. Bu işi bırakıp o işi yapmak isterdim. Geliri daha güzel olan. Çoluk çocuğumuza daha iyi bakmak isterdim. Zengin çocuklarının yaşadığı gibi bizde çocuklarımızı yetiştirsek. Daha yüksek okullarda. İsterdim yani.

K4: Geleceğe dair umutlarım var. Çünkü insanlar bilinçleniyor. İnsanların eğitim durumu yükseldikçe bize bakış açıları da değişiyor. Geri dönüşüm şu anda ülke ekonomisinin bir gizli kahramanı. Bunu gerçekten Devletin sahiplenmesi gerekiyor. Bunu üç beş tane para babasına bırakmamaları gerekiyor. Çünkü bu işten ekmek yiyen milyonlarca insan var. Belki Türkiye'nin en az yüzde onu bu işten ekmek yiyor. Geri dönüşüm işçilerine Devlet sahip çıkarsa bu işin ülke ekonomisine çok çok katkısı olacak. Çok büyük bir sektör bu. Mesleği olmayan bir kişi bu işi yapabilir. Atıyorum bir yerde iş bulamayan bir kişi bu mesleği yapabilir. İşsizlik sıkıntısı çeken, geleceğe dair umudu olmayan bir kişi bu işi yapabilir. O yüzden geri dönüşüm işi bir ülkeyi ayakta tutabilecek derecede büyük bir iş. Buna sahip çıkılması lazım.

K5: Sigortamız olsun isterdim. Devlet tarafından bir yer verseler bize. Sigortaya bağlasalar bizi ya da kendileri fabrika kursa onların adına çalışsak. Bizim için daha faydalı olur. Şimdi ben on senedir bu işi yapıyorum. Sigortasız çalışıyorum. Ama işte Devlet bizim için el atsa iyi olurdu. Belediye gelsin mesela. Bu binada kaç kişi var? 30 kişi var. Bu bölge sana ait. Yabancı girmeyecek bu bölgeye diyecekler. Adam İskitlerden geliyor. Ama ses etmediğimiz zaman yine gelip, hırsızlık yapıyorlar, çöpleri dağıtıyorlar ya da kavga ediyorlar. İşte bizim tek

istediğimiz bize tulum verecekler, kart verecekler, diyecekler ki bu bölge sana ait. Yabancı girdiği zaman arayacaksın burayı. Zabıta gelip çek çekini alacak adamın. O adam girmez zaten bir daha buraya. Ne hırsızlık olur ne çöp dağılır ne de kimseye rahatsızlık verilir. Son olarak memleketimiz yani her şey güzel olsun. Türkiye'miz güzel olsun başka bir şey istemiyoruz.

K7: Benim gelecekte hiçbir beklentim yok. Ama benim çocuklarım benim gibi olmasın diye çabalıyorum. Çocuklarımla geleceği karanlık olmasın. Çöpçü olmasınlar. Okusunlar. Onlara daha iyi bir gelecek vermek için çalışıyorum. Gurbetteyiz yani. Memlekette iş istiyoruz. İşsizlik çok. İş olsaydı memlekette buraya gelmezdik.

K10: Benim ömrüm bitti zaten ben daha göremem. 60 yaşına geldim. Çocuklarım kendi geleceğine baksın. Ben bir şey aramıyorum. Yaşım gitti. Çocuklar kendine baksın. Sigortalı çalışıp kendine baksın. Okusun. Okulda dursun çocuklar. Okumuş adam nerde olsa kendi ekmeğini yer.

K11: Herkes kendi işini yapsın. Yalansız dolansız bir dünya olsun. Öyle yani. Doğaya hiç saygımız kalmadı. Kalmadı! İhtiyaçlarımızı çöpe atıyoruz. Siz düşünün ben ne diyeyim. İnsanlar birbirine saygılı olsun. Kalp kırmak çok kolay. Anında kalp kırarsınız. Onu düzeltmek çok zor. Her insanın hayatında mutlu yuvası olsun. Ben isterim gideyim bayramlarda çoluğumu çocuğumu alayım gideyim baba toprağıma köyüme gideyim, mezarlık ziyaret edeyim. İlla gideyim mağazaya şu elbiseleri alayım diye takıntım yok.

K15: Biz gelecekte hiçbir şey ummuyoruz. Umudumuz yok ki gelecekte. Biz böyle gelmişiz, böyle gidiyoruz. Kimsenin yardımını görmedik ki. Yardım hiçbir yerden görmedik. Halktan yine yardım gördük. Şükür Allah'a. Biz de isterdik güzel bir aylık olsun, rahat evimizde oturalım isterdik. Ömrümüz çöplerde geçiyor. Çöplerden buluyoruz, artık yemek onları yiyoruz.

K16: Güzel bir iş olsa eyvallah derdim. Evimi de ailemi de buraya getirirdim. Çünkü buranın eğitimi daha güzel. Ben anamdan bir daha dünyaya gelsem sonuna kadar okurum. Büyük bir iş adamı olurum. Diyorum keşke dünyaya tekrar

gelebilsen. Bir fırsatım daha olsa. Çünkü okumadığım için şurada bir dolmuşa bile binemiyorum. Ben bu rezilliği gördüm. Millete bakıyorum. Yaşları benden daha ufak bir milyonluk arabaya biniyorlar. Ben eziliyorum. Başkası kral gibi yaşıyor. Biraz yüksek bir maaşım olsaydı, bu işi yapmam bırakırım. Açık konuşayım ben kendime on, on beş bin sermaye bulayım yemin ederim bu işten tövbe edeceğim. Bu dünyadan çok şey bekliyoruz ama... Ben içimi döksem boş. Dokuz buçuk yıl cezaevin 'de yattım. Evin en büyüğü benim. Şimdiye kadar hep ezildim. Çekmediğim çile kalmadı. Yine şükür dedim. Hiçbir arkadaşına hiçbir zaman kin, nefretle bakmadım. Biri bana yanlış yapıyor. Ben yine iyi niyetle bakıyorum. Diyorlar sen neden iyi niyetle bakıyorsun? Ben kimsenin kalbini kırmam. Ben böyleyim. Ben isterdim bir dairem olsun, arabam olsun, işim olsun. Rahat rahat arabamla gideyim geleyim. Akşam eve poşetlerle gideyim. Şimdi en fazla 2 kg domates götürebiliyorum. Şimdi biz ayda yılda bir et alabiliyoruz. Kolay değil. Çok masraf oluyor. Ben çalışıyorum, hanım çalışıyor zor zor geçiniyoruz. Hayaller gerçek olmaz, boştur yani.

K17: Gelecekte bir beklentim yok. Umutsuz bakıyorum. 33 yaşına gelmişim. İmkân yok, bir gelir yok, çöpün içinde pisliğin içindesin. Sağlık güvencen yok. Bu hayattan nasıl bir beklentin olabilir? Benim bu hayatta en fazla, o da yaşarsam Rabbim uzun ömür verirse, o da 20 yıl daha yaşarım. Bu çöpün içinde, pisliğin içinde nasıl yaşayayım? Ben yaşadığımı bir kâğıda dökseydim şimdi on tane kitap yazmıştım. Ben bu hayatta mühendis olmak isterdim. Nerede fakir fukara var, onlara bir daire yapmak isterdim. Nerede böyle boş bir arsa var, işe yaramaz, kervan geçmez bir yerde orada bir dükkân yapardım. Ardiye yapardım. Sırf mesleğe girmek isteyen bir insan varsa, üç beş hurda bir şey koyardım o mesleği öğreysin diye.

Görüşme esnasında elde edilen veriler ışığında katılımcıların geleceğe dair beklentilerinin en temeli “sigortalı” olarak resmiyete geçmeleridir. Bu konuda temel kanı da işverenlerinin özel lisanslı geri dönüşüm firmalarının aksine Devletin olmasıdır. Bir başka deyişle topladıkları atıkları Devletin satın almasıdır. Bu konuda K6'nın görüşleri şöyledir: *Faaliyete, resmiyete girmeyene kadar, sigorta yatırılmadan böyle gelmişim böyle gideceğim. Devlet büyük bir firma yapsa, topladığımız malları oraya versek*

hakkımızı alsak belki bir gelirimiz olur. Ama bu şekilde yok. Bu şekilde ben kalkınırım diyen bir kağıtçı yalan söyler. Günlük geçim bu. Ben yıllardır buradayım. Kâğıttan kalkınan adamı görmedim. Biz isterdik Devlet bizim hakkımızı versin. Bize destek çıksın, bize bir yer yapsın, sabit çalıştırsın bizi. Gecekonduumuz vardı yıktılar. Orada daha rahattık. Burada (depo) bakma zar zor emniyetten izin alarak kalıyoruz. Nitekim K6 topladıkları atıkların fiyatlarının günlük dalgalanmalar yaşaması ve bunun kendilerini etkilemesi dolayısıyla işveren kesiminin Devlet olması isteğini dile getirmiştir. Bu kanı katılımcıların bazılarında vardır. Bu yolla çalışma durumunda toplayıcıların belli bir çalışma saatlerinin olmasının yanı sıra sigortaları da olacağı için kendilerinin refah içinde çalışacaklarını ve yaşayacaklarını düşünmektedirler.

Atık madde toplayıcıların belli bir kısmı daha iyi geliri olan sigortalı bir iş bulduklarında bu işi bırakacaklarını ifade etmişlerdir. Zaten önceki başlıklarda belirtildiği gibi katılımcıların geneli atık madde toplama işini, iş bulamadıkları için mecburiyetten yaptıklarını belirtmişlerdir. Böyle bir durumda kendilerine farklı bir iş bulduklarında bu işi bırakacaklarını söylemeleri normal karşılanmalıdır. Zira bu durumun altında farklı nedenler yatmaktadır. Özellikle ailelerinden uzakta yaşayan toplayıcıların aileleri ile sık sık vakit geçirme imkânı bulunmamaktadır. Elde ettikleri geliri ailelerine gönderen ve onların geçimini sağlayan toplayıcılar ancak bayram gibi özel günlerde ailelerini ziyaret etmekte o da kısa sürmektedir. Aileleri ile ilgili K2'nin görüşleri şöyledir: *Herkes ailesiyle beraber yaşamak ister. Akşam eve gidip ailesiyle beraber gezsin. Çocuklarıyla vakit geçirsin ama imkân yok. K13 ise şöyle söylemiştir: Çalışıyoruz işte. Evimize bakalım, çocuklarımıza bakalım yeter. Aileme bakmak, onlara bir şey kazandırmak istiyorum ama elimizden gelmiyor. Güzel bir hayat vermek istiyorum onlara. Kim istemez? Haftada bir gün çocuklarla vakit geçirmek.*

Görüşme esnasında elde edilen veriler ışığında genel olarak toplayıcıların hayata karşı "umutsuz" bakmaları hâkim görülen duygudur. K14'ün bu konudaki görüşleri şu şekildedir: *Hayatımız gittikçe daha kararıyor, kötüleşiyor. Hiçbir şey beklemiyorum bu hayattan. Gelecekte zaten hiçbir şey göremiyoruz. Nitekim tamamen farklı bir hayat sürdüren, yoksulluğu derinlemesine yaşayan katılımcıların daha iyi bir yaşam beklentisiyle büyük bir kente gelmeleri ancak yoksulluk ile başa çıkmaya çalışmaları ile sonuçlanan bir yaşam bulmaları onları hayata karşı göğüs geren umutsuz kişiler kılmıştır.*

3.5. Atık Madde Toplayıcılarının Örgütlenme Deneyimleri

Enformel sektörde istihdam edilen atık madde toplayıcıları çeşitli nedenler ile sosyal güvenlik kapsamına alınmadığı gibi son derece kötü koşullar altında ve sağlıksız bir biçimde çalışmaktadırlar. Bunlarla beraber herhangi bir örgütlenme hak ve özgürlüklerini kullanamadıkları için işverenler karşısında pazarlık güçlerini eksik bir biçimde yansıtmaktadırlar. Nitekim bu sektörde çalışanların örgütlenme eksikliği bu insanların “*yasal ve sosyal koruma sistemi dışında kalması, sağlık ve eğitim hizmetlerinden yararlanamaması, kurumsal piyasalara katılamaması ve kamu hizmet olanaklarına erişememesine*” neden olmaktadır. Örgütlenmenin önemi sadece enformel çalışanlar ve sendikalar açısından önemli olmamakta aynı zamanda toplum açısından da önem arz etmektedir. Bu bağlamda sosyal bütünlük ve barışın sosyal adalet temelinde sağlanacağı ve bu yolla korunacağı önem taşımaktadır. Ancak enformel ekonominin var olması toplumdaki insanların işgücü piyasası açısından bölüştürmekte ve sosyal adaletsizliği yoğunlaştırmaktadır (Kapar, 2007: 83-90).

Atık madde toplayıcılığının kendi içinde dernek, kooperatif veya sendikalar yoluyla örgütlenmesi ve bu yolla sosyal güvenceye kavuşması mümkündür. Bunun sonucunda toplayıcılığın değer gören bir meslek olması, çevre ve ülke ekonomisine katkısı giderek artan bir iş kolu ve sektör olması imkânsız değildir. Örneğin; Güney Amerika ülkelerine bakıldığında bu durum oldukça yaratıcı, üretken ve problemlerin çözüldüğü bir sisteme kavuşturulmuştur. Türkiye’de de yapıcı ve kalıcı çözümler getirilebilmesi için var olan algının değiştirilmesi öncelikli olacaktır. Bu durum genellikle atık madde toplayıcıları arasında umutsuz olarak görülmekte ve toplayıcılığın geri dönüşüm sistemine ait bir iş kolu olması için gereken önem gösterilmemektedir (Yardımcı ve Saltan, 2007: 211).

Ankara’da 2016 yılında kurulan SATDER Türkiye için önemli bir örnek teşkil etmektedir. Bu noktada enformel istihdamın bir parçası olarak çalışan atık madde toplayıcılarını belli bir çatı altına toplamaya çalışan SATDER belli amaçlar ile kurulması bakımından önemli bir örgütlenme deneyimi olarak ifade edilebilir. Nitekim atık madde toplayıcılarını belli bir çatı altına toplamanın zorlukları ile birlikte geri dönüşüm sektörünün güçlü kesimlerine karşı haklarını aramaktadırlar. Bu bağlamda SATDER

başkanının atık madde toplayıcılığı, yaşadıkları sorunlar, derneğin kurulması ve derneğin hedefleri gibi birçok konu hakkındaki görüş ve düşüncelerine değinmek gerekirse:

Atık toplayıcıları olarak belki toplum olarak tam tanımlanamıyoruz. Kimse bizim kim olduğumuzu, ne olduğumuzu bilmiyor. Ama biz kendimizi 50 milyar TL'lik geri dönüşüm sisteminin gizli kahramanları olarak görüyoruz. Çünkü bizim yaptığımız iş gerek ülke ekonomisine gerek çevreye gerek dışarıya olan Dolar bağımlılığının azaltması noktasında çok büyük katkılar sunan bir meslek. Ama tabi bunu yaparken sokakta, sahada zor şartlar altında çalışıyoruz. Günlük 17-18 saat her bir atığı birer kilometre arayla dolaşarak topluyoruz. Sağlıksız koşullarda, hiçbir sağlık güvencesi olmadan, sosyal güvencesi olmadan çalışıyoruz. Ve bunun yanında da yasal olarak da hiçbir tanımlamamız, statümüz, bizi tanımlayan yasa veya yönetmelikte yer yok. Ancak fiiliyatta biz bu işin %80'ini sokaklarda kağıtları toplayarak sektörü ayakta tutuyoruz. Ayrıca topladığımız atıklar sayesinde belediyelerin bütçesine çok büyük katkılar sunuyoruz. Biz bu işin bir statüye kavuşmasını istiyoruz. Bir itibarın kazanmasını talep ediyoruz. Amacımız, beklentilerimiz bunlardır.

İnsanların %80'i bu işe saygıyla bakıyor. Bu iş büyük emek isteyen bir iş. Bir de bu konuda, bu alanda bugüne kadar kamuoyuna yansıyan ya da vatandaşları rahatsız eden bir olay yok. Ama tabi önyargıyla bakan, önyargı dediğimiz de şu; hani kim olduklarını bilmiyorlar, ne yaptıklarını bilmiyorlar. Bilen insanlar saygı gösteriyorlar, yardımcı oluyorlar. Ama bunu bilmeyen insanlarda bir önyargı var. Ama tanıdıktan sonra bu önyargı kırılıyor büyük oranda. Özellikle son iki yıldır bu önyargıların kırıldığını görüyoruz.

Gelen sıkıntılar sahadaki sıkıntılar oluyor genellikle. İşte sokakta zabıtayla karşı karşıya gelmek, belediyelerle karşı karşıya gelmek. Gece sokaklarda gezerken kimilerine araba çarpıyor. Çünkü görünmüyor. Çeşitli hastalıklarla karşılaşanlar var. Ayağı eli kesilen oluyor. Bu tür vakalar çok oluyor.

Yüz arkadaşımızı sistemde denemek için belirledik. O yüz arkadaşımız koruyucu ekipman giyiyor. Hatta bu arkadaşlara iş sağlığı ve güvenliği eğitimleri de verdik. Bunun yanında toplumda sosyal diyalog eğitimleri de verdik. Mesela

bu iş sağlığı ve güvenliği eğitimlerinden sonra arkadaşların iğnelerini, aşılarını takip ettiklerini, kken yapılmayan aşılarını yaptırdıklarını, hastanelere başvurduklarını gördük. Yani bu konularda bilinçlerinin açıldıklarını gördük. Mesela bu eğitimlerden sonra bu ekipmanların insan sağlığını nasıl koruduğuna dikkat ediyorlar. Buna yönelik bu yüz kişide baya gelişmeleri görüyoruz. Amacımız bunun artık herkes tarafından bir destekle sağlanması. Bu yüz kişide denenen ekipmanları TÜRK-İş aracılığı ile, desteği ile yaptık.

Atık sektörünün iki farklı işleyişi var; bir yasadaki işleyişi birde fiiliyattaki işleyişi. şu an yasadaki fiiliyatı; belli firmalar var, belediyelerle sözleşmeler yapıyorlar. Bunlar evko gibi kuruluşlar. Biz bu atıkları topluyoruz. Bu kuruluşlara satıyoruz. Bunlarda bizim topladığımızı kendileri toplamış gibi belgelendirerek sanki kaynakta kendileri toplamış gibi gösteriyorlar. Bunları sokak atık toplayıcıları topluyor. Ama bunun farkına varıldı. Bunları Bakanlıklarda biliyor, Hükümette biliyor.

Dernek sayesinde sokakta belediyelerle yaşadıkları sıkıntılarını çözebiliyoruz artık. İlgili kişilere iletebiliyoruz. Ya da onun derdini gidip oralarda anlatabiliyoruz. En azından belediyelerle olan sıkıntılarını özebiliyoruz. Artı birde rneğin Ankara'da firmalar kendi aralarında anlaşıp işte fiyatları en dipte belirleyip, emeklerini smryorlardı arkadaşlarımızın. şimdi onu yapamıyorlar. Bir şey oldu mu biz diyoruz ki şuraya satın bunlara satmayın diyoruz. Böyle dediğimizde onlar malzeme bulamıyor. Artık böyle anlaşmalara da giremiyorlar. Artı birde bu işin kamuoyunda da resmi boyuta gelmesi adına, önyargıların kırılması adına çalışmalarımızı resmi olarak yapıyoruz.

Dernek olarak bu işe statü kazandırmak istiyoruz. Çünkü sokakta yaşayan 500.000'den fazla insan var. Bir de bu iş bir meslek. Yapılması gereken bir meslek. lke ekonomisini ilgilendiren bir meslek. İklım değişikliğini ilgilendiren bir meslek. Burada sokak atık toplayıcılarına bir statü kazandırdığınız zaman yıllık 15 milyar TL lke ekonomisine katkı sağlamış oluyorsunuz. lke ekonomisi açısından çok büyük önem arz eden iş ama buradaki tek sıkıntı hiçbir statünün tanımlı olmaması. Tek talebimiz o statünün kazandırılmış olması. Bu işin de bir meslek olarak tanımlı hale gelip, diğer ülke örneklerinde olduğu gibi bu alanı da

güvencesizlikten kurtarmak. Gerek kamuoyuna daha iyi ya da daha güçlü şekilde anlatılması için çalışmalar yapacağız. Bir de bu işin üst yapısını oluşturacağız. Bugüne kadar muhatabımız Çevre ve Şehircilik Bakanlığı idi. Bundan sonra diğer Bakanlıkları da dahil edeceğiz. Bu işin sosyal boyutu var, siyasi boyutu var, ekonomik boyutu var. Çeşitli Bakanlıklarla birlikte bir çalıştay düzenlemek istiyoruz. Önümüzdeki zamanlarda Türkiye'nin önemli sivil toplum kuruluşlarının da davet edileceği bu yönde böyle bir talebimiz var. Talebimize olumlu cevap da geldi ancak biz şu anda erteliyoruz. Biz şu anda bu işin örgütlenme ağını güçlendirmek adına erteliyoruz. Diğer boyutta kendimizi anlatan 10,000 tane mektup yazacağız. Kısa bir film, arkadaşımızın bir gününü anlatan kısa bir film çekmeyi planlıyoruz. Şu anki çalışmalarımız bunlar. Ama ilerisi neyi gösterir bilemeyiz.

Bu sektör dünyanın en hızlı büyüyen iki sektörü arasında. Çünkü tüketime bağlı bir sektör. Bir de nüfus artışına göre büyüyen bir sektör. Gelecek hakkında olumlu şeyler olacağını düşünüyorum. Çünkü bizim sektörün ülke ekonomisi ve çevreye verdiği katkılardan dolayı bir gün bu işin çözüleceğini ve sokakta çalışanların da bir itibara kavuşacağını düşünüyorum. Bu mesleğin en itibarlı meslekler arasında yer alacağını düşünüyorum. Çünkü bu konuda umutluyum. Kamuoyundan, vatandaşan, üniversitelerden, STK'lardan destek alıyoruz. Tüm buralardan destek almak kolay bir şey değil. Yıllardır sokakta olmamıza rağmen kendimden örnek vereyim; 20 yıldır sokaklardayım, bizim tek derdimiz var; akşam evimize ekmek götürebilmek. Yarattığımız en ufak bir suç yok. Bir suça karışmışlığımız yok. Bunu yapmamamızın tek nedeni var o da evimizde bekleyen ailelerimiz var. Onların sorumluluğu var omuzlarımızda. Hep diyorum yanlış yapmak en basiti. Biz en zor olanı yapıyoruz. Emeğimizle 17-18 saat çalışıp, 30-40 km yürüyoruz. Bu herkesin yapabileceği, başarabileceği bir iş değil. Biz bu zor olan işi yapıyoruz. Kolay olan yanlışı seçmemişiz. Yani bu konuda özellikle toplumdaki olumlu mesajlar alınca biz de kendimizi ifade ederken daha rahat davranıyoruz. Kendine olan özgüvenin de artıyor. Kendini daha rahat anlatabiliyorsun. Benim dediğim gibi sokakta kâğıt toplayan çocuğa sormuşlar: En büyük hayalin ne? O da sokaktaki kartonu bulmaktır demiş. Bizim de hayalimiz ve talebimiz bu. Sokaktaki kâğıdın, büyük kartonun peşindeyiz. Başka bir

amacımız hedefimiz, talebimiz olmadı. Bundan sonra da olmaz. Tek derdimiz o sokaktaki itibarı kazanalım. Üstümüze giyebileceğimiz bir kıyafetimiz olsun. İnsanlar bizi tanısin, bize önyargıyla bakmasın. Bizim işimiz bugün bir mesleğe tehlikeli statüsünde bir alan. Hani burada herhangi bir sağlık güvencemiz, sosyal güvencemiz yok. Mesela diğer ülkelerde bu konularda bu alan teşvik ediliyor. Bütün Avrupa ülkelerinde bu alanın toplanmasına yönelik çok ciddi teşvikler var. Bizim ülkemizde de var ama çok yeterli olmuyor. Arkadaşlarımıza sosyal güvencelerini de sağladıktan sonra bizim mücadelemiz bitiyor o noktada. Biz kimseden para, sosyal yardım, iş, herhangi bir amacımız dışında bir şey talep etmiyoruz. Bizim talebimiz; insanlar bizi tanısin ya da tanıyabileceği, güven duyabileceği, sağlıklı çalışma koşullarının olabileceği bir çalışmanın yapıyor olması. Bunu sağlamak çok basit. Ama karşınızda bir sermaye gücü var. Biz kendimiz anlattıkça bunların olabileceğine inancımız tam.

Biz bu derneği kurarken sekiz arkadaşla kurduk. Bu sekiz arkadaşı bir araya getirebilmek için bir buçuk yıl mücadele ettim. 2016'da kurduk derneği. Şu anda 3000'leri aştık. Bu işin örgütlenmesi o kadar zor ki çünkü bugüne kadar bu alan çok kullanılmış. İnsanları bir araya getirmekte tabi ki zorluk çektik ama insanların derdine de derman olduktan sonra çünkü damdan düşenin derdini damdan düşen anlar. Yani kendimde çocukluluğumdan beri bu işi yaptım. Hem de en iyi yapanlardan bir tanesiyim. Hani insanların talebi ne olabilir, düşüncesi ne olabilir, isteği ne olabilir bilirim. Çalışmalarımızı ona göre yaptık. Bizim emeğimiz büyük. Aynı zamanda vefası emeğinden daha büyük olan insanlarız. Biz sadece emeğinin peşinde olan insanlarız, kendimiz topluma anlatmaya çalışan insanlarız.

İleride bunun adı sendikalaşma mı olur, oda mı olur, kendi konfederasyonumuz mu olur ne olur bilmiyoruz şu anda. Tabi ki bunun üst yapısını ben oluşturmazsam başkaları oluşturur. Ama şunu görüyorum. Biz bu ateşi yaktık bir kere. Diğer illerden telefonlar geliyor mesela. Onlarda örgütlenme arayışı içerisine giriyorlar. Bizde şunu görüyoruz; biz olmazsak da bu alan boş bırakılmayacak. Bu insanlar kendi mücadelesine sahip çıkacak. Bu alanda bunu sağlamak, başarmak imkânsız denilen bir şeydi. Ama bugün onu görebiliyoruz.

Tabi Şu anda her Őeyin sihirli bir değnek ile deęiŐeceęini dŐŐŐnmiyoruz. Tabi ki zorlukları olacak. Ama biz zor olanı baŐarmıŐız. Bir araya gelmişiz. Bunun en bŐyŐk zorluğu bir araya gelebilmek. Bir araya gelmemizden te işte sokağı kullananları, sermayecileri, farklı lobileri bunların yarattığı zorlukları da aŐtıđ. Őikayeđ edildik, tehdit edildik aklınıza gelebilecek her tŐrlŐ zorluk nŐmŐze geldi. Biz artık bunları aŐtıđ. Ben artık bu iŐŐerin daha kolay olabileceğini dŐŐŐniyorum.

GrŐŐŐme yapılan 17 katılımcının 10'unun SATDER ūyesi olması bakımından dernek ile ilgili grŐŐ ve beklentilerini incelemek konunun anlaşılabilirliği aŐısından faydalı olacaktır:

K1: Dernek olmadan nce burada firmaların Őikayetleri ūzerine biz sorun ve baskılarla karŐılaŐıyorduk. Çok sıkıntılar yaŐadık. Őu anda herhangi bir baskı yok. Dernekten sonra bize sahip çıkan biri var artık. Zaten biz baŐkanımızı belirlemiŐiz. Herhangi bir yere gittiğim zaman taleplerimin dinlenilmesini isterim. Ama bizim için resmi bir iŐ yeri olursa ve oranın geri dnŐŐŐmŐnŐ biz alırsak bizim gŐnde 10-15 km yol gezmemize gerek kalmayacak. Derneęe ūye olmamızın amaçlarından biri de budur. Biz diyoruz ki resmi yerlerin geri dnŐŐŐm malzemelerini biz alalım. Biz alalım ki bizim hayatımız normale dnsŐn. Biz diyoruz ki devletin gzetimi altında yasal olarak tanınmak ve bize belli bir yer belirlesinler. Mesela getirdiğiniz malzemenin fiyatı Őudur. Her yerde Őu malların fiyatı Őudur. Devlet bir fiyat belirlesin. Yani baŐımızda bize sahip çıkacağına emin olalım.

K2: Normalde zabıta falan geliyor. Artık dernek baŐkanımız belediye başkanını falan arıyor işte. Bir ara tebligat getirdiler buraya. Burayı yıkacağız falan dediler. Başkanı aradık hemen. (İskitler 'deki metruk bina ve onun yanındaki depodan bahsediyor.) Belediye başkanı ile grŐŐŐmŐŐ herhalde. Bir daha gelmediler. Bu açıdan iyi. Devletten bizim beklentimiz bize bir yer vermesi, para vermesi, bizi bir yerlere sevk etmesi ve bizi sigortalı yapması. Bu tŐr Şeyler bekliyoruz resmiyete geçmemiz için.

K3: Bize çok avantajları oldu. Mesela ufak bir sıkıntımız olduğunda, atıyorum zabıta arabamı aldığında ben dernek ūyesiyim diyorum. Arıyoruz dernek

başkanını. Onlar rica ediyor bırakıyorlar. O derneğe üye olmasaydık çek çekimizi alırlardı. Ondan sonra bir sorunumuz, sıkıntımız olduğunda yine derneği arıyoruz zabıtayla ilgili. Zaten bizim zabıta dışında başka sıkıntımız olmuyor. Zabıtayla da sıkıntımız oldu mu dernek başkanımızı arıyoruz. Sağ olsun yardımcı oluyorlar. Beklentim Devlet bize bir el atsın istiyorum. Herkesin sanayi sitesi var görüyorsun. Bizim de bir geri dönüşüm sitemiz olsun isteriz. Tabi daha düzenli, daha resmi. Hiç olmazsa sigortamız olur. Yarın bir gün yaşlılığı var. Şimdi yapıyorum ama on sene sonra yapamam. Sigortanın olmasını istiyorum. Devlet bizi görsün istiyorum. Böyle olması bizim açımızdan iyi olur.

K4: Mesela tekelleşmeye biraz daha engel oluyor. Çünkü fabrika sahipleri bir araya gelip atıyorum 1 TL'ye giden bir malzemeyi 50 kr'a kadar indirebiliyorlar. Bu derneğin amacı da buna engel olmak. Tekelleşmeye engel olmak. Beklentimiz öncelikle sigorta. Birinci sorun öncelikli sigorta. İkinci sorunda biraz daha düzenli hale getirilmesi. Bize ekipman sağlanması gerekiyor. İşte maskedir, eldivendir, iş ayakkabısıdır. Bunları sağlayabilmeleri lazım. Halkı biraz daha bilinçlendirmek için reklam, tanıtım bunlar.

K6: Sahipsiz değiliz. Sabit olsa da olmasa da belli bir iş yapıyoruz burada. Bir sıkıntı oldu mu dernek başkanına iletiyoruz. Yardımcı oluyor her türlü. Benim beklentilerim; resmiyete girsin, sabit bir fiyat olsun. İstiyoruz ki kimliğimiz, giysimiz verilsin. Şu an hayali kağıtçıyız. Bir sigortamız da yatsa yeter bize. Hiç olmazsa rahat rahat hastaneye gidersin. Yeri geliyor kazandığını hastaneye veriyorsun.

K8: Tek bir şey istiyorum dernekten; zabıta bizi rahatsız etmesin yeter. Rahatsız ediyorlar bazen. Arabanızı alırız diyorlar. Bu sorunu çözseler iyi olur. Sigortam olsun çok isterdim. Başka beklentim yoktur dernekten.

K9: Mesela ayda yılda bir toplantımız oluyor. Gidiyoruz. Bize yemek yapıyorlar. Bize erzak veriyorlar. Bize biraz daha yardımcı olsalar güzel olur. Çok zor şartlar altında çalışıyoruz. Dediğim gibi bir numaralı sorunumuz ev sorunumuz. Keşke evlerimiz yıkılmasa. Evlerimiz yıkılıyor. Ortada kalıyoruz. En önemli sorun ev. Ev olduktan sonra her şey olur. Benim ev sahibi iki, üç ay mühlet verdi. Evi yıkacağı

dedi. Ben nereye gideyim? Çadır mı yapayım? Nereye gideyim? Yasal olarak bir hak versinler, belirli bir aylığa bağlasınlar, sigortaları yapilsın arkadaşların. Bir de bir sürü insan var ortalıkta. Çadırlarda yaşayan insanlar var. Yazık günahdır. Bazen o insanların haline bakıyorum kendi halime şükrediyorum.

K10: Daha önceden bizim sahibimiz yoktu. Devlete bir yararımız vardır bizim. Önceden bir yere müracaat etmek istiyorduk. Olmuyordu. Şimdi iyidir, rahattır. Ama sigortalı olsaydık iyiydi. Bir saha olsaydı, Devlet bize deseydi ki; siz bu çöpü toplayın, bende sizi sigortalı olarak çalıştırayım, sizde topladıklarınızı bana satın deseydi iyi olurdu.

Enformel bir istihdam türü olan atık madde toplayıcılarının dernek kurmaları haklarını elde etmek istemeleri açısından önem taşımaktadır. Sessiz çoğunluk yerine toplu olarak seslerini duyurmaları kendi haklarını elde etmeleri açısından önem arz etmektedir. Nitekim SATDER'e üye olan katılımcıların temel istekleri; yasal olarak tanınmak bir başka deyişle resmiyete kavuşmalarıdır. Resmiyete kavuşmak istemelerinin temelinde de sigortalı olmak istemeleri yatmaktadır. Ayrıca atık madde toplarken yaşadıkları sorunların dernek üyesi olduktan sonra daha az bir seviyeye inmesi dolayısıyla da derneğin kendilerine olumlu bir etki yaptığını ifade etmişlerdir. Ayrıca atık madde toplayıcılığı heterojen bir iş kolu olarak ifade edilmektedir. Toplayıcıların belli konularda bireysel olarak sorunlarını çözebilmeleri için belli bir çatı altında toplanmaları gerekmektedir. Bunun içinde belli bir platforma ihtiyaç duymaktadırlar. Günümüzde bazı kamusal hizmetlerden dahi faydalanamayan atık madde toplayıcıları söz konusu örgütlenme ile çalışma ve yaşam koşullarında belli bir söz hakkına sahip olabilirler (Yardımcı ve Saltan, 2007: 233).

Görüşme yapılan katılımcılardan SATDER'e üye olanların dışında üye olmayanlar da vardır. Derneğe üye olmayan katılımcıların dernekleşme faaliyetleri ile ilgili düşünceleri önem taşımaktadır.

K11: Ben bu konuya sıcak bakmıyorum. Çünkü insanlar çok çabuk dolduruşa geliyor. Hayatım boyunca çalıştım zaten. Bazen çalıştığım yerlerde arkadaşlarımız çıkarılıyordu. Gidelim bunu yukarıda bir yere şikâyet edelim diyoruz. Hadi gidelim diyoruz. Herkes bir anda kahraman oluyor. Sonra arkama

bakıyorum kimse yok. Ben dernekleşmenin mümkün olmadığını düşünüyorum. Güvenemiyorum.

K14: Benim için böyle bir fikir daha iyi. Bizim bölgemizi çıkaracaklar. Biz nereye girersek serbest olacak. Dernek daha iyidir.

K15: İsterim ya. Yaparım niye yapmayayım. Ben bu işi neden yapıyorum? Yokluktan yapıyorum. Hakkımı ararım. Nereye olsa çıkarım hakkımı aramaya. Ama isterim böyle bir durum olsun. Beni bir aylığa bağlasınlar diye isterdim. Aylığım olsun, kömür yardımı olsun. Ben bu işi ne zamana kadar yapacağım oğlum? Bu sene yaparım. Seneye yapamam. Belimden ayağıma kadar sakat. Mesela astımım var. Tabi ki de aylığımın olmasını, kömürümün gelmesini isterim. Ama işte ben sana ne dedim ben konuşsam da boşa.

K17: Üye değilim. Kaç defa dediler gel, üye edelim dediler. Gerek duymadım. Bilmiyorum. Açıkçası ben güvenemiyorum.

Derneğe üye olmayan katılımcıların örgütlenme hakkındaki düşünceleri, bazılarına göre olumlu bazılarına göre olumsuz bir durum olarak görüşmeler sırasında rapor edilmiştir. Bu bağlamda katılımcıların olumlu düşüncelerinin altında sigortalı olmak istemeleri ve kendi çalışmalarını yürütebilecekleri belli bir alan tahsis edilmesi gibi istekleri yatmaktadır. Olumsuz düşünceler açısından bakıldığında katılımcılar böyle bir oluşuma güvenmediklerini ifade etmişlerdir.

Nitekim görüşme yapılan katılımcıların örgütlenme ile ilgili görüşleri derneğe üye olanlar açısından olumlu bir seyir izlemektedir. Bu bağlamda derneğe üye olduktan sonra yaşadıkları sorunların daha az bir seviyeye indiklerini ifade etmişlerdir. Katılımcılar dernekleşme ile birlikte resmi olarak tanınır hale gelmek istediklerini de sıklıkla dile getirmişlerdir. Derneğe üye olmayan katılımcılar ise örgütlenme ile ilgili olumlu ve olumsuz tavırlar sergilemişlerdir. Bu bağlamda olumlu tavır sergileyen kesim, sigortalı olmak yani resmi olarak tanınmak istemektedir. Olumsuz tavır sergileyen kesim ise böyle bir oluşuma güvenemediklerini ifade etmiştir.

SONUÇ VE ÖNERİLER

1973 yılında yaşanan petrol krizi Dünya ekonomisinde sorunların daha da derinleşmesine neden olmuştur. Özellikle 1970’li yıllardan itibaren Kapitalizmin girdiği krizden çıkış yolu olarak neoliberal politikalar uygulanmaya başlanmıştır. Bu politikalar ile birlikte işçi sınıfının gücünün zayıflatıldığı, kuralsızlığın, güvencesizliğin ve işçi örgütlerinin güçlerinin azaltıldığı bir düzen hâkim kılınmıştır. Bu politikalar bir anlamda işçilerin aleyhine gerçekleşirken sermaye kesiminin lehine gerçekleşmiştir.

Enformel sektör neoliberal politikaların uygulandığı dönemde yaygınlaşmıştır. Bu bağlamda enformel sektör neoliberal politikaların ürünü olarak ifade edilmektedir. Bu anlamda ikisi arasında yakın bir ilişki bulunmaktadır. Bu yıllardan itibaren uygulanan politikalar işsizlik sayılarında artışlara neden olmuştur. Bunun sonucunda iş bulamayan insanlar kentlere doğru göç etmeye başlamışlardır. Kentlerde işsizlik dolayısıyla kentlileşemeyen insanlar kendilerini yoksulluk sorunu ile baş etmeye çalışırken bulmuşlardır. Nitekim göç süreciyle beraber kentlerde yaşanan nüfus artışı ve kentleşme yeni kentsel sorunların oluşmasına neden olmuştur. Bu bağlamda işsizliğin bir görünümü olarak enformel istihdam yaygınlaşmaya başlamıştır. Yoksulluğun derin izlerinin bulunabildiği enformel yapılaşma adeta insanların hayatını daha da zor hale getirmektedir. İşsizliğin yoğun olarak görüldüğü çağımızda insanlar iş bulamadıkları için enformel sektöre yönelmektedirler. Girişin kolay olması nedeniyle insanlar belli bir eğitim almadan hemen bu sektörde işe başlayabilmektedir. Bir anlamda ailelerinin geçimini sağlamak zorunda olan insanlar bu süreçte kendi çalışma biçimlerini kendileri yaratmışlardır. Bunlardan birisi de atık madde toplayıcılığıdır.

Öte yandan Türkiye’de enformel istihdamın genişlemesinde; bir yandan 1950’li yıllardan itibaren tarıma makinenin girmesiyle birlikte yaşanan iç göç etkili olurken diğer yandan 1970’li yıllarda yaşanan ekonomik kriz etkili olmuştur. Özellikle 1980’li yıllardan itibaren uygulanmaya başlayan neoliberal politikalar birçok sorunu da beraberinde getirmiştir. Toplumda sınıfsal farkları daha da açan neoliberal politikalar adeta 1980’li yıllardan itibaren Türkiye’de etkisini derinlemesine hissettiren uygulamalar haline gelmiştir. Ekonomi politikalarında yaşanan dönüşüm işgücü piyasasının yapısal olarak değişmesine neden olmuştur. Bu durum birçok sorunun yaşanmasıyla sonuçlanmıştır. Bu sorunlardan birisi de enformel istihdamın yaygınlık göstermesidir.

1950’li yıllarda yaygınlaşan iç göç; 1980’li yılların getirdiği yoksulluk örüntüleri nedeniyle yoğunluk kazanmıştır. Kentlere göç eden insanların formal sektörde çalışma umuduyla geldikleri ancak iş bulamadıkları bir süreç yaşanmıştır. Göç ve nüfus artışının yoğunlaşması nedeniyle işgücü arzı fazlalığı oluşmuştur. Nitekim iş bulamayan insanlar geçimlerini sağlayabilmek için kendi sektörlerini kendileri yaratmışlardır. Bunlardan birisi olan atık madde toplayıcılığı Türkiye’de yaygınlıkla görülen bir enformel çalışma biçimi haline gelmiştir.

Kırsal kesimlerde yaşayan insanlar kırsal iticiliği ve kentin çekiciliği gibi etkenlerle kentlere doğru göç etmişlerdir. Yaşanan bu gelişmeler sonucunda yeni kentsel sorunlar yaşanmaya başlanmıştır. Nitekim tüketim toplumu gereği ve yaşam standartlarının belli seviyelerde gerçekleşmesi atık miktarlarının da artmasına neden olmuştur. Atığın gelir getiren bir nesne olduğu keşfedildikten sonra geri dönüşüm sektörü küresel piyasalarda atık ekonomisinin büyüklüğünü ortaya koymuştur.

Geri dönüşüm sektörü çoklu bir yapıya sahip olması bakımından önem taşımaktadır. Bir başka deyişle atık ekonomisi genel anlamda Dünyada ve Türkiye’de büyük önem arz etmektedir. Bu anlamda geri dönüşüm sektörü atık ekonomisi içerisinde çeşitli katmanları barındıran çoklu bir yapı olarak ifade edilmektedir. Tez konusu gereği bu çoklu yapıdan en az payı alanlar da atık madde toplayıcıları olmaktadır.

Geri dönüşüm, insan yaşamının geleceği için önem taşıyan faaliyetler olarak ifade edilmektedir. Zira insan ihtiyaçlarının sınırsız ve kaynakların sınırlı olması nedeniyle atıkların geri dönüşümü dünyanın geleceği açısından önem taşımaktadır. Geri dönüşüm sistemi içerisinde en az payı alan atık madde toplayıcıları Türkiye’de yoksulluğu derinlemesine yaşayan insanlar olarak ifade edilmektedir. İçerisinde birçok aktörün yer aldığı bu sektörde en fazla sömürülen atık madde toplayıcıları olmaktadır. İnsanların her an atık üretme potansiyeli göz önüne alındığında, insanların tükettikleri ile gelir elde eden bu kesim geri dönüşüm sektörünün önemli bir parçasını oluşturmaktadır. Türkiye’de atık madde toplayıcıları bu mesleği icra ederken birçok sorun ile karşı karşıya kalmaktadırlar.

Genel olarak göç süreçlerinden geçerek büyük kentlere gelen bu insanların gelir elde etmekten başka amaçları bulunmamaktadır. Türkiye’de atık madde toplayıcılarının kötü ve zor çalışma şartlarının olması, düzensiz çalışmaları, insanların bakış açıları, resmî

kurumlar ile ilişkileri, resmiyette olmamaları yani yasa ve yönetmelik dışında olmaları gibi birçok sorun ile karşı karşıya kalmaları yaşamlarının daha ağır ve zor bir hale gelmesine neden olmaktadır.

Türkiye’de gündelik hayatın görünür emekçileri olan atık madde toplayıcıları geri dönüşümü mümkün olan atıkları toplayarak geri dönüşüm sistemine entegre etmeleri bakımından önemli bir görev üstlenmektedirler.

Genel olarak ekonomik veya zorunlu nedenlerle kentlere göç eden atık madde toplayıcıları kentlerde kendilerini yoksulluğun kısır döngüsü içerisinde bulmaktadırlar. Enformel istihdamın bir parçası olan atık madde toplayıcıları için bu sektöre giriş kolay ama çıkış zordur. Bunun nedeni bu insanların eğitim seviyelerinin düşük olması nedeniyle birçok işe başvurularının reddedilmesidir.

Atık madde toplayıcılığı yapan insanlar genel olarak kentin kenar mahallelerinde yaşamaktadırlar. Enformel sektörün doğası gereği yaşadıkları muhitlerde adeta kendi dünyalarını yaratmaktadırlar. En temel görevleri de ailelerinin geçimlerini sağlamaktır. Genel olarak ailelerinin memlekette yaşadıkları göz önünde bulundurulursa anne, baba, eş ve çocuklarından uzak bir şehirde yaşamlarını sürdürmektedirler. Bir anlamda yoksulluğun getirdiği sefalet dolayısıyla çalışmaktan başka çareleri bulunamamaktadır.

Nitekim tüm bunlarla beraber atık madde toplayıcılarının temel sorunu sigortalarının olmamasıdır. Bir başka deyişle yasal olarak resmiyette tanınmamaktadırlar. Böyle bir durumun varlığı, çalışma ve yaşam koşulları ağır olan atık madde toplayıcılarının yaşamlarını daha zor hale getirmektedir. Bu işi yapamayacak duruma geldiklerinde bu işte çalışmalarını dolayısıyla sigortaları bulunmadığı için yaşlılık aylığı alamayacaklardır. Esasında atık madde toplama işi yerel belediyelere ait bir görev iken atık madde toplayıcıları bu işte uzman kişiler haline gelmişlerdir. Ayrıca yerel yönetimlere de bir anlamda yardım etmektedirler.

Tez çalışması gereği enformel bir istihdam türü olan atık madde toplayıcılarının sosyal ve ekonomik görünümünü incelenmiştir. Bu bağlamda Dünya’da ve Türkiye’de tüketim toplumunun izlerinin derinlemesine yaşanması, atığın önemini bir o kadar görünür hale getirmektedir. Şöyle ki; günün her anında atık üretme potansiyeli olan

insanların olduğu varsayılırsa atık ve geri dönüşüm ilişkisi konu gereği atık madde toplayıcıları ekseninde bir o kadar önem taşıyor hale gelmektedir.

Tez konusu gereği enformel bir istihdam türü olarak atık madde toplayıcılarının sosyal ve ekonomik görünümü Ankara ili bazında incelenmiştir. Bu bağlamda Ankara’da atık madde toplayarak geçimlerini sağlayan 17 kişi ile görüşme gerçekleştirilmiştir. Görüşülen katılımcıların 10’u SATDER’e üye kişilerden oluşmaktadır. Katılımcıların 7’si ise derneğe üye olmayan kişilerden oluşmaktadır. Katılımcıların 16’sı erkek ve 1’i kadın olmak üzere yaşları 16 ila 60 arasında farklılık göstermektedir.

Araştırma sonucunda elde edilen verilerden ilki bu insanların kendi memleketlerinden iki nedenle göç ettikleridir. Bunlar; *“işsizlik dolayısıyla yani ekonomik nedenle göç ve siyasi olaylar nedeniyle yani zorunlu göç”* olarak rapor edilmiştir. Ekonomik ve zorunlu nedenlerle göç eden insanlar atık madde toplayıcılığını mecburiyetten yaptıklarını dile getirmişlerdir.

Farklı nedenlerle başka bir şehre göç eden atık madde toplayıcıları bu işe *“hemşehri, akraba, arkadaş veya kendi istekleri”* ile başlamışlardır. Nitekim atık madde toplayıcılarının genel olarak eğitim seviyelerinin düşük olması nedeniyle girişin kolay olduğu enformel sektörde yer alan atık madde toplayıcılığına enformel dayanışma mekanizmaları aracılığıyla başlamaktadırlar. Birbirleri arasındaki iletişim atık madde toplayıcılığına başlamada büyük rol oynamaktadır.

Atık madde toplayıcıları gündelik hayatta geri dönüşümü mümkün olan atıkları toplayarak gelir elde etmektedirler. Bu bağlamda sokaklarda, evlerin önlerinde, site önlerinde, restoran ve marketlerin önünde geri dönüşümü mümkün olan atıkları toplamaktadırlar. Bunu kendi atık toplama araçları ile kendi deyimleri ile çek çekleri ile, kamyonet veya motorları ile gerçekleştirmektedirler. Topladıkları atıkları depolarda, gecekondularında veya yaşadıkları apartmanlarının yakınlarında ayrıştırılmaktadır. Katılımcılar topladıkları atıkların ağırlıkları kadar gelir elde etmektedirler. Ayrıştırılan atıklar daha sonra lisanslı geri dönüşüm fabrikalarına satılmaktadır.

Görüşülen katılımcılar genel olarak alıştıkları bölgelerde atıkları toplamaktadırlar. Bunun nedenleri; yıllardır aynı yerde atık madde toplamaları, farklı bölgelerde diğer atık

madde toplayıcıları ile sorun yaşama ihtimalleri, uzak mesafelere atık madde toplama araçları ile gidememeleri ve belli bölgelerde atıkların ayrıştırılmış bir şekilde atık kutularına atılmasıdır.

Görüşülen katılımcıların geneli 10 saatin üstünde çalışarak gelir elde etmeye çalışmaktadır. Bu bağlamda katılımcıların 13'ü 10 saat ve üzeri çalıştıklarını beyan etmişlerdir. Geri kalan 4 katılımcı ise 3 ila 7 saat arası çalışmaktadır. Nitekim katılımcıların ne kadar atık toplarlarsa o kadar gelir elde edecekleri göz önünde bulundurulursa kendilerinin ve ailelerinin geçimini sağlayabilmeleri için çalışmaktan başka çareleri bulunmamaktadır. Ayrıca site, restoran ve marketlerin atıkları çıkartış zamanı da katılımcıların gelir elde etmeleri açısından önem taşımaktadır.

Araştırma sonucunda elde edilen bulgulardan bir diğeri ise katılımcıların atık toplarken kişisel önlem almaları bakımından sadece eldiven taktıklarıdır. Atık madde toplama işi sağlık açısından çeşitli riskleri barındırmaktadır. Bu durum atık madde toplayıcılarının koruyucu giysi giymelerinin ve maske takmalarının önemine işaret etmektedir. Görüşme yapılan katılımcılardan hiçbiri alışmadıkları ve rahatsız ettiği gerekçesiyle maske takmadıklarını ifade etmişlerdir.

Katılımcıların yaptıkları işin önemini bilmeleri açısından önemli bir farkındalık örneği gösterdikleri söylenebilir. Bu bağlamda katılımcılar, atık madde toplama işinin işsiz kalan insanların atık madde toplayarak geçimlerini sağlamaları bir başka deyişle işsizliği önleyen bir faaliyet olduğu, belediyelere yardım ve geri dönüşüm çerçevesinde çevreye ve ekonomiye katkıları ekseninde açıklamışlardır.

Araştırma sonucunda elde edilen veriler ışığında katılımcılar genel olarak pet, plastik, kâğıt, karton, naylon ve hurda topladıklarını ifade etmişlerdir. Nadir olarak ise demir, alüminyum ve bakır toplamaktadırlar. Katılımcılar topladıkları geri dönüştürülebilir atıkların ağırlığı üzerinden gelir elde etmektedirler. Ancak Türkiye'de yaygın olarak görülen atıkları ithal etme durumu sonucunda atık fiyatları sürekli olarak dalgalanma göstermektedir. Atık fiyatlarının dalgalanma göstermesi atık madde toplayıcılarının bu durumdan olumsuz etkilenmelerine neden olmaktadır.

Görüşme yapılan katılımcılar atık madde toplarken birçok sorun ile karşı karşıya kalmaktadırlar. Bunlar:

- Katılımcılar insanlarla çeşitli sorunlar yaşamaktadırlar. İnsanların belli nedenlerle kendilerine önyargı ile baktıklarını ifade etmişlerdir. Bazı insanların ise kendilerini takdir ettiklerini belirtmişlerdir.
- Katılımcıların yaşadıkları bir diğer sorun ise resmî kurumlar ile yaşadıkları sorunlardır. Bu bağlamda belediye ekipleri zabıtalara ile yaşadıkları sorunlar öne çıkmaktadır. Atık madde toplama işi belediyelere ait bir görev olması açısından atık madde toplayıcılarını istihdam etmek yerine bu işi taşeron firmalara devretmektedirler. Böyle bir durumun varlığı yerel yönetimlerin atık madde toplayıcılarının çalışmalarına izin vermemektedir. Katılımcıların söylemlerine göre iki taraf arasında zaman zaman arbedeler yaşanmaktadır. Bu arbedeler genel olarak katılımcıların atık madde toplama aracına el konulması ile sonuçlanmaktadır.
- Görüşmeler esnasında katılımcıların yaşadığı bir diğer sorun işsizlik sorunudur. Katılımcılar işsiz kaldıkları için bu işi icra ettiklerini ifade etmişlerdir.
- Herhangi bir sigortalarının olmaması da önemli bir sorundur. Bir başka deyişle resmîyette olmama yani mevzuat açısından yasal olarak tanınmamalarıdır.
- Barınma problemlerinin varlığı diğer bir sorunu oluşturmaktadır. Görüşülen katılımcılar gecekondular, depo/metruk binalar veya apartmanlarda yaşamaktadırlar. Özellikle gecekondular ve depo/metruk binalarda yaşayanlar birçok sorun ile karşı karşıya kalmaktadırlar.
- Bir diğer sorun, katılımcıların atık madde toplama araçlarının ağırlığıdır. Özellikle sokakların yokuş kısımlarında zorluk yaşadıklarını ifade etmişlerdir.
- Gece çalışanların sokaklarda yaşadıkları güvencesizlik diğer bir sorunu oluşturmaktadır.
- Katılımcıların topladıkları atık maddelerin fiyatlarının sürekli olarak dalgalanmalar göstermesi de önemli bir sorundur. Kendilerini ve ailelerinin geçimini sağlamak zorunda olan katılımcıların bu dalgalanmalardan olumsuz etkilendikleri açıktır.

- Bir diğer sorun atık madde toplayıcıların trafikte yaşadıkları sorunlardır. Trafikte özellikle korna tacizlerine maruz kaldıklarını ifade etmişlerdir.
- Bir diğer sorun apartman görevlileri ile yaşadıkları sorunlardır. Apartman görevlilerinin site veya apartmanlardan çıkan atıklar karşılığında komisyon istedikleri katılımcıların karşı karşıya kaldığı sorunlardan birisidir.
- Son olarak, yabancı atık madde toplayıcıları ile yaşadıkları sorunlardır. Katılımcılar yabancı atık madde toplayıcılarının ucuza çalışarak atık madde fiyatlarını düşürdüklerini ifade etmişlerdir.

Araştırma sonucunda elde edilen bulgulardan bir diğeri ise katılımcıların karşı karşıya olduğu barınma ve konut koşullarıdır. Bu bağlamda görüşme yapılan katılımcılardan 8'i depo, 4'ü gecekondur, 4'ü apartman dairesi ve 1'i hem gecekondur hem de depoda yaşamaktadır. Katılımcıların 3'ü depoda ve 1'i de gecekonduda olmak üzere herhangi bir kira vermediklerini belirtmişlerdir. Katılımcıların 2'sinin apartman dairesi kendilerine ait olmak üzere kalan 11 katılımcı ise depo, gecekondur ve dairelerde kira vererek yaşamlarını sürdürmektedirler. Depoda kalan katılımcılar ailelerinden uzakta yaşayan atık madde toplayıcılarından oluşmaktadır. Depoda kalan katılımcılar genel olarak kirayı arkadaşları veya akrabaları ile bölüşerek verdiklerini ifade etmişlerdir. Gecekondur da yaşayan katılımcılar ise aileleri ile yaşadıklarını ifade etmişlerdir. Apartman dairelerinde yaşayan katılımcıların aksine depolarda ve gecekondularda yaşayan katılımcılar için bu gibi yaşam alanları geçici bir durum sunmaktadır. Gecekondular kentsel dönüşüm projeleri ile yıkılma tehlikesi ile karşı karşıya olmaları ve depoların ise bakımsız binalardan oluşması nedeniyle bu alanlar geçici yaşam alanları olarak ifade edilebilir.

Araştırma sonucunda elde edilen bulgulardan bir diğeri ise katılımcıların yaşam maliyetleridir. Bu durum katılımcıları zorlayan bir durum olarak ifade edilebilir. Bu bağlamda katılımcıların genel olarak; kira, mazot, yeme-içme, ev için giderler, aile ihtiyaçları ve günlük harcamalar gibi birçok harcamaları bulunmaktadır. Genel olarak katılımcıların hepsi elde ettikleri gelirin ay sonunda çok az miktarının ellerinde kaldığını veya kalmadığını ifade etmişlerdir. Görüşme yapılan katılımcılar içerisinde en düşük gelir elde eden katılımcının geliri 600-750 TL arasında iken, en yüksek gelir elde eden katılımcının geliri 3000-5000 TL arasındadır.

Araştırma sonucunda elde edilen bulgulardan bir diğeri ise katılımcıların sosyal koruma açısından çeşitli risklere karşı çok az korunduğu veya hiç korunmadığıdır. Görüşme yapılan katılımcıların 1 tanesi önceden farklı işlerde çalışması sonucunda emekli, 9 tanesi kendi deyimleri ile eski adıyla yeşil kart, yeni adıyla 5510 sayılı Sosyal Sigortalar ve Genel Sağlık Sigortası kapsamında 60/c-1'den faydalanmakta, 6 tanesi hiçbir sosyal güvenceye sahip değilken ve 1 tanesi de herhangi bir sosyal güvenceye sahip olup olmadığını bilmemektedir. Katılımcılardan 2 tanesi sosyal yardım almaktadır. Bu katılımcılardan biri gıda yardımı diğeri ise gıda ve kömür yardımı almaktadır. Diğer 15 katılımcı ise hiçbir sosyal yardım almadıklarını ifade etmişlerdir.

Araştırma sonucunda elde edilen bulgulardan bir diğeri ise katılımcıların geleceğe dair duydukları umutsuzluktur. Nitekim atık madde toplayıcılarının kolay olmayan yaşam ve çalışma koşullarının varlığı bu kişileri hayata karşı umutsuz bakan kişiler kılmıştır. Böyle bir durumun temel nedeni kendilerinin sigortalı olmamaları bir başka deyişle resmiyette olmamaları sonucunda enformel bir biçimde çalışmalarıdır. Atık madde toplayıcılarının hayata karşı umutsuz bakmalarında ki diğer etkenler ise yaptıkları işin düzensiz olması, bazı atık madde toplayıcılarının ailelerinden uzak yaşamaları, insanlar ile olumsuz durumlar yaşamaları, resmi kurumlar ile sorunlar yaşamaları, yabancı atık madde toplayıcıları ile sorunlar yaşamaları, bazı atık madde toplayıcılarının elde ettikleri gelirlerin yaşamlarını sürdürebilecek seviyede olmaması, kötü ve sağlıksız çalışma koşullarının varlığı, çalışma sürelerinin uzunluğu, genel olarak sosyal hak ve güvenceye sahip olmamaları, barınma problemlerinin varlığı, topladıkları atıkların fiyatlarının dalgalanma göstermesi gibi durumlardır.

Araştırma sonucunda elde edilen bulgulardan sonuncusu ise atık madde toplayıcılarının örgütlenme deneyimleridir. Enformel bir istihdam türü olan atık madde toplayıcıları 2016 yılında kurulan SATDER çatısı altında örgütlenmeye başlamışlardır. Nitekim atık madde toplayıcılarının kötü ve zor çalışma şartlarının olması ve bu işi yaparken çeşitli sorunlar yaşamaları belli bir amaç çerçevesinde bu insanları örgütlenmeye itmiştir. Bu bağlamda toplumsal bütünleşme ve sosyal barışın sağlanması için atık madde toplayıcılarının belli haklara kavuşturulması gerekmektedir. Bunun içinde atık madde toplayıcılarının tek bir çatı altında toplanmaları seslerini duyurabilmeleri açısından büyük önem taşımaktadır. Atık madde toplayıcılarının

dernekleşme faaliyetleri çerçevesinde en temel isteği; güvencesiz bir biçimde çalıştıkları için toplum içerisinde belli bir statü altında çalışmalarını sağlayacak resmi mevzuatta tanınmalarıdır. Bu bağlamda görüşmeler neticesinde 17 katılımcıdan 10'u SATDER üyesidir. Dernek üyeleri ile yapılan görüşmeler sonucunda katılımcılar örgütlenme ile ilgili görüşlerini olumlu bir şekilde ifade etmişlerdir. Bunun nedeni derneğe üye olduktan sonra atık madde toplarken yaşadıkları sorunların daha az bir seviyeye inmesidir. Nitekim dernekleşme faaliyetleri neticesinde en temel istekleri resmi olarak mevzuatta tanınır hale gelmek istemeleridir. Derneğe üye olmayan diğer 7 katılımcının yapılan görüşmelerde örgütlenme ile ilgili olumlu ve olumsuz tavırlar sergilemeleri rapor edilmiştir. Bu bağlamda olumlu tavır sergileyen katılımcıların temel istekleri yasal mevzuatta tanınır hale gelmeleridir. Olumsuz tavır sergileyen kesim ise böyle bir oluşuma güvenmediklerini ifade etmişlerdir.

Atık madde toplayıcılarının atık madde toplarken ve kendi yaşamlarında varlığını sürdüren zorluklar ve eksiklikler göz önünde bulundurulduğunda kendileri için belli düzenlemeler yapılmalıdır. Bu düzenlemeler belli bir plan çerçevesinde Devlet, sivil toplum örgütleri, üniversiteler ve uluslararası kuruluşlar yardımıyla hayata geçirilmelidir. Bunlara değinilecek olursa;

- Enformel istihdamın sorunlarını çözücü yaklaşımlar ele alınmalıdır. Bu bağlamda enformel bir istihdam türü olan atık madde toplayıcılarının ulusal ve uluslararası politikalar ve yasalar ile resmi olarak mevzuatta tanınır hale gelmeleri bir başka deyişle yasal bir statüye kavuşturulmaları sağlanmalıdır.
- Atık madde toplayıcılarının sosyal güvenlik sistemine katılımları ile sağlık hizmetlerinden faydalanmaları sağlanmalıdır.
- Enformel bir istihdam türü olan atık madde toplayıcıları neoliberal politikalar ile yaygınlaşmaya başlamıştır. Bu bağlamda bu politikaların ortaya çıkarttığı tahribatın minimum düzeye indirilmesi öncelikli hedef olmalıdır. Atık madde toplayıcılarının insan onuruna yaraşır çalışma koşullarının sağlanması en temel amaçlardan olmalıdır.
- Yaşadıkları sorunlar ve bu sorunların çıkış noktaları araştırılmalıdır. Bu araştırmalar neticesinde bu sorunları çözücü faaliyetler uygulamaya geçirilmelidir.

- Çalışma ve yaşam koşulları iyileştirilmelidir.
- Kişisel önlem almaları çerçevesinde kendilerine koruyucu ekipman sağlanmalıdır.
- Gecekondu ve depolarda yaşayan atık madde toplayıcılarının belli zorluklar yaşamaları nedeniyle barınma problemleri çözülmelidir.
- Kendilerine işçi sağlığı ve güvenliği eğitimleri verilmelidir.
- Düzenli olarak sağlık kontrolleri yapılmalıdır.
- Kamusal hizmetlerden yararlanmaları sağlanmalıdır.
- Toplumda atık madde kültürü yaratılmalıdır.
- Atık madde toplayıcıları toplumda belli insanlar tarafından önyargı ile yaklaşılan bir kesim olmaları açısından gerek çalışma yaşamları gerekse normal yaşantıları içerisinde çeşitli zorluklar ile karşılaşmaktadırlar. Ayrıca atık madde toplayıcılığının enformel bir sistem içerisinde olması da bu zorlukların derecesini arttırmaktadır. Bu zorluklar kendilerinin hayata daha umutsuz bakmalarına neden olmaktadır. Bu bağlamda atık madde toplayıcıları için yeni bir sistem oluşturularak hayata umut ile bakmaları sağlanmalıdır.
- Sendikalar, atık madde toplayıcıları ile ilgili oluşturulacak politika ve uygulamaları teşvik etmeli ve bu uygulamalara katkıda bulunmalıdır.
- Atık madde toplayıcılarının yaşadıkları sorunların ve zorlukların sosyal politika temelinde çözülmesi sağlanmalıdır.

KAYNAKÇA

- ACAR Hakan, BAYKARA ACAR Yüksel, *Başkent'in Karıncaları Atık Madde İşçileri*, Ankara, Maya Akademi, 2008
- AÇIKALIN Neriman, "Enformel Sektör ve Yoksulluk: Kentsel İşgücü Pazarı Üzerine Etkileri, İstanbul ve Gaziantep Örnekleri", *Sosyo-ekonomi Dergisi*, Sayı:2, 2007, ss. 43-62
- ADAMAN Fikret, KEYDER Çağlar, *Türkiye'de Büyük Kentlerin Gecekondu ve Çöküntü Mahallerinde Yaşanan Yoksulluk ve Sosyal Dışlanma*, 2006, https://ec.europa.eu/employment_social/social_inclusion/docs/2006/study_turkey_tr.pdf, (Erişim Tarihi: 4.12. 2019)
- AVRUPA ÇEVRE AJANSI, Açık İşaretler, Refah ve Çevre, Avrupa'da Kaynakları Verimli Kullanma ve Döngüsel Bir Ekonomi Oluşturma, 2014
- AHMED Shafiu Azam, ALİ Mansoor, "Partnerships for Solid Waste Management in Developing Countries: Linking Theories to Realities." *Habitat International*, 2004, ss. 467-479.
- AKGEYİK Tekin, YAVUZ Arif, ERSÖZ Halis Yunus, ÖZDEMİR Süleyman, ŞENOCAK Hasan, *İstanbul'da Enformel Sektör İşportacılar*, İstanbul, Erguvan Yayınları, 2004a
- AKGEYİK Tekin, ERSÖZ Halis, YAVUZ Arif, ÖZDEMİR Süleyman, ŞENOCAK Hasan, "İstanbul'da Enformel (Kayıtdışı) Çalışma: Eminönü İlçesindeki İşportacılara İlişkin Bir Araştırma", Cilt:54, Sayı:1, *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, 2004b, ss. 95-137
- ALTUNTAŞ Betül, "Enformel Bir Emek Biçimi Olarak Sokak Toplayıcılığı, Ankara Örneğinde Sektöre ve Çalışanlara İlişkin Bir Bilgi ve Deneyim Paylaşımı", Sayı: 112, *Toplum ve Bilim*, 2008, ss. 31-59
- ALTUNTAŞ Betül, *Mendile, Simite, Boyaya, Çöpe... Ankara Sokaklarında Çalışan Çocuklar*, 3. Baskı, İstanbul, İletişim Yayınları, 2018
- ALTUNTOP Erkut, BOZLU Hakan, KARABIYIK Esmanur, Eysel Atıkların Ekonomiye

- Kazandırılması TR62 (Adana, Mersin) Bölgesi, *Çukurova Kalkınma Ajansı*, 2014
- ARMAĞAN Bülent, DEMİR İbrahim, DEMİR Özlem, GÖK Nuray, *Katı Atıkların Ekonomide Değerlendirilmesi*, İstanbul, İstanbul Ticaret Odası, 2006
- ATAUZ Sevil, Atauz Akın, “Enformel Sektör, Kentsel İşgücü Pazarları, Sosyal ve Ekonomik Yapılanmalar Üzerinde Betimsel Tartışmalar”, *Planlama Dergisi*, Sayı:9, 1992, ss. 4-21
- ATAUZ Akın, GÖKÇELİ Raşit, “Enformel Sektör Üzerine “Enformel” Tezler”, *Planlama Dergisi*, Sayı: 9, 1992, ss. 22-27
- AVCI Didem, OĞUR Recai, “Çöp Toplamakla Görevli Kişilerin Sağlığı ve Grevlerinde Alınması Gereken Çevre Sağlığı Önlemleri”, *STED Dergisi*, Cilt: 13, Sayı: 5, 2004, ss. 178-182
- AYTAÇ Ömer, “Kentleşme ve Normatif Çöküş: Enformelleşme ve İlegaliteye Kayışın Toplumsal Temeli”, *Birey ve Toplum*, Cilt:8, Sayı:1, 2018, ss. 5-29
- BAŞEL Halis, “İç Göçün Sonuçları ve İşgücüne Etkileri”, *Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi*, Sayı: 51, 2006, ss. 287-321
- BAŞTAYMAZ Tahir, *Gelişmekte Olan Ülkelerde Enformel Sektörün Nitelikleri Ve Önemi, İstihdam, Gelir ve Çevresel Koşullar*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa, 1986
- BAŞTAYMAZ Tahir, *6-15 Yaş Grubu Bursa’da Çalışan Çocuklar Üzerine Bir Araştırma*, İstanbul, Friedrich Ebert Vakfı, 1990
- BAŞTAYMAZ Tahir, “İşportacılık: Günümüz Kentlerinde Cankurtaran Meslek”, *İş, Güç Endüstri İlişkileri ve İnsan Kaynakları Dergisi*, Sayı: 1, 1999, ss.1
- BAŞTAYMAZ Tahir, *Sosyal Politikanın Fikri Temelleri Yeni Toplum İyi Toplum*, 1. Baskı, Bursa, Dora Basım-Yayın Dağıtım Ltd. Şti, 2016
- BAUD Isa, GRAFAKOS Stelios, HORDIJK Michaela, POST Johan, “Quality of Life and Alliances in Solid Waste Management Contributions to Urban Sustainable Development”, *Cities*, Vol. 18, No. 1, 2001, ss. 3–12

- BECKER Kristina Flodman, *The Informal Economy*, Stockholm, Swedish International Development Cooperation Agency, 2004
- BELİK KIRAY Mübeccel, *Ereğli Ağır Sanayiden Önce Bir Sahil Kasabası*, Ankara, Türkiye Cumhuriyeti Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı, 1964
- BİÇERLİ M. Kemal, *Çalışma Ekonomisi*, 10. Baskı, İstanbul, Beta Yayıncılık, 2018
- BİLETTA Isabella, MEIXNER Marie, *EIRO Thematic Feature Industrial Relations and Undeclared Work*, Ireland, European Foundation for the Improvement of Living and Working Conditions, 2005
- BİLİR Vahide, “Çöp İşçileri ve Ankara’da Yaşananlar”, *Türk Tabipleri Birliği Mesleki Sağlık ve Güvenlik Dergisi*, Ekim, Kasım, Aralık, 2006, ss. 13-15
- BİRKBECK Chris, “Self-Employed Proletarians in an Informal Factory: The Case of Cali’s Garbage Dump”, *World Development*, Vol.6, No: 9/10, 1978, ss. 1173-1185
- BOZDAĞLIOĞLU Yasemin E. “Türkiye’de İşsizliğin Özellikleri ve İşsizlikle Mücadele Politikaları” *Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı:20, 2008, ss. 45-65
- BOZKIR Aysu, *Enformel Sektörün İstihdam Yapısındaki Geçişkenlik Özelliği*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Üniversitesi, Bursa, 1993
- BUĞRA Ayşe, KEYDER Çağlar, *Yeni Yoksulluk ve Türkiye’nin Değişen Refah Rejimi*, Ankara, Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı, 2003
- BUĞRA Ayşe, *Kapitalizm, Yoksulluk ve Türkiye’de Sosyal Politika*, 8. Baskı, İstanbul, İletişim Yayınları, 2016
- CANBEY ÖZGÜLER Verda, *Gelir, Servet ve Yoksulluk*, 1. Baskı, İstanbul, Cinius Yayınları, 2014
- CASTELLS Manuel, PORTES Alejandro, “Başka Bir Dünya: Enformel Ekonominin Kökenleri, Dinamikleri ve Sonuçları”, *Planlama Dergisi*, Sayı:9, 1992, ss. 28-39
- CHARMES Jacques, “A Critical Review of Concepts, Definitions and Studies in The Informal

Sector”, *The Informal Sector Revisited*, 1990, ss. 10-48

CRESWELL John W., *Nitel Araştırma Yöntemleri Beş Yaklaşımına Göre Nitel Araştırma ve Araştırma Deseni*, Ankara, Siyasal Kitabevi, 2018

ÇEKEN Gülbana, “Üniversite Öğrencilerinin Gözünden Geri Dönüşüm İşçileri (Ankara Üniversitesi ve Bilkent Üniversitesi Örneği)”, *Sinop Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt:2, Sayı: 1, Ocak-Haziran, 2018

ÇEVRE VE ŞEHİRİCLİK BAKANLIĞI, *Düzenli Depolama Tesisleri Saha Yönetimi ve İşletme Kılavuzu*, Çevre Yönetimi Genel Müdürlüğü, 2014

ÇEVRE VE ŞEHİRİCLİK BAKANLIĞI, *Ulusal Atık Yönetimi ve Eylem Planı 2016-2023*, Ankara, 2017

ÇEVRE VE ŞEHİRİCLİK BAKANLIĞI, *Türkiye Çevre Sorunları ve Öncelikleri Değerlendirme Raporu*, Ankara, Çevresel Etki Değerlendirilmesi İzin ve Denetim Genel Müdürlüğü, Çevre Envanteri ve Bilgi Yönetimi Dairesi Başkanlığı, Veri Değerlendirme Şube Müdürlüğü, 2018

DEMİR Erol, “Ekonomi Politikaları ve Kent Emekçi Aileleri”, *Birikim Dergisi*, Sayı: 48, 1993a, ss. 68-77

DEMİR Erol, “İş Gücü Piyasası ve Kent Emekçi Sınıfı”, *Birikim Dergisi*, Sayı:53, İstanbul, 1993b, ss. 35-45

DEMİRBAŞ Ayhan, “Waste Managment, waste resource facilities and waste conversion processes”, *Energy Conversion and Management*, 52, 2011, ss.1280–1287

DEMİRCAN Çiğdem, “Çöpte Saklı Değer, Değere İçkin Emek: Çöpün Ekonomi Politikası”, *Sosyal Araştırmalar Vakfı Katkı*, Sayı:2, 2016, ss. 47-65

DÍAS Sonia M., “Statistics on Waste Pickers in Brazil”, *WIEGO Statistical Brief, Women of Informal Employment Globalizing and Organizing*, 2011

DİNLER Demet Ş., *İşçinin Varlık Problemi Sınıf, Erkeklik ve Duygular Üzerine Denemeler*, İstanbul, Metis Yayınları, 2014

- EKİN Nusret, *Kayıtdışı Ekonomi, Enformel İstihdam*, İstanbul, İstanbul Ticaret Odası Yayınları, 1995
- EKİN Nusret, *Türkiye’de Yapay İstihdam ve İstihdam Politikaları*, İstanbul, İstanbul Ticaret Odası Yayınları, 2000
- EKİN Nusret, *Türkiye’de İş Piyasasının Yeniden Yapılanması: Özel İstihdam Büroları*, İstanbul, İstanbul Ticaret Odası Yayınları, Yayın No: 2001-30, 2001
- ERDUT Tijen, “İşgücü Piyasasında Enformelleşme ve Kadın İşgücü”, *Çalışma ve Toplum*, Sayı: 3, 2005, ss.11-49
- ERDUT Zeki, “Enformel İstihdamın Ekonomik, Sosyal ve Siyasal Etkileri”, *Çalışma ve Toplum*, Sayı: 1, 2007, ss.53-82
- ERGUN Cem, *Yoksulluk ve Enformel Sektör: Çöp Toplayıcıları Örneği (Isparta İzmir Karşılaştırması)*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Isparta, 2005
- ES Muharrem, ATEŞ Hamza, “Kent Yönetimi, Kentleşme ve Göç: Sorunlar ve Çözüm Önerileri”, *Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi*, Sayı: 48, 2004, ss. 205-248
- EUROPEAN COMMISSION (EU), *Being Wise with Waste: The Eu’s Approach to Waste Management*, Belgium, 2010
- EUZEBY Alain, “Social Protection: Values to Be Defended!”, *International Social Security Review*, Vol.57, 2, 2004, ss. 107-117
- FLODMAN BECKER Kristina, *The Informal Economy*, Swedish, Stockholm, International Development Cooperation Agency, 2004
- GALLIN Dan, “Organizing in the Informal Economy”, *Unprotected Labour: What Role for Unions in the Informal Economy*, Labour Education 2002/2, No: 127, ss. 23-27
- GARCIA A. BONILLA, GRUAT J.V., *Social Protection a Life Cycle Continuum Investment for Social Justice, Poverty Reduction and Sustainable Development*, Geneva, International Labour Office, November, 2003

- GHOSE Ajit K, MAJID Nomaan, ERNST Christoph, *Küresel İstihdam Sorunu*, 1. Basım, Editör: Ömer Faruk Çolak, International Labour Office, Ankara, Efil Yayınevi, 2010
- GÖKBAYRAK Şenay, “Enformel Sektöre Yönelik Sosyal Koruma Modelleri”, *Mülkiye Dergisi*, Cilt: 27, Sayı: 239, ss. 231-254
- GÜLCEMAL Ekrem, *Türkiye’de Kamu Kurumlarının Kayıt Dışı İstihdamla Mücadeledeki Görevleri Sosyal Güvenliğin Yaygınlaştırılmasındaki ve Denetimindeki Rollerini Kurumlar Arası Koordinasyonun Sağlanması*, Sosyal Güvenlik Uzmanlık Tezi, T.C Sosyal Güvenlik Kurumu Başkanlığı, 2009
- GÜLER AYMAM Birgül, ATLI Ayhan, ALICA Süheyla, GÜZEL Ganime, DALGIÇ Duygu, GÖKTÜRK Atilla, ÖZDEMİR Faruk, DOĞAN Ali Ekber, *Çöp Hizmetleri Yönetimi*, Editör: Birgül Ayman Güler, Ankara, TODAİE, 2001
- GÜLER Ahmet, HALICIOĞLU Mustafa Bülent, TAŞGIN Serkan, *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma*, Ankara, Seçkin Yayıncılık, 2015
- GÜLOĞLU Tuncay, “The Reality of Informal Employment in Turkey”, *Cornell University, School of Industrial and Labor Relations, International Programs*, 2005, ss. 1-35
- GÜNGÖR Yasemin Yücesoy, “Kurumsallaşmamış (Enformel) Sektör İşgücünü Belirlemede Kullanılan Ölçütler ve Türkiye’de Kurumsallaşmamış Sektör İşgücü Üzerine Bir Deneme”, *Toplum ve Bilim*, Sayı: 66, 1995, ss. 203-212
- GÜNGÖR Yasemin, “Enformel Sektör, Enformel İstihdam, Korunmasız İşgücü ve Korunmasızlığa Yönelik Önlemler”, *Kamu-İş*, Cilt:5, Sayı:1, 1999, ss. 119-127
- GÜNGÖR YÜCESOY Yasemin, *Enformel Sektör Enformel İstihdam ve Enformel Ekonomi*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 1993
- HARVEY David, *Sosyal Adalet ve Şehir*, İstanbul, Metis Yayınları, 4. Basım, 2013
- HOORNWEG Daniel, BHADA-TATA Perinaz, *What a Waste, A Global Review of Solid Waste Management*, The World Bank, 2012

INTERNATIONAL LABOUR OFFICE, *Employment, Incomes and Equality a strategy for increasing productive employment in Kenya, Report of an Inter-Agency Team Financed by the United Nations Development Programme and Organised by the International Labour Office*, Geneva, International Labour Office, 1972

INTERNATIONAL LABOUR OFFICE, *Decent Work and the Informal Economy Report VI, International Labour Conference, 90th Session 2002*, Geneva, International Labour Office, 2002

INTERNATIONAL LABOUR OFFICE, “Cooperatives and the World of Work”, No:12, 2019

INTERNATIONAL LABOUR ORGANİZATION, *World Employment Social Outlook: Trends 2019*, Geneva, 2019

İŞİĞİÇOK Özlem, *İstihdam ve İşsizlik*, 4.Baskı, Bursa, Dora Basım Yayın Dağıtım, 2018

İŞİĞİÇOK Özlem, “İstihdam ve İşsizlik”, *Sosyal Politika*, Editör: Aysen Tokol, Yusuf Alper, 10. Baskı, Bursa, Dora Yayınları, ss. 113-157

İŞİK Oğuz, PINARCIOĞLU M. Melih, *Nöbetleşe Yoksulluk Sultanbeyli Örneği*, 8.Baskı, İstanbul, İletişim Yayınları, 2011

İYİAYDIN Barış, “Sokak Atık Toplayıcıları”, *Türkiye İşçi Sendikaları Konfederasyonu Dergisi*, Sayı: 412, 2018 ss. 53-55

KABLAY Sebiha, AKA Assiye, “Yapısal Uyum Programları ve Enformel Sektör”, Editör: Mustafa Talas, S. Salih Bildirici, *Farklı Yönleriyle Küreselleşme*, İstanbul, Doğu Kütüphanesi, 2008, ss.75-94

KAÇTIOĞLU Sibkat, ŞENGÜL Ümran, “Erzurum Kenti Ambalaj Atıklarının Geri Dönüşümü İçin Tersine Lojistik Ağı Tasarımı ve Bir Karma Tamsayı Programlama Modeli”, *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, Cilt:24, Sayı:1, 2010, ss. 89-112

KAPAR Recep, *Sosyal Korumanın İşgücü Piyasasına Etkisi*, İstanbul, Birleşik Metal-İş Yayınları, 2006a.

KAPAR Recep, “Gelişen Ülkelerde Enformel İstihdamın Boyutları”, *Tes-iş Dergisi*, 2006b, ss.

KAPAR Recep, “Enformel Ekonomide Çalışanların Örgütlenmesi ve Sendikalar”, *Çalışma ve Toplum*, 2007/1, ss. 83-117

KAPAR Recep, “Uluslararası Çalışma Örgütünün Sosyal Koruma Tabanları Yaklaşımı”, *Karatahta İş Yazıları Dergisi*, Sayı: 1, 2015, ss.181-209

KARAGÖZOĞLU M. Bünyamin, ÖZYONAR Fuat, YILMAZ Ali, ATMACA Eyüp, “Katı Atıkların Yeniden Kazanımı ve Önemi”, *Türkiye’de Katı Atık Sempozyumu (Türkiye)*, İstanbul, 2009, s: 1-8

KARAKAŞ Mehmet, “Küresel Yoksulluğun Öteki Yüzü: Yeni Yoksulluk ve Sosyal Dışlanma”, *Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt:7, Sayı: 2, 2010, ss. 1-16

KAYGALAK, Sevilay, “Yeni Kentsel Yoksulluk, Göç ve Yoksulluğun Mekânsal Yoğunlaşması: Mersin/ Demirtaş Mahallesi Örneği”, *Praksis*, Sayı: 2, 2001, ss. 124-172.

KASEVA M.E., GUPTA S.K., “Recycling—an environmentally friendly and income generating activity towards sustainable solid waste management. Case study—Dar es Salaam City, Tanzania”, *Resources, Conservation and Recycling*, 1996, ss. 299-309

KELEŞ Ruşen, *100 Soruda Türkiye’de Kentleşme, Konut ve Gecekondu*, 2.Basım, İstanbul, Cem Yayınevi, 2015

KESİCİ Mehmet Rauf, “Yoksulluk Şiddet Döngüsünün Sosyal Politika Açısından Analizi”, *Çalışma ve Toplum*, 2007/2, ss. 121-158

KILINÇ İsmail, “Çöp, Geri Dönüşüm ve Hukuk”, *Ankara Barosu Dergisi*, Sayı:2, 2014, ss.467-476

KILINÇ İsmail, *Çöp Ekonomisi*, 2. Baskı, Ankara, Epos Yayınları, 2015

KIRLIOĞLU Hilmi, EROL FIDAN Meral, “Atık Yönetimi ve Muhasebesi: Sakarya’daki İşletmeler Üzerine Bir Araştırma”, *Akademik İncelemeler Dergisi*, Cilt: 4, Sayı: 2, 2009, ss. 13-36

- KOCACIK. Faruk, *Türkiye’de Çalışma Hayatından Kesitler: İşsizlik- Sendikal Örgütlenme- Kadın Emeği- İşportacılık*, Sivas, Cumhuriyet Üniversitesi Yayınları, No:94, 2004
- KOCASOY Günay, CURI Kriton, “The Ümraniye Hekimbaşı Open Dump Accident”, *Waste Management Research*, 13, 1995, ss. 305-314
- KORAY Meryem, *Sosyal Politika*, 5. Baskı, Ankara, İmge Kitabevi, 2018
- KORKMAZ Adem, MAHİROĞULLARI Adnan, *İşsizlikle Mücadelede Emek Piyasası Politikaları -Türkiye ve AB Ülkeleri*, 2.Baskı, Ankara, Ekin Basım Yayın Dağıtım, , 2007
- LAVE Lester B., HENDRİCKSON Chris T., CONVEY-SCHEMPF Noelle M., MCMICHAEL Francis C., “Municipal Solid Waste Recycling Issues”, *Journal of Environmental Engineering*, 1999, ss. 944-949
- LORDOĞLU Kuvvet, “Enformel İstihdam ve Sosyal Güvenlik Sorunu”, *Ekonomik Yaklaşım Dergisi*, Cilt:9, Sayı:31, 1998, ss. 5-23
- LORDOĞLU Kuvvet, ÖZAR Şemsa, “Enformel İstihdam ve Sosyal Güvenlik: Sorunlar ve Perspektifler, İstanbul, *Friedrich Ebert Vakfı*, 1998, ss. 1-21
- LORDOĞLU Kuvvet, ÖZKAPLAN Nurcan, *Çalışma İktisadi*, Altıncı Basım, İstanbul, Der Yayınları, 2018
- MCCROHAN Kevin F., SMİTH James D., “A Consumer Expenditure Approach to Estimating the Size of the Underground Economy” *Journal of Marketing*, Sayı: 50, 1986, ss. 48-60
- MEDİNA Martin, “Scavenger cooperatives in Asia and Latin America”, *Resources, Conservation and Recycling*, 31, 2000, ss. 51–69
- MEDİNA Martin, “The informal recycling sector in developing countries : organizing waste pickers to enhance their impact”, *Gridlines*, No. 44. Washington, DC: World Bank, 2008, ss. 1-4
- MILLER G. Tyler, SPOOLMAN Scott E., *Living in the Environment, Concepts, Connections and Solutions, Sixteenth Editions*, USA, Brooks/Cole Cengage Learning, 2009

- MİDGLEY James, “Social Security and Third World Poverty: The Challenge to Policymakers”, *Policy Studies Review*, 1993, ss. 133-143
- NAS Peter J.M., JAFFE Rıvke, “Informal Waste Management, Shifting the Focus From Problem to Potential”, *Environment, Development and Sustainability*, Netherlands, 2003, ss. 337-353
- OECD, “Informal Employment and Promoting the Transition to a Salaried Economy”, *OECD Employment Outlook*, 2004, ss.225-289
- ORAN Serter, *Emeğin Sokak Hali Türkiye’de Katı Atık Toplayıcıları*, 1.Baskı, Ankara, Nika Yayınevi, Kasım, 2019
- OSKAMP Stuart, “Resource Conservation and Recycling: Behavior and Policy”, *Journal of Social Issues*, Vol.51, No.4, 1995, ss. 157-177
- OZHAN Erdal, *Coastal Area Management in Turkey*, Programme Regional Activity Centre (PAP/RAC) of the Mediterranean Action Plan (MAP-UNEP), 2005
- ÖKTEM Begüm, “Atık Yönetiminde Entegre Uygulama”, *Yaşam Bilimleri Dergisi*, Sayı: 2/1, Cilt: 6, 2016, ss. 135-147
- ÖZDEMİR M. Çağlar, *İstihdam ve İşsizlik*, Editörler: M. Kemal Biçerli, Verda Canbey Özgüler, 4. Baskı, Eskişehir, Anadolu Üniversitesi Yayını, Yayın No: 2678, 2015
- ÖZGEN H. N., “Kentte Yeni Yoksulluk ve Çöp İnsanları”, *Toplum ve Bilim Dergisi*, Sayı: 89, 2001, ss. 88-101
- ÖZGEN H.N., “Kent ve Çöp”, *Türk Tabipleri Birliği Mesleki Sağlık ve Güvenlik Dergisi*, Cilt:7, Sayı: 28, 2006, ss. 10-12
- ÖZKUL Metin, KANYILMAZ Gizem, “Yoksulluk ve Enformelleşme Bağlamında Ortaya Çıkan Bir Yaşam Tarzı: Seyyar Satıcılar”, *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Sayı: 20/1, 2012, ss: 27-61
- ÖZSOY Duygu, “Yeni Kent Yoksulluğu, Atık Toplayıcıları ve Temsil Sorunsalı: Katık Dergisi Üzerine Bir İnceleme”, *İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi*, 2012/2, 43,

ss.105-121

ÖZSOYLU Ahmet Fazıl, *Kayıt Dışı Ekonomi*, Birinci Basım, İstanbul, Bağlam Yayınları, 1996

ÖZŞUCA Şerife Türcan, “Yapısal Uyum, Küresel Bütünleşme ve Refah Devleti”, *Kamu-İş*, Cilt:7, Sayı:2, 2003, ss. 2-12

ÖZŞUCA Şerife Türcan, TOKSÖZ Gülay, *Sosyal Koruma Yoksunluğu Enformel Sektör ve Küçük İşletmeler*, Ankara, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, 2003

ÖZUĞURLU Metin, *Anadolu’da Küresel Fabrikanın Doğuşu Yeni İşçilik Örüntülerinin Sosyolojisi*, 2. Basım, İstanbul, Kalkedon Yayınları, 2008

PALABIYIK H., ALTUNBAŞ D., *Kentsel Katı Atıklar ve Yönetimi*, Editör: C. Marin ve U. Yıldırım, *Çevre Sorunlarına Çağdaş Yaklaşımlar: Ekolojik, Ekonomik, Politik ve Yönetimsel Perspektifler*, İstanbul, Beta, 2004, ss. 103-124

PATTON Michael Quinn, *Nitel Araştırma ve Değerlendirme Yöntemleri*, Çeviri Editörleri: Mesut Bütün, Selçuk Beşik Demir, Ankara, Pegem Akademi, 2014

PORTES Alejandro, CASTELLS Manuel, BENTON Lauren A., “Enformelliğin Politika Sonuçları”, *Planlama Dergisi*, Sayı:9, 1992, ss. 40-47

PUNCH Keith F., *Sosyal Araştırmalara Giriş Nicel ve Nitel Yaklaşımlar*, Ankara, Siyasal Kitabevi, 2014

SAĞLAM Serdar, “Türkiye’de İç Göç Olgusu ve Kentleşme” *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları (HÜTAD)*, Sayı:5, 2006, ss. 33-44

SAPANCALI Faruk, “Sosyal Politika Açısından Kentsel Enformel Sektörün Analizi”, *Kamu-İş*, Cilt:4, Sayı:1, 1995, ss. 117-136

SARI Cahide, “Formel ve Enformel Arasında: Ankara’da Atık Kağıt Toplayıcılarının Deneyimine Eleştirel Bir Bakış”, *Türkiye’yi Sınıf Gerçeğiyle Anlamak, Türkiye’de Sınıfların Algılanışı, Temsili Sınıf Çalışmaları ve Sınıf Kavramının Kullanımına Bakış*, Sosyal Araştırmalar Vakfı, İstanbul, 2006

- SARI Sadık, TÜFEK Göktuğ, “Çöp Sosyolojisi, Çöpünü Hor Görürsen Geleceğini Zor Görürsün Çöp Yönetimi ve Çöp Bilincinin Sosyolojik Açıdan İncelenmesi Karşyaka Örneği”, [https://www.academia.edu/31377530/Çöp Sosyolojisi Çöp ve Geri Dönüşüm Bilincinin Sosyolojik Analizi Karşyaka Örneği](https://www.academia.edu/31377530/Çöp_Sosyolojisi_Çöp_ve_Geri_Dönüşüm_Bilincinin_Sosyolojik_Analizi_Karşyaka_Örneği) - (Erişim Tarihi: 31.5.2019), 2014
- SAYIŞTAY, “Türkiye’de Atık Yönetimi Ulusal Düzenlemeler ve Uygulama Sonuçlarının Değerlendirilmesi”, Ankara, *Performans Denetim Raporu*, 2007
- MURAT Sedat, *Dünden Bugüne İstanbul’un İşgücü ve İstihdam Yapısı*, İstanbul, İstanbul Ticaret Odası Yayınları, 2007
- SELÇUK, Fatma Ülkü, *Örgütsüzlerin Örgütlenmesi: Enformel Sektörde İşçi Örgütlenmeleri*, Ankara, Atölye Yayınevi, 2002
- ŞENYAPILI Önder, *Kentleşen Köylüler*, 1.Baskı, İstanbul, Milliyet Yayınları, 1978
- SINGH Gaurav K., GUPTA Kunal, CHAUDHARY Shashank, “Solid Waste Management: Its Sources, Collection, Transportation and Recycling”, *International Journal of Environmental Science and Development*, Vol. 5, No. 4, August 2014, ss. 347-351
- ŞAHİN Levent, “Türkiye’de İşgücü Piyasasının Yapısal Özellikleri ve İşsizlik Sorunu”, *Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi*” Sayı: 53, 2011, ss. 543-575
- ŞİŞMAN Yener, *Ekonomik Faaliyetlerde Enformelleşme ve Türkiye’de Enformel Ekonomik Faaliyetlerde Çalışanlara Yönelik Sosyal Politikalar, Eskişehir’deki Seyyar Satıcılar Üzerine Bir Alan Araştırması*, Eskişehir, Anadolu Üniversitesi Yayınları No; 1165, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Yayınları No; 161, 1999
- ŞİŞMAN Yener, “Sosyal Politika Açısından Atık/Çöp ve Atık Madde Toplayıcılar”, *Uluslararası Sosyal Araştırma ve Davranış Bilimleri Sempozyumu*, 28-30 Nisan 2018, Antalya, ss. 137-149
- TANSEL Aysıt, *2050’ye Doğru Nüfus Bilim ve Yönetim: İşgücü Piyasasına Bakış*, İstanbul, TÜSİAD, 2012
- TCHOBANOGLIOUS George, THEISEN Hilary, VIRGIL Samuel A., *Integrated Solid Waste*

Managament, McGraw- Hill International Editions, 1993

TEMİZ Hasan Ejder, “Eğreti İstihdam: İşgücü Piyasasında Güvencesizliğin ve İstikrarsızlığın Yeni Yapılanması”, *Çalışma ve Toplum*, 2004/2, ss. 55-80

TOK Murat, SARI Sadık, TÜFEK Göktuğ, “Çöp Sosyolojisi, Çöpünü Hor Görürsen Geleceğini Zor Görürsün, Çöp Yönetimi ve Çöp Bilincinin Sosyolojik Açıdan İncelenmesi Karşılığa Örneği”, 2014, www.academia.edu

TOKOL Aysen, *Sosyal Politika*, 2. Baskı, Bursa, Vipaş Yayınları, 2000

TÜMTAŞ Mim Sertaç, “Yoksulluktan Yoksunluğa Göç: Marmaris ve Mersin Örnekleri”, *Toplum ve Demokrasi*, Sayı:3 (5), Ocak-Nisan, 2009, ss.111-134

TÜMTAŞ Mim Sertaç, ERGUN Cem, “Göç ve Yoksulluk Kıskaçında Yıkılan Bir Kent: Van”, *Akademik Yaklaşımlar Dergisi*, Sayı:5/2 ss. 1-23

TÜRKİYE İSTATİSTİK KURUMU (TÜİK), *Çevre İstatistikleri Sorularla Resmi İstatistikler Dizisi 8*, Temmuz, Ankara, 2009

TÜSİAD, *Türkiye’de İşgücü Piyasası ve İşsizlik*, İstanbul, Türk Sanayicileri ve İş Adamları Derneği, 2002

WILSON David. C., VELIS Kostas, CHESEEMAN Chris, “Role of Informal Sector Recycling in Waste Management in Developing Countries”, *Habitat International*, 2006, ss. 797-808

YARDIMCI Sibel, SALTAN Ali, “Sokak Toplayıcılarının İş ve Yaşam Koşulları Üzerine Bir Değerlendirme”, *Toplum ve Bilim*, Sayı:108, 2007, ss. 206-238

YERELİ Ahmet Burçin, KARADENİZ Oğuz, *Kayıt Dışı İstihdam*, Ankara, Odak Yayınları, 2004

YILDIRIM Ali, ŞİMŞEK Hasan, *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*, Ankara, Seçkin Yayınevi, 1999

YILMAZ Abdullah, BOZKURT Yavuz, “Türkiye’de Kentsel Katı Atık Yönetimi Uygulamaları

ve Kütahya Katı Atık Birliği (KÜKAB) Örneği”, *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 2010, Cilt:15, Sayı:1, ss. 11-28

EKLER

Ek.1: Fotoğraflar

İskitler 'de atık madde toplayıcılarının yaşadığı depo.

İskitler 'de atık madde toplayıcılarının atıkları ayrıştırdıkları alan.

Dikmen’de atık madde toplayıcılarının yaşadığı depo.

Dikmen'de depoda yaşayan atık madde toplayıcılarının atıkları ayrıştırma alanı.

Dikmen’de ayrıştırılan atıklar lisanslı geri dönüşüm fabrikasına götürülürken.

Dikmen'de atık madde toplayıcılarının yaşam alanları.

Kızılay'da görüŖülen atık madde toplayıcısının atık madde toplama aracı.

Eryaman'da görüŖülen kadın atık madde toplayıcısının atık madde toplama aracı.

Ek.2: Görüşme Soruları²⁷

Görüşülen katılımcılar: atık madde toplayıcıları

- 1 A. Cinsiyet
B. Yaşınız?
C. Doğum yeriniz?
D. Eğitim durumunuz?
E. Medeni durumunuz?
 - a. Evli ise çocuk sayısı?
 - b. Evli ise eşinin eğitim durumu?
 - c. Evli ise eşinin şu anda yaptığı iş?
 - d. Çocukları var ise çocuklarının eğitim durumu?
- 2 Evde toplam kaç kişi ile yaşıyorsunuz?
- 3 Evde kimlerle birlikte yaşıyorsunuz?
- 4 A. Hangi konut tipinde yaşıyorsunuz? (Apartman, müstakil, gecekondu)
B. Yaşadığınız konut tipinin mülkiyet durumu nedir? (Kendisine ait veya kira)
C. Oturduğunuz konut kira ise kira miktarı nedir?
- 5 Kaç yıldır bu şehirde yaşıyorsunuz?
- 6 Bu şehre gelmeden hangi şehirde yaşıyordunuz?
- 7 Ankara'ya gelme nedeniniz nedir?
- 8 Atık toplama işini hangi ilçede gerçekleştiriyorsunuz? Bu muhiti seçme nedeniniz nedir?
- 9 Atık madde toplayıcılığını kaç yıldır yapıyorsunuz?
- 10 Atık madde toplayıcılığı işini nasıl buldunuz?
- 11 Bu iş için neden Ankara'yı seçtiniz?
- 12 Atık madde toplayıcılığından önce hangi işi yapıyordunuz?
- 13 Daha önceden yaptığımız bir iş varsa önceki iş ile şu anki iş arasında yaşadığınız farklılıklar nelerdir?

²⁷ Görüşme soruları Cem Ergun'un 2005 yılında yazdığı Yoksulluk ve Enformel Sektör: Çöp Toplayıcıları Örneği (Isparta İzmir Karşılaştırması) adlı yüksek lisans çalışmasında kullanılan sorular esas alınarak ve geliştirilerek hazırlanmıştır.

- 14 Daha önceden yaptığınız bir iş varsa şu anki gelirinize önceki çalıştığınız işteki gelir arasındaki farklılık nedir?
- 15 Yaptığınız mesleği, atık madde toplayıcılığını birkaç cümle ile tarif eder misiniz?
- 16 Atık madde toplayıcılığı işine başlama nedenleriniz nelerdir?
- 17 Bir gününüz nasıl geçiyor? Anlatabilir misiniz?
- 18 Atık madde toplayıcılığı dışında başka bir iş yapıyor musunuz?
a. Eğer bu iş dışında başka bir iş daha yapıyorsanız hangi işi yapıyorsunuz?
- 19 Atık toplama işini belirli bir bölgede mi yapıyorsunuz? Bu bölgeyi nasıl kararlaştırıyorsunuz?
- 20 Diğer atık toplayıcılarıyla beraber belirlenen belli bölgeler var mı?
- 21 Atık madde toplayıcılığının bireysel olarak mı yoksa başka bir kişiye bağlı olarak mı yapıyorsunuz?
- 22 Topladığınız atıkları nereye veriyorsunuz?
a Topladığınız atıkların türü genellikle nedir? (Cam, kağıt, plastik...)
b Topladığınız atıkları hurdacılara veya depoculara ne kadara satıyorsunuz? (kg fiyatı)
- 23 Atık madde toplarken insanların bu işe bakış açıları sizce nasıl?
- 24 Bu işi yaparken karşılaştığınız sorunlar nelerdir?
- 25 Atık toplarken belediyeler ile aranızda sorun oldu mu?
- 26 Bu işi yaparken herhangi bir koruyucu ekipman takıyor musunuz?
- 27 Günlük çalışma saatleriniz ne kadar?
- 28 Haftada kaç gün çalışıyorsunuz?
- 29 Günde hangi saat aralıklarında çalışıyorsunuz?
- 30 Çalıştığınız saatleri neye göre belirliyorsunuz?
- 31 Atık madde toplayıcılığından kazanılan gelir miktarı nedir? Günlük kazanç ve haftalık kazanç miktarları?
- 32 Bu işten kazanılan aylık gelir nedir?
- 33 Aylık toplam ortalama ne kadar harcama yapıyorsunuz?
- 34 Ailenizde bu işi yapan var mı, varsa kimler?
- 35 Atık madde toplayıcılığı yaparken sağlık sorunları yaşıyor musunuz? Yaşıyorsanız bunlar nelerdir?
- 36 Genel Sağlık Sigortanız ödeniyor mu?

37 Herhangi bir rahatsızlığınız var mı? Rahatsızlığınız olduğunda ve gss primleriniz ödenmiyor ise bu durumda nasıl tedavi oluyorsunuz? (Hastaneye neden gitmiyorsunuz?)

38 Ailenizden biri rahatsızlandığında ne yapıyorsunuz? (Gss yoksa)

39 Herhangi bir yardım alıp alıyor musunuz? (Alıyorsanız nereden alıyorsunuz?)

40 Sokak Atık Toplayıcıları Derneği olarak faaliyette olmanız size ne gibi avantajlar sağladı?

41 Şu anda bir dernek çatısı altındasınız. Bundan sonraki aşamada beklentileriniz nelerdir?

42 Bu iş dışında başka bir işte çalışmanız mümkün olsaydı bu iş ne olurdu?

43 Son olarak gelecek hakkındaki görüşleriniz nelerdir?